

Gård og samfunn
Økonomi og sosial struktur med utgangspunkt i bronsealderens
langhus i Rogaland, Sørvest-Norge.

Av Inger Horve

Masteroppgave i arkeologi
Universitetet i Bergen
Vår 2009

Forord

Jeg ser på meg selv som heldig som har hatt muligheten til å skrive masteroppgave om noe av det mest spennende som finnes: bronsealderhus! Interessen ble vekket til live en sommerdag for mange år siden da jeg og mine danske slektninger stakk innom Forsandmoen for å oppleve fortidslandsbyen. Trett etter en slitsom tur til Prekestolen var jeg ikke altfor entusiastisk til dette besøket. Alt forandret seg da jeg først la øynene mine på LIX (hus nr. 59). Det var noe fascinerende med den drøyt tjue meter lange hallen med de hvitkalkete veggene og stråtakket som på en artig måte fikk bygningen til å ligne en nyslått kornåker. Jeg brukte ikke lang tid på å bestemme meg for hva jeg skulle skrive om.

Jeg vil med dette takke alle dere som har oppmuntret, hjulpet og støttet meg gjennom skriveprosessen. Spesielt vil jeg rette en takk til min veileder som har kommet med god og konstruktiv kritikk, dyttet meg videre når jeg stod stille og som ikke mistet troen på meg når jeg selv gjorde det. Mange takk fortjener også Trond Løken og Olle Hemdorff som har hjulpet meg til bedre forståelsen av materialet fra Rogaland. Jens-Henrik Bech og Anne-Louise Haack Olsen vil jeg takke for et trivelig og utbytterikt opphold i Thy. Takk til Lise og Knud Hove i Thisted for deres gjestfrihet, og mine danske søskenbarn Anna og Martin Egelund Paulsen for et inspirasjonspuff i en til tiders traus studietid. Takk Even Bjørdal, for at du tok deg tid til å lese korrektur.

Alle på lesesalen vil jeg takke for at de tilsynelatende med glede har svart på mine utallige spørsmål, og for koselige samtaler, kaffedrikkning, kakespising og øldrikkning. Sist, men ikke minst, vil jeg takke min kjære samboer og min gode venninne fra Florø som har minnet meg på at ikke alle er interessert i bronsealderhus og at det finnes mye gøy som ikke er arkeologirelatert.

God lesning

Inger

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	
1.1	Bronsealderen i Norden.....	1
1.2	Valg av undersøkelsesområde og materiale	2
1.3	Tidsavgrensning og problemstilling.....	4
1.4	Oppgavens oppbygning.....	5
2	Forskningshistorie, teori og metode	
2.1	På leting etter den eldste gården.....	7
2.1.1	Hvor lå bronsealdergården?.....	8
2.2	Arkeologisk forskningsteori.....	11
2.2.1	Teoretisk tilnærming.....	14
2.3	Metodisk tilnærming.....	15
2.3.1	C ¹⁴ – dateringer.....	16
2.3.2	Typologi.....	17
2.3.3	Komparasjon.....	17
3	Langhusenes konstruksjonsprinsipp	
3.1	Stolpehull.....	18
3.2	Vegger.....	18
3.3	Grøfter.....	19
3.4	Ildsteder/kokegroper.....	19
3.5	Samtidighet.....	20
3.6	Bygningskonstruksjon.....	21
3.6.1	Toskipede langhus.....	21
3.6.2	Treskipede langhus.....	22
3.7	Oppsummering.....	24
4	Det arkeologiske bosetningsmaterialet	
4.1	Tabell.....	25
4.1.1	Kommentarer til tabell.....	28
4.2	Gruppe 1 - Toskipede langhus.....	29
4.3	Gruppe 2 - Store og brede langhus.....	30
4.4	Gruppe 3 - Mindre og smale langhus.....	31
4.5	Mindre konstruksjoner med 4-6 takbærende stolper.....	31
4.5.1	Små hus med ildsted.....	31
4.5.2	Små bygninger uten ildsted.....	32
4.6	Andre typer bronsealderbosetning i Rogaland.....	33
4.6.1	Huler og heller.....	33
4.6.2	Åpne bosetninger.....	34
4.6.3	U-formede bygninger.....	35
4.7	Oppsummering.....	36

5	Rom og aktivitetsområder	
5.1	Rom med utgangspunkt i innganger og skillevegger.....	38
5.1.1	Gruppe 1.....	40
5.1.2	Gruppe 2.....	40
5.1.3	Gruppe 3.....	41
5.2	Aktivitetsområder sett ut ifra takbærende stolpesetting og ildsteder.....	41
5.2.1	Gruppe 1.....	42
5.2.2	Gruppe 2.....	42
5.2.3	Gruppe 3.....	43
5.3	Rom eller aktivitetsområder med spesifikk virksomhet.....	45
5.3.1	Gruppe 1.....	46
5.3.2	Gruppe 2.....	47
5.3.3	Gruppe 3.....	48
5.4	Oppsummering.....	48
6	Hus som indikator på sosial struktur	
6.1	Rom og funksjonsinndeling som indikasjon på sosial kompleksitet.....	50
6.2	Funksjonsinndeling og sosial sammensetning.....	53
6.3	Oppsummering.....	56
7	En endret økonomi	
7.1	Omlegging av jordbruket.....	57
7.2	Endring i husdyrhold – storfe versus småfe.....	60
7.2.1	Husdyr bokstavelig talt.....	60
7.2.2	Å bringe dyrene inn, - ideologisk og/eller funksjonelt.....	61
7.2.3	Sekundære produkter.....	62
7.2.4	Hvorfor omlegging av husdyrholdet?.....	63
7.3	Utnyttelse av utmarksressurser.....	64
7.4	Oppsummering.....	66
8	Gård og samfunn	
8.1	Nye eiendomsgrenser – fra kollektive til private bruksenheter.....	67
8.1.1	Gjerder og rydningsrøyser som eiendomsmarkør.....	67
8.1.2	Graver som eiendomsmarkør.....	68
8.2	En endret gravskikk.....	68
8.2.1	Graver som en indikasjon på en ny samfunnsorganisasjon.....	71
8.3	Den tidligste gården allerede i bronsealderen?.....	72
8.4	Mot et individualistisk samfunn.....	73
8.5	Oppsummering.....	76
9	Avslutning	
9.1	Sammendrag og konklusjon.....	77
9.2	Summary.....	79
	Appendiks 1 – plantegninger.....	80
	Appendiks 2 - dateringer, makrofossiler og referanser.....	93
	Figurliste.....	98
	Litteraturliste.....	99

Innledning

1.1 Bronsealderen i Norden

Bronsealderen (BA) i Norden begynner omkring 1800 f. Kr. og ender rundt 500 f. Kr. (se tabell s. 4). I første del av bronsealderen var klimaet tørt og varmt, med sommertemperaturer som lå noen grader over dagens. Omkring 1000 f. Kr. begynner klimaet å bli mer maritimt, med lavere sommertemperaturer og mer nedbør. Denne tendensen er særlig tydelig ved overgangen til førromersk jernalder.

I bronsealderen hadde man en blandet økonomi som besto av jakt, fangst, fiske, husdyrhold og jordbruk. I den eldste delen (EBA) lå hovedvekten på husdyrholdet med et enkelt og ekstensivt jordbruk (Myhre 2004: 26f). Økonomien endres i løpet av bronsealderen idet man begynner å vektlegge korndyrking i områder hvor husdyrhold hadde dominert. Frem mot overgangen til yngre bronsealder (YBA) skjedde en intensivering av jordbruket sammen med en fortetning av bebyggelsen. I tillegg ser man en mer intensiv utnyttelse av arealene og systematisk rydning av marken (Jensen 1982: 138; Myhre 2004: 39f).

Samfunnet i BA er av mange blitt beskrevet som et høvdingdømme (Jensen 1982: 158f; Earle 1997: 197f, 2002: 289; Kristiansen 1987: 42f). Kristiansen mener introduksjonen av bronse var en viktig utløsende faktor for denne økte stratifiseringen og spesialiseringen i Sør-Skandinavia fordi tilgangen på bronse var monopolisert (Kristiansen 1987: 42). Av bronsen ble det laget prestisjevarer som ble aktivt brukt til å bygge opp status og allianser. Et aristokrati etablerte seg i eldre bronsealder (EBA) og konsoliderte seg i løpet av YBA. Bronsen var drivkraften bak sosial differensiering (ibid: 46f). Samfunnet var differensiert i den forstand at det hadde ledere eller høvdinger som hadde økonomisk, sosial, politisk og kultisk makt. Kontakt med samfunn i andre distrikter og områder gav vilkår for bytte av varer og ideer, blant annet kunnskap om metall og metallstøping (Bakka 1993: 105). For å kunne skaffe seg bronse, krevdes det en overskuddsproduksjon. På denne tiden bestod overskuddet antagelig av levende dyr, huder og diverse utmarksressurser da åkerbruket ikke var produktivt på en slik måte at det gav overskudd som kunne formidles videre. Mot slutten av bronsealderen intensiveres jordbruket på bekostning av husdyrholdet.

I den eldste delen av bronsealderen ble den sosiale ulikheten uttrykt gjennom store gravhauger med rikt gravgods (Myhre 2004: 26). Landområdene til høvdinger kan ses gjennom distribusjonen av slike gravhauger (ibid: 37). Konsentrasjoner av gravhauger er funnet nær dyrkbar mark langs kysten helt nord til Nordland og Sør-Troms. Disse er i tillegg ofte plassert på forhøyninger i landskapet med utsyn til seilruter og gangstier, slik at de både signaliserer betydningen av både agrikultur, handel og reise (Myhre 1981: 87f). I yngre bronsealder gikk man over til å kremere de døde. I gravene ble det lagt lite gravgods og gravminnene ble i mindre grad synlige i landskapet.

Sammen med disse endringene skjedde en endring i byggeskikk. I begynnelsen av eldre bronsealder fortsatte man byggetradisjonen fra senneolitikum i det man vedvarte å bygge toskipede langhus. Denne type hus gikk imidlertid ut av bruk i eldre bronsealder periode I-II og man gikk over til treskipede langhus. Samtidig som man bygget store og synlige gravhauger, bygget man også store monumentale treskipede langhus. Disse husene blir imidlertid mindre i løpet av bronsealderen, samtidig som gravene blir mer anonyme. Dette er en forenkling i aller høyeste grad, siden endringene i byggeskikk og gravskikk er mye mer nyansert enn som så. Et av målene med denne oppgaven vil være å belyse endringen i byggeskikk for å prøve å si noe om samfunnsoppbyggingen i bronsealderen.

1.2 Valg av undersøkelsesområde og materiale

Undersøkelsesområdet for denne avhandlingen vil være Rogaland. Området er kjent for sitt rike bronsealdermateriale. Dette materialet har vært grunnen til at kulturforholdene i Rogaland, og da særlig Jæren, ble regnet som en del av den Jyllandske bronsealderkulturen. Jæren ble nemlig oppfattet som et område med omlag samme kulturforhold som i Jylland (Brøgger 1925: 104f). Det var bare her, mente han, at man hadde en ”egentlig bondekultur”. På resten av Vestlandet fantes det en ”stein-bronsealder” der fangstfolket fra yngre steinalder levde videre i sin gamle livsform. Nå er denne teorien foreldet og de fleste arkeologer er enige om at mesteparten av landet, med unntak av de nordligste fylkene, har hatt de samme kulturforhold som i Sør-Skandinavia for øvrig. Variasjon i det arkeologiske materialet blir forklart ut ifra forskjellig tilpasning til naturressursene i de ulike områdene av landet. Likhetene i metallbruk med dens skiftende form og stil, gravskikk og religiøs praksis tyder på en ubrutt kontakt med verden utenfor (Bakka 1993: 90).

På grunn av oppgavens omfang, har jeg valgt å ikke ta med i vurderingen langhus fra andre deler av landet. Dette fordi mengden av data som er fremkommet ved Arkeologiske museum ved Universitetet i Stavanger (Am) sine arkeologiske og naturvitenskapelige undersøkelser de siste 25 år er såpass betydelige at husmaterialet utover dette området må forbli anonyme i denne sammenheng.

Figur 1: Oversiktskart over bronsealderens langhus i Rogaland. Hentet og tilpasset fra www.googleearth.com

Materialet i denne oppgaven består av 30 langhus. Grunnlaget for utvalget av disse langhusene er at de har en datering til bronsealder og at husene er bevart i den grad at det er mulig å si noe om konstruksjonsprinsipper, form og eventuell indre oppdeling. Dermed vil delvis bevarte hus bli utelatt. Selv om der finnes andre bosettingstyper fra bronsealderen i Norden, er det langhusene som vil være hovedfokuset.

For å på best mulig måte kunne beskrive husmaterialet i Rogaland, har jeg valgt å sammenligne husene med tilsvarende materiale fra Jylland. Grunnen til dette er at det arkeologiske husmaterialet herfra er veldig godt dokumentert og at antall utgravde tomter er stort. Selv om det finnes flere langhus fra bronsealderen andre steder i Norge, vil disse ikke

bli omtalt i betydelig grad i denne avhandlingen. Delvis på grunn av at en tydelig avgrensning av området og materialet er nødvendig med tanke på oppgavens omfang, og dels fordi forskning gjort på husmaterialet fra Jylland er kvalitets- og kvantitetsmessig enestående. Jeg har derfor funnet det mer relevant for oppgaven min å bruke dette som sammenligningsmateriale. Siden byggeskikken og bronsealderkulturen generelt har flere likhetstrekk, har jeg funnet det forsvarlig å gjøre dette.

1.3 Tidsavgrensning og problemstilling

Oppgaven vil dekke bronsealder periode I-VI. I denne teksten vil Vandkilde (med flere) sin kronologi bli brukt (1996). Som vist i periodeinndelingen under, er skillet mellom eldre og yngre bronsealder omkring år 1100 f.kr. Grunnlaget for det kronologisk/typologisk skillet er de mange endringene som gjenspeiles i det arkeologiske materialet. Sosiale og kulturelle endringer vil selvfølgelig alltid være flytende og periodeinndelingen er kun et kronologisk hjelpemiddel.

Periodeinndeling

Periode	EBA I(A-B)	EBA II	EBA III	YBA IV	YBA V	YBA VI
Tid (f. Kr.)	1700-1500	1500-1300	1300-1100	1100-900	900-700	700-500

Figur 2: Periodeinndeling hentet fra Vandkilde *et al* 1996

Husmaterialet fra bronsealderen i Rogaland har et stort forskningsmessig potensiale når det kommer til forståelse av forhistoriske samfunn. Bronsealderhus har fått mindre oppmerksomhet i arkeologimiljøet enn hus fra jernalder og middelalder. I de tilfellene der hus fra bronsealderen er diskutert, er det ofte fra et konstruksjonsmessig og kronologisk perspektiv (Tesch 1993: 32). Målet med oppgaven vil være:

- Å beskrive de konstruksjonsmessige egenskapene til bronsealderens langhus i Rogaland.
- Avdekke eventuelle rom og aktivitetsområder i husene.

Det er blitt foreslått at arkeologisk materiale fra hus, gårder og landsbyer er den beste kilden for å analysere økonomiske, sosiale og politiske forhold i forhistoriske samfunn (Tesch 1993: 145). Dette fordi husene gir oss et innblikk i hverdagslivet. De kan dermed gi oss et langt rikere bilde av samfunnet enn hva graver, depoter og helleristinger kan, da disse først og fremst er uttrykk for religiøse og rituelle handlinger. Videre kan det sies at siden byggetradisjonen synes å være så konservativ, må tradisjonsbrudd tyde på endring i samfunnet (Tesch 1993: 145). Noe nytt innen byggeskikk fant sted i EBA II, nemlig overgangen fra toskipede til treskipede langhus, samt fremkomsten av store, monumentale langhus med hallkarakter. Disse kan gjenspeile et samfunn som vektla fellesskapet og storfamilien som organisasjonsform (Løken 1998a: 119). Sakte, men sikkert, går hallene ut av bruk og mindre enheter med klarere oppdeling blir den nye standarden i løpet av YBA. Løken mener å se en vektlegging av mindre enheter med kjernefamilier i de senere periodene i huskonstruksjonene på Forsandmoen (ibid). Med dette som utgangspunkt vil jeg spørre:

- Hva kan husets oppbygging og inndeling egentlig si om økonomi og sosial struktur?

1.4 Oppgavens oppbygning

For å få svar på spørsmålene stilt ovenfor, har jeg valgt å dele oppgaven i to. Den første delen vil være basert på selve husmaterialet. Først i del én går jeg gjennom de generelle konstruksjonsmessige prinsippene til langhusene, dvs. både hvilke reisverk som ble brukt i de respektive husene, men også andre egenskaper som for eksempel vegger, ildsteder og grøfter. Deretter kommer en framstilling av de enkelte påviste husene. For å gjøre oppgaven så leservennlig som mulig, har jeg valgt å ikke beskrive hvert enkelt hus i teksten. Jeg har i stedet komprimert fakta angående husets egenskaper inn i en tabell. Ved hjelp av informasjon tatt fra tabellen, har jeg typologisk delt husene inn i tre kategorier. Kriterier for hva som utgjør de forskjellige kategoriene, blir lagt frem i kapittel 4. Dette har jeg gjort fordi jeg fant det vanskelig å lage en kronologi av husene. De varierer betydelig hva gjelder både størrelse og form både innenfor de forskjellige arkeologiske periodene bronsealderen er delt inn i, men også mellom forskjellige geografiske beliggenheter. Sammen med det arkeologiske hovedmaterialet langhusene, har jeg med en kort oversikt over andre typer bosetninger og bygninger som er funnet i bronsealderkontekst. Dette gjør jeg fordi et av målene ved

oppgaven vil være å si noe om økonomi og sosial struktur ut ifra husene. For å best mulig kunne få til dette må jeg også ta med i betraktningen andre typer bosetninger og bygninger, for jeg mener at langhusene ikke kan sees fullstendig uavhengig av disse. Videre vil jeg se på hver av de tre huskategoriene og forsøke å kaste lys over rom og aktivitetsområder i disse. Disse resultatene vil jeg bruke til å forsøke å lese sosial struktur. Jeg vil også undersøke hva det arkeologiske bosetningsmaterialet kan si om økonomien i bronsealderen. Med bosetningsmaterialet menes først og fremst langhusene, men også andre typer bosetninger og bygninger vil bli tatt i betraktning. I det siste kapittelet vil jeg forsøke å se om det er annet arkeologisk materiale utover selve bosetningene som kan underbygge det som ble konkludert med angående sosial struktur ut ifra husene.

Plantegninger over alle husene fra Rogaland som er brukt i denne oppgaven finnes i appendiks 1. Utfyllende informasjon om karbondateringer, makrofossiler og henvisninger til litteratur om de enkelte husene finnes i appendiks 2.

2 Forskningshistorie, teori og metode

Bronsealderens bosetninger og de sosiale aspektene ved disse har lenge vært et forskningstema innenfor arkeologien i Rogaland (Brøgger 1925; Shetelig 1925, 1930; Møllerop 1962; Myhre 1981, 2002; Løken 1988, 1989, 1998a, 2001b). Siden arkeologien som all annen forskning er, og har alltid vært, i forandring, har vår forståelse av det forhistoriske samfunnet endret seg. Under følger først en kort forskningshistorisk gjennomgang, etterfulgt av en beskrivelse av de teoretiske grunnsyn innen den arkeologiske forskningen fram til i dag. Dette blir så etterfulgt av min teoretiske og metodiske tilnærming.

2.1 På leting etter den eldste gården

Helliesen begynte allerede i 1889 å kartlegge fornminner i Stavanger Amt (Helliesen 1909), og på begynnelsen av 1900-tallet undersøkte Shetelig, Gjessing, Grieg og Petersen om lag 74 tufter på over 40 ulike steder på Sør-Vestlandet (Shetelig 1909, Gjessing 1921, Grieg 1934, Petersen 1933, 1936). Hovedvekten i disse undersøkelsene var på hustypenes spredning, faser, funksjoner og byggeskikk.

Gjessing hadde utgravningsprosjekter på Jæren og på Lista og prøvde i tillegg å spore opp den eldste gården i Setesdal i Aust-Agder. Her brukte han imidlertid ikke tufter som kilde, men gravfunn og stedsnavn. Han knyttet gårdsnavnene med endinger på -land sammen med funnøkningen i folkevandringstid og tok dette som uttrykk for en indre bosetningsekspansjon eller landnåm i denne perioden.

Grieg fortsatte Gjessings arbeider på Lista, og han var den første som undersøkte tufter på Østlandet (Grieg 1934, Opedal 1999: 50f). Den mest sentrale problemstillingen var å finne hustypenes kronologi og husets ”kulturhistoriske stilling” i Norge.

Petersen var bestyrer for Stavanger Museum, og fra begynnelsen av 1920-tallet gravde han ut en rekke hustufter på Jæren (Petersen 1933, 1936). I likhet med Gjessing var det primære målet å bringe lys over den eldste gården i Norge. I tillegg til å studere hustuftene, kartla han hele gårdsanlegget med gjerder, rydningsrøyser og åkre. På 50-tallet ble det fokus på gården som en økonomisk og sosial enhet.

Hagen (1953) definerte gårdstypen på grunnlag av dens fysiske organisasjon, teknologi, ressursgrunnlag og sosial organisasjon. Han startet på denne tiden en bred undersøkelse av gården og gårdssamfunnet i jernalderen hvor han brukte undersøkelsen av ødegården Sostelid i Åseral i årene 1946-1949 som utgangspunkt (Hagen 1953). Den tidligste gårdsforskningen var hovedsakelig interessert i jernalderens gårdshus så forskningen manglet et bronsealderfokus. Hva var årsaken til dette?

2.1.1 Hvor lå bronsealdergården?

Begrepet bronsealder dekker en bestemt avgrenset tidsperiode og bygger på tilstedeværelsen av visse karakteristiske kulturelementer. På 1950-tallet var det først og fremst bronsesakene, stilutviklingen, graver, gravskikk, helleristninger og religion som spesifiserte perioden (Møllerop 1962: 5). Bosetninger var derimot ikke et kulturelement som ble undersøkt på samme måte, og forklaringen på dette er at man ikke hadde tilstrekkelig empirisk materiale å basere seg på. Kanskje hadde det vært en labil bosetningsform slik som i neolittisk tid? En annen mulighet var at bronsealderens hus var bygget av et materiale, tre eller torv, som ikke var synlige i overflaten på samme måte som de steinbygde husene fra folkevandringstiden (Møllerop 1962: 49). Man visste selvsagt at bronsefunn og storhauger hadde sammenheng med bebyggelse og at disse ikke kunne ligge langt borte fra boligen, men bare i et heldig tilfelle eller med systematiske undersøkelser i stor målestokk kunne bronsealderhuset bringes frem i dagen (ibid).

Møllerop mente at et hjelpemiddel for å finne bronsealdergården var stedsnavnsforskning. Denne forskningen kunne antyde hvor det var fornuftig å begynne å lete. Møllerop forsøkte derfor på begynnelsen av 1960-tallet å bruke stedsnavn og deres kronologi til å finne tilbake til bronsealdergården (ibid: 49f). Ved hjelp av språklig, historisk og arkeologisk grunnlag konstruerte han et tidsskjema som bygget på gårdsnavnendelser. De eldste navnegruppene stammer fra tiden før vår tidsregning. Endelsene ble ordnet kronologisk, og for eksempel -stadir, -heimr, og -land ble antatt å være av de eldste. Eksempler er Friestad, Revheim og Høyland. Disse eldste gårdene omfatter store arealer og til disse må man regne en gruppe mennesker minst like stor som storfamilien. Innenfor disse storgårdene må det i tidens løp ha blitt skilt ut mindre gårdsenheter med navn som var sekundære, eller med andre ord yngre. Arkeologisk viser gravfunn fra eldre bronsealder en påfallende sterk tilknytning til gårdene i den eldste navnegruppen (ibid: 51). Videre antok Møllerop at det er utelukkende i forbindelse

med disse gårdene en har funn fra denne perioden. Av dette kan en tolke at det har vært en fast bosetning på de eldste gårdene i eldre bronsealder og at det var menneskene som bodde på disse gårdene som brukte denne navnetypen.

En utgravning på den åpne boplassen på Slettabø i Hå kommune ble påbegynt allerede i 1963. På bosetningen ble det funnet flint og keramikk som typologisk ble datert til bronsealderen (Skjølsvold 1977). Huler, hellere og åpne bosetninger ble knyttet til jeger-sankere som ble forbundet med den primitive steinalderkulturen. Bronsealderkulturen ble derimot betegnet som mer sofistikert, da denne hadde en jordbruksøkonomi og var et lagdelt samfunn med et kommunikasjonsnettverk som strakte seg over store områder (ibid). Disse såkalte primitive bosetningene levde dermed ikke opp til bosetningstypen man forventet at bronsealdermenneskene bodde i. Faktisk kjente man mindre til hvordan folk bodde i bronsealderen enn i steinalderen, og man kunne ikke peke på en eneste sikker boplass fra bronsealderen (Myhre 1981: 84). Det var enighet om at i et samfunn med makt og ressurser til å bygge store gravmonumenter og med kunnskap til å støpe kompliserte bronsegjenstander måtte det ha eksistert rike boplasser med store hus. På dette stadiet av forskningen lot det seg ikke avgjøre om jordbruket var labilt eller bundet til faste gårder (Møllerop 1962: 8) Man antok at det var en form for fast bosetning i bronsealderen (Magnus og Myhre 1976: 145, 229ff), men det fantes ikke konkrete bevis for denne bosetningsformen på dette tidspunktet. I Jylland ble det på 1970-tallet avdekket store hustuftsamlinger fra både eldre og yngre bronsealder. Med den sterke kontakten som Sør-Vestlandet hadde med Danmark, var det rimelig å anta at lignende bosetningsforhold hadde eksistert også her (ibid: 230).

På begynnelsen av 1980-tallet hadde man fremdeles lite empirisk materiale etter konkrete bronsealderhus. Myhre jobbet med å kartlegge sosial organisasjon og utviklingen av denne ut i fra gravenes beliggenhet i landskapet i forhold til de antatte boplassene. Dette gjorde han på Sola og Madla der konsentrasjonen av bronsealderfunn er høy (Myhre 1981). Gravhaugene ligger ofte på morenerygger som egner seg godt til jordbruk (ibid: 85). Myhre mente gravene lå innenfor grensene til gårder kjent fra historisk tid og ut ifra dette så han en kontinuitet i bosetning langt tilbake i tid. Den romlige distribusjonen av bronsealdergravene tilsa at disse lå i sentrum av landområdet og de ga uttrykk for familien eller storbondens rett til jorden (ibid: 85ff). Dette var én måte å kartlegge bronsealderens bosetning på, men uten konkrete spor av selve husene var det umulig å si med sikkerhet akkurat hvor gårdene hadde ligget eller hvordan de så ut.

Utover 1980-tallet ble det gravd frem flere langhus datert til både eldre og yngre bronsealder. Dette skjedde fordi man nå fikk flere og bedre metoder som gjorde arkeologer i stand til å si mer om de for lengst utdødde samfunnene. Metoden som særlig forandret vårt bilde av forhistoriske bosetninger, var maskinell flateavdekking. Dette er maskinell fjerning av pløyelag i stor skala over boplasser hvor pløying har ødelagt kulturlag (Løken 2005: 9). Flateavdekking ble utviklet som arkeologisk metode i Danmark allerede i begynnelsen av 1960-årene (Rolfesen 1976), mens den første maskinelle flateavdekkingen her til lands ble foretatt rundt 10 år senere. Siden studiet av forhistoriske samfunn lenge kun vært basert på gravfunn, fikk man med flateavdekking mulighet til å studere dem ut ifra et annet arkeologisk materiale; boplassene. Metoden har i de siste 25 årene gitt særdeles gode resultater, spesielt med tanke på bosetningsstudier. Uten flateavdekking er det svært vanskelig å oppdage bosetninger og huskonstruksjoner

Siden bosetninger gir oss et rikere bilde av samfunn enn det graver alene kan, har dette ført til at vi har fått et helt nytt bilde av forhistorien (Tesch 1993: 203). De siste 25 årene har gitt rikelig med kunnskap om forhistorisk bosetning. I årene mellom 1980-1994 ble det gjennomført mer enn 10 større og mindre utgravinger i Rogaland (Gjerland 1989; Hemdorff 1987,1989; Løken 1987a, 1987b, 1988, 1990, 1997b; Løken et. al 1996; Myhre 1980). Av disse er utgravningen på Forsandmoen den desidert største. Her ble det flateavdekket 78.500 kvadratmeter av et beregnet boplassareal på ca 120 mål. Under utgravningen ble det til sammen funnet 240 hustomter som er blitt datert fra bronsealder periode II til begynnelsen av merovingertid.

Materialet fra Forsandmoen dannet grunnlaget for en ny forståelse av både økonomiske og sosiale forhold i bronsealderen. I flere artikler har Løken med utgangspunkt i Forsandutgravningene drøftet utvikling innen økonomisk og sosial sammensetning. Forsandmoen er unik på den måten at man nå for første gang kan studere endringer i bosetning over et langtidsperspektiv. Typologisk har husene fra Forsand mange fellestrekk med byggeskikken på Jylland, og dette kan forstås som en indikator på kulturkontakt (Løken 1990; Løken 1997a; 1997b). Endringen i byggeskikk blir forklart med endring i sosial organisasjon; fra et samfunn som var formet rundt storfamilien og der menneskene bodde i store bygninger med hallkarakter, til en situasjon i YBA der mindre familiegruppe bodde i bygninger som også omfattet fjøs (Løken 1998a).

2.2 Arkeologisk forskningsteori

I begynnelsen av det 20. århundret ble det arkeologiske gjenstandsmaterialet knyttet opp mot såkalte arkeologiske kulturer (Trigger 2006: 211ff). En arkeologisk kultur ble betegnet som en gruppe gjenstander fra en gitt tidsperiode som hadde samme alder, og som befant seg innenfor et bestemt geografisk område. Gjenstandene måtte i tillegg ha særtrekk som gjorde at kulturen skilte seg fra kulturer i andre regioner. Kulturelementene ble ansett som et resultat av iboende, åndelige kvaliteter hos et folk med felles språk og identitet (Childe 1925). Innen den *kulturhistoriske arkeologien* var det gjenstander, ikke mennesker, som var i fokus. Kulturarkeologien, eller antikvarismen, som den også ble kalt, var hovedsakelig en overklassebesettelse for sjeldne og mystiske gjenstander. I Norge er denne tiden kalt ”haugutgravningens tidsalder” (Bakka 1993: 97). Det var de største gravhaugene det gikk verst ut over siden disse var ”mest truende til å gje fine funn”(ibid).

Det arkeologiske materialet var først og fremst en kilde til kronologisk og kulturell klassifikasjon. Den engelske arkeologen Hawkes mente at arkeologene kun hadde mulighet til å si noe om de materielle sidene ved fortidens liv (Hawkes 1954: 161). Han laget en stige av slutninger, eller *Ladder of Inference*, for å forklare hva som var innenfor arkeologenes rekkevidde. De laveste trinnene på stigen handlet om teknologi og økonomi, og det var kun dette arkeologene hadde mulighet til å si noe sikkert om. Det andre trinnet omhandlet sosial organisasjon, og dette var det kun mulig å si noe om i heldige tilfeller. Ideologiske og religiøse forestillinger var øverst på stigen og langt utenfor arkeologenes rekkevidde. Desto mer menneskelig det arkeologiske materialet ble, desto mindre forståelig ble det (Hawkes 1954: 162). I de tilfeller forhistoriske bosetninger kunne påvises, var det kun økonomi og teknologi arkeologene kunne si noe fornuftig om.

Arkeologiske tolkninger hadde sin basis i evolusjonismen, som fokuserte på de ulike kulturelementers utvikling. Forskerne beskrev kulturfenomenene som om det foregikk en evolusjon, en utvikling fra opprinnelige primitive og enkle former mot stadig mer høyverdige og høyerestående former (Prescott 1994: 89f.; Olsen 2002: 31f; Trigger 2006: 207). Alle kulturer måtte gjennom en lang prosess før de oppnådde sivilisasjon. Endringer fra et stadium til et annet var følge av diffusjon og migrasjon. Det var kulturimpulser fra sør som avgjorde kulturutviklingen i Norge, og Shetelig innrømmet at Norge aldri hadde vært et ledende kulturland (Shetelig 1925: 2). Det forhistoriske huset var i følge Shetelig uttrykk for

kulturutviklingens nivå. Huset uttrykte nemlig menneskets evne til å overvinne de praktiske vanskelighetene som naturen stiller opp med (Opedal 1999: 44). Boplassen var altså et uttrykk for menneskets utvikling mot stadig større kontroll over naturen og den gjenspeilet kulturens særpreg.

Brøgger ønsket på samme måte som Shetelig å beskrive det norske folks historie og opprinnelse. En av arkeologenes viktigste oppgaver var å undersøke prosessene bak dannelsen av det han oppfattet som den norske kulturen (Brøgger 1925: 8). De kulturtrekk som var egenartede og spesielle for norsk kultur skulle defineres. Det var på dette grunnlaget at han så betydningen av å etablere studiet av jernalderens gårdsanlegg og hustufter som forskningsfelt.

Den *prosessuelle arkeologien* kom i kjølvannet av den kulturhistoriske arkeologien, og utfordret den gjenstandsorienterte og typologibaserte forskningsmetoden. Dette gjorde den gjennom sin overbevisning om at arkeologisk materiale inneholdt informasjon om flere aspekter ved samfunnet. Nøyaktighet om forhistorien kunne bli målt, og på samme måte som i andre naturvitenskapelige fag kunne også arkeologene lage modeller for å forklare verden. De teoretiske rammene var basert på en tydelig vitenskapelig prosedyre og et økologisk funksjonalistisk syn på kultur og kulturelle prosesser (Olsen 2002: 44f).

Hagen (1953) undersøkte gårdsanlegget på Sosteli i Vest-Agder for å forstå bosetningen og dens økonomiske tilpasning. Hans studier av jernalderens ervervsform dannet grunnlaget for den prosessuelle arkeologiske gårdsforskning i Norge (Bukkemoen 2007: 146). Gården ble sett på som et økonomisk funksjonalistisk system. Det var landskapet og naturen som var avgjørende for økonomisk og sosial organisering. Flere gårder og gravfelt ble undersøkt med det formål å kartlegge de forhistoriske gårdenes innbyrdes sammenheng. Med funksjonalismen ble kulturbegrepet knyttet til ideen om at menneskelig atferd var forutbestemt av de forutsetningene som naturen ga. Materiell kultur ble oppfattet som en passiv refleks av tilpasning til naturmiljøet. Med en økologisk innfallsvinkel ble bosetningsekspansjonen satt i sammenheng med befolkningsøkning (Myhre 1972: 185f). Befolkningsøkningen kom som følge av overgangen fra en mobil til en permanent bosetning med intensivering av jordbruket, i tillegg til en ny teknologisk, økonomisk og kulturell utvikling. Denne utviklingen skal igjen ha ført til framveksten av en mer kompleks sosial og politisk organisasjon.

På begynnelsen av 1980-tallet ble det reagert på at mennesket eller individet i forhistorien ikke kunne gjenspeiles i det arkeologiske materialet. Menneskene var bare passive brikker i økosystemet. Med den *post-prosessuelle* arkeologien begynte man å studere hus og annet arkeologisk materiale med det formål å avdekke sosiale, politiske, religiøse og ideologiske forhold i samfunnet. Man studerte nå mennesker på individplan i stedet for mennesker som en del av et system bestemt av naturvitenskapelige lover. Samfunn er alt for komplekse, irrasjonelle og mangesidige til å la seg underordne et slikt enkelt og lovlydig vitenskapsideal. Menneskelig kultur lar seg ikke alltid ordne i et økologisk funksjonalistisk system. Klima som bestemmende faktor har lenge vært den viktigste forklaringen på bosetningsformer, men i nyere tilnærminger er ikke lenger en slik forklaring like åpenbar. Man kan på ingen måte fornekte klimaets påvirkningskraft på huskonstruksjoner, men klimatiske faktorer kan ikke være en forklaring i seg selv. Studier av hus i områder med likt klima viser at hustyper er mer relatert til kultur enn til klima, og dette gjør eventuelle ekstreme deterministiske syn tvilsomme (Rapoport 1969: 19). I følge et klimatisk deterministisk syn var den primitive mann primært opptatt av at huset skulle være ly mot vær og vind. Hvis dette var tilfelle, er det underlig at det finnes så mange forskjellige former av hus innenfor samme klimatiske sone og at det flere steder finnes bosetninger som verken reflekterer de økonomiske eller klimatiske forholdene til menneskene som levde i disse. Dette må bety at andre faktorer spiller inn og at disse kan være irrasjonelle i forhold til klima. I senere tid har faktorer som religion, ideologi og sosiale forhold vist seg å være gode forklaringsmetoder.

Studiet av bosetninger og bosetningsmønstre blir fremdeles brukt når man skal kartlegge utvikling og type av sosial og økonomisk kompleksitet. I de senere år har bosetningsforskning også gått et steg videre. I tillegg til det rent funksjonelle ved bosetningen, ønsker en nå å undersøke hvilken betydning bosetningen har hatt i forhistoriske samfunn rent ideologisk (Ullén 1994). Menneskelig atferd er alltid både praktisk og symbolsk (Brück, J. & Goodman, M. 1999: 10). I løpet av de siste 25 årene har det blitt gjort store flateavdekkingsundersøkelser som har brakt bosetningsarkeologien inn i en ny fase i Norge. Her har både enkeltgårder og landsbystrukturer kommet frem i dagen (Gjerland 1989; Hemdorf 1987, 1993b; Juhl 1999, 2001; Løken 1987a, 1987b, 1988, 1990, 1997b; Løken et. al 1996; Myhre 1980). Med dette som utgangspunkt er det brakt frem nye fortolkninger med bakgrunn i individ - og handlingsorienterte perspektiver, religionsvitenskap og landskapsteori. Nå bruker en gjerne graver, gårder, innmark og utmark til å komme fram til både økonomiske og sosiale aspekter,

men i tillegg er ofte også kognitive, symbolske og rituelle aspekter en del av tolkningen (Hodder 1982, Barker 1999 og Hedeager 1992).

Husets kulturelle betydning i forhistorien er viktig, og da er etnografien et godt hjelpemiddel. For eksempel viser studier av hus fra Sørøst-Asia at hus fungerer i beskjedne grad som bolig, men heller som et uttrykk for opphav og slektskap. Huset er som en rituell arena og et lager for arvegods. På den måten er forfedrene til stede i form av gjenstander og minner (Waterson 1995: 54). Blant Torajaene i vest Indonesia regner en person sitt opphav ut ifra de menneskene han/hun delte opphavshus med. Kusiner beskriver for eksempel sin relasjon til hverandre ved å si at deres foreldre delte opphavshus (ibid). Huset er i dette samfunnet et viktig uttrykk for tilhørighet. Det er sannsynlig at bronsealderens hus også var spekket med symbolikk og mening, og forsøk på tolkning er langt ifra utenfor arkeologenes rekkevidde slik som Hawkes en gang mente.

2.2.1 Teoretisk tilnærming

Langhus blir ofte sett på som gårder bestående av en husholdning, eller familiegruppe. I tillegg blir husene stadig systematisert etter typer som har til hensikt å skape en kronologi (Bjørhem & Stäfvestad 1989, 1993; Tesch 1993; Ethelberg 2000: 165f.) og å gi økonomisk rasjonelle forklaringer på de langsiktige forandringene i husmaterialet (Løken 1998a, 1998b, Tesch 1993) Det er dette arbeidet som har gjort videre sosiale studier mulig. I de siste to tiår har bosetningenes rituelle og sosiale betydning stått mer i fokus (Ullén 1994). Min oppfatning av det arkeologiske materialet er at det er nødvendig å se på begge aspekter for å få en best mulig forståelse av bronsealderssamfunnet. I denne teksten vil husmaterialet bli belyst ut i fra et økonomisk funksjonelt perspektiv; men i tillegg vil også sosiale og symbolske aspekt bli betraktet. Det er lett å avmystifisere den forhistoriske gården ved å si at den kun er en gammel versjon av den førindustrielle gården, og at det dermed er forsvarlig å gi økonomisk rasjonelle forklaringer med bakgrunn i denne nyere gårdstypen. Jeg finner dette problematisk da graver, helleristninger og depoter, som jo blir tolket som et produkt av de samme menneskene, sjelden får en slik økonomisk forklaring. Huset har trolig vært gjennomsyret med like mye mening som for eksempel gravene. Etnografiske studier har, som vist ovenfor, demonstrert at hus er symbolsk meningsbærende i aller høyeste grad. Hva kan sies om de symbolske aspektene ved bronsealderhuset?

Et av målene med denne oppgaven er å belyse bronsealderens sosiale struktur ut ifra husmaterialet. I studier av sosial struktur har fokuset ofte ligget på graver, metall og høvdingedømmer. I løpet av EBA kom et krigeraristokrati til syne som representerte en ny form for høvdingelite i Europa (Kristiansen & Larsson 2005). Denne nye eliten spredte seg som en kulturell pakke fra Middelhavsområdet, samtidig som den var tilpasset regionale kulturelle tradisjoner. I Norden sees denne eliten i form av en ny kleskode bestående av eksempelvis rikt personlig utstyr. I tillegg fikk man i følge Kristiansen og Larsson en ny livsstil da krigermentaliteten ble en del av hverdagen på høvdingegårdene på lik linje med jordbruket og husdyrholdet. Dette i motsetning til senere statssamfunn som har spesialiserte hærer med menn som er soldater av profesjon (ibid: 226). Samfunnseliten beholdt sin makt ved å mobilisere til plyndringstokter; handelsturer og lignende som ga utnytte til å finansiere fester, ritualer og krigføring. Krigeraristokratiet holdt til i store høvdingehaller og ble begravd i godt synlige gravhauger. Jeg mener at en studie av bosetningsmaterialet kan nyansere dette bildet. Ved å studere samfunnet fra ”toppen av og ned” ut ifra rike graver, depoter og lignende, fokuserer på religiøse og rituelle handlinger som trolig kun ble utført av en bestemt gruppe i samfunnet og på bestemte tider av året. Dett gir et snevert bilde av samfunnet, ikke mer mangfoldig enn et glimt inn i livet til en elite på toppen av samfunnet. Selv om en mektig elite utvilsom har eksistert, var dette en fåtallig del av befolkningen: majoriteten i samfunnet besto av ”alminnelige” folk. Jeg vil i denne sammenheng prøve å belyse de økonomiske og sosiale aspektene ved bronsealderen ut ifra et jordnært perspektiv; bosetningene. Dersom det er mulig vil jeg også prøve å nyansere synet på bronsealderens høvdingdømme.

2.3 Metodisk tilnærming

Begrepet metode omfatter prosedyrene man anvender for å forene data og teori (Olsen 2002: 18). Med andre ord hvordan empiriske data blir brukt til komme frem til sannsynlige resultater innen arkeologien, og hvordan vi går fram for å løse et konkret forskningsproblem. Under kommer en gjennomgang av metoder brukt i denne oppgaven.

2.3.1 C¹⁴-datering

Radiokarbondatering, eller C¹⁴-datering, er en metode som blir brukt for å regne ut alderen til organisk materiale ved å måle nedbrytingen av C¹⁴-isotoper. Alle levende organismer inneholder radioaktive karbonisotoper. Når organismen er i live, vil denne mengden være konstant på grunn av inntak av karbon gjennom føden. Når organismen dør, vil karbonet

brytes langsomt ned. Denne nedbrytingen er en konstant prosess. Tiden det tar for å bryte ned halvparten av atomene i et radioaktivt C^{14} -isotop er kalt en halveringstid. Etter en halveringstid vil det bare være halvparten igjen av isotopet, etter to halveringstider vil det være et kvart isotop igjen og så videre. Det har lenge vært enighet om at det vil ta 5730 år å halvere et C^{14} -isotop (Renfrew, C. & P. Bahn 2004: 141). Denne grunnleggende antagelsen har vist seg ikke å være fullstendig korrekt. For at karbon skal brytes ned med en fast hastighet, må nivået C^{14} i atmosfæren være konstant. Dette er imidlertid ikke tilfelle, fordi mengden karbon i atmosfæren varierer, mye på grunn av forandringer i jordens magnetiske felt (ibid 143). For å gjøre dateringene så nøyaktige som mulig, er det nødvendig å kalibrere karbondateringene slik at man kan lese dem som kalenderår eller ”historiske” årstall. Når man kalibrerer, tar man hensyn til den varierende mengden karbon i atmosfæren. Stuiver og hans kolleger har ut ifra atmosfæriske data laget kalibreringskurver som kan gi nye og mer nøyaktige dateringer (Stuiver *et al* 1998).

I denne oppgaven er dateringene oppgitt som kalibrerte kalenderår f.Kr./e.Kr. For å sørge for at alle dateringene har samme referansepunkt i henhold til kalibreringskurvene, vil jeg rekalkibrere de opprinnelige ukalibrerte dateringene ved hjelp av et dataprogram av Bronk Ramsey (2007), utarbeidet og basert på arbeidet til Reimer *et al* (2004) kalt ”OxCal v4.0”(2008).

Radiokarbondatering er et viktig redskap for arkeologer når alder skal beregnes, men metoden har sine svakheter og må ses på med et kritisk blikk. Prøvene kan bli forurenset under dateringsprosessen. Det organiske materialet kan i tillegg ha kommet ut av sin opprinnelige kontekst, enten ved en feil under utgraving, eller som følge av naturlige prosesser.

”One date is no date: several are needed” (Renfrew, C. & P. Bahn 2004: 147). Det er ikke alle husene i denne oppgaven som er blitt karbondatert, og i flere tilfeller er det kun tatt en enkelt prøve. I tillegg har det vist seg at når flere prøver er tatt fra samme hus, er disse ofte veldig sprikende. Karbondateringer vil dermed kun bli brukt som et hjelpemiddel sammen med en typologisk datering.

2.3.2 Typologi

Selv om en ikke er klar over det, sorterer vi ting rundt oss i en orden som gir mening for oss. Om vi ikke hadde gjort dette, hadde vi oppfattet verden som uendelig kaotisk. Vi sorterer (typologiserer) ting (data) for å komme frem til en fortolkning/forståelse (teori). Artefakter og bygninger blir definert etter sine attributter som for eksempel form, materiale og dekorasjon (Renfrew & Bahn 2004: 102). Bygninger med lik form blir ofte klassifisert som samme type. Jeg finner det vanskelig å sette bronsealderens langhus i Rogaland, eller andre steder i Sør-Skandinavia, inn i et strengt kronologisk rammeverk. Dette fordi det er liten standardisering i byggeskikken. Jeg har av den grunn valgt å dele langhusene inn i tre grupper; *Gruppe 1* toskippede langhus, *gruppe 2* brede, store treskipa langhus og *gruppe 3* mindre og smalere treskipa langhus med todeling. En grundig gjennomgang av kriterier for hva som definerer de forskjellige gruppene kommer i kapittel 4 (4.3-4.5).

2.3.3 Komparasjon

Det er lenge blitt hevdet at bronsealderbebyggelsen i Rogaland har likhetstrekk med tilsvarende bebyggelse i Jylland og Sør-Sverige (Hemdorff 1987,1993; Gjerland 1989; Løken 1989; Tesch 1993, Juhl 2001; Artursson 2005a, 2005b; Björhem & Staaf 2006; Bech & Rasmussen in press). Utviklingen innen byggeskikker er et samspill mellom ytre og indre påvirkning. Den indre påvirkningen vil bestå av en lokal tilpasning til området og tradisjonene rundt denne tilpasningen, mens den ytre påvirkningen vil komme fra samfunn fra andre regioner som følge av kontakt med disse. Ettersom undersøkelsesområdene ligger geografisk atskilt, vil det være naturlig at det arkeologiske materialet er relativt forskjellig fra område til område. Dermed vil det ikke være heldig å likestille husene i Sør-Skandinavia på noen måte, men på grunn av store likheter i byggetradisjon har jeg funnet det nyttig å bruke hus fra utenfor Rogaland som sammenligningsmateriale.

3 Langhusenes konstruksjonsprinsipp

I dette kapitlet vil de vanligste sporene etter bronsealderhus bli lagt frem. Deretter vil de konstruksjonsmessige prinsippene til langhusene bli beskrevet.

3.1 Stolpehull

Stolpehull er indisier på forhistoriske hus. De stolpene man oftest finner, er restene etter de takbærende stolpene. Disse ble gravd dypere ned i underlaget, og er dermed også mer synlige enn eventuelle stolper som var en del av veggen eller knyttet til en dørkonstruksjon.

Stolpehullene er synlige fordi disse ble gravd ned i undergrunnsmasse. Ved en flateavdekking viser stolpehullene seg som ovale eller rektangulære mørke flekker i undergrunnen. Noen ganger er det mulig ut ifra stolpehullene å si noe om hva slags skjebne huset fikk etter at det ikke lenger var i bruk. Dersom huset brant ned, kan massen rundt stolpene hindre tilførselen av oksygen. Dermed kan stolpene bli synlige i ettertid i form av sort trekull (Løken *et al* 1996: 56). I noen heldige tilfeller er selve treet i stolpene delvis bevart (Bech 1997: 8). Etter at huset ikke lenger skulle brukes, ble ofte stolpene trukket opp slik at tømmeret kunne brukes sekundært. I disse tilfellene kan man se at stolpehullene er blitt utvidet og at eventuell skoningsstein er blitt spredd omkring nede i stolpehullet (Nordeide 2003: 21). Stolpene kan også ha råtnet, og i slike tilfeller kan mørkere masse fra kulturlaget ramle ned i hullet etter stolpen (*ibid*).

3.2 Vegger

I Sør-Skandinavia ble veggene i bronsealderen, ut i fra det vi vet i dag, for det meste laget av flettverk og noen ganger sleppverk. Det er vanskelig å si med sikkerhet om det ble brukt flettverk eller sleppverk. Men sammenlignende forskning på tilsvarende hus i Norden tilsier at det sannsynligvis er tale om flettverksvegg dersom veggstolpene er ovale/rombiske, forholdsvis små og tettstilte (Komber 1998: 52, Bech & Olsen *in press*). Har veggstolpene en tett plassering, 0,5 til 1 meter avstand, er veggen med stor sannsynlighet laget av flettverk. Mellom veggstolpene ble det flettet greiner og veggen ble tettet med leire. Autentiske funn av flettverksvegger er funnet både i Holland og Tyskland (Komber 1998: 52). Denne veggtypen

er oppsiktsvekkende solid og har samme funksjon som stålbetong, som både har statiske og fleksible egenskaper. Greinene i flettverket tar seg av strekkreftene, leiren trykkreftene (ibid).

Andre ganger er veggene laget av tømmer som er sluppet ned mellom veggstolpene (sleppverk). I slike tilfeller er avstanden mellom veggstolpene større, mellom 1 til 2 meter. Variasjoner i veggtype kan reflektere forskjeller i tilgang til tømmer (Beck & Olsen in press). Sleppverk krever enorme mengder tømmer i forhold til flettverksveggene. Det er mulig at sleppverk ble brukt som et uttrykk for status, særlig i områder hvor tømmer var en mangelvare (ibid).

Veggstolper og dørstolper ble som regel ikke gravd så dypt ned i jorda som de takbærende stolpene, og blir dermed lettere pløyd vekk. I de husene hvor veggene er godt bevart, er det mulig å avsløre hvor innganger har vært plassert. Inngangene er noen ganger markert med et stolpepar som er trukket litt inn fra selve ytterveggen, disse stolpene har ofte en større diameter enn veggstolpene. Samt finnes det hus med brudd i rekken av veggstolper, hvor ”huller” i veggene antyder hvor dørene har vært. Siden det ofte er problematisk å skille mellom hva som har vært en dør og hva som kun er et brudd i stolperekken som følge av dårlig bevaring, regner jeg kun med innganger som på forhånd er definert som innganger av utgraver.

3.3 Grøfter

I noen få tilfeller blir det funnet grøfter i tilknytning til bronsealderhusene. Disse viser seg som langstrakte mørke partier i undergrunnen, og kan være spor etter vegger eller andre innvendige installasjoner som for eksempel skillevegger. Systemer av grøfter utenfor selve huset kan være spor etter gjerder, geiler eller innhengninger.

3.4 Ildsteder/kokegroper

Ildsteder er områder, noen ganger groper, hvor det finnes en konsentrasjon av trekull, rødbrunt sand og/eller skjørbrunt stein. Hva som er et ildsted eller hva som er en kokegrop er et definisjonsspørsmål. En kokegrop kan sies å være et nedgravd ildsted som inneholder mye skjørbrunt stein, noe som ildstedene noen ganger mangler. I tillegg finnes de fleste kokegroper utenfor selve huskonstruksjonen, noe som tyder på at bruken av disse ofte var en utendørsaktivitet. Kokegroper og ildsteder har stort sett de samme egenskapene. Ildstedet kan

sammenlignes med en kokeplate, mens kokegropen ligner en ovn. Begge har trolig blitt brukt til matlaging og som en varmekilde. I denne teksten vil det ikke bli problematisert om arnen har vært et ildsted eller en kokegrop, da begge disse som regel vil bli brukt som indikator på en boligdel.

Om ildstedene/kokegropene har tilhørt huset eller ikke, er et vanlig tolkningsproblem. Dette fordi disse ofte er vanskelige å datere da brensel (særlig torv) kan ha høy egenalder. I denne oppgaven vil kun ildsteder som i følge litteraturen er forbundet med huset, bli tatt med. Det vil kun bli lagt vekt på innvendige ildsteder.

3.5 Samtidighet

Når man finner langhus fra bronsealderen, forekommer disse ofte enkeltvis. Der man finner flere på samme sted, er disse ofte ikke samtidige. Forsandmoen på Forsand er det stedet i Norge hvor man desidert har flest bronsealderhus på et sted. Her er det nemlig funnet om lag 20 langhus fra bronsealderen. Det er tenkelig at det her har vært grupper med samtidige hus, noe som gjør Forsandmoen unik i Norge. Det er blitt forslått at det i EBA II-III fantes 1-2 samtidige gårder her, mens det i midten av bronsealderen kan ha vært 3-5 gårder og i slutten av bronsealderen og i førromersk jernalder var mellom 6-8 gårder her (Løken 2001b: 13).

3.6 Bygningskonstruksjon

Både toskipede og treskipede langhus er regnet for å være faste bosetninger. Brukstiden til et langhus er antatt å være 100-130 år (Løken 1989: 146). Langhuset er et begrep som refererer til et forhistorisk rektangulært hus, som vanligvis er minst dobbelt så langt som det er bredt (Komber 1989: 28; Bjørhem & Säfvestad 1993). Husene forekommer i to hovedkategorier: toskipede og treskipede langhus. Et toskipet langhuset er et byggverk konstruert med én rekke takbærende stolper i husets midtlinje (se figur 1). Stolperrekken danner to skip, ett på hver side av stolperrekken. Det treskipede langhuset har to stolperrekker i midtlinjen og disse deler huset i tre skip. Et i midten, og to på hver side, av de takbærende stolperekkene. Treskipede langhus tar over for det toskipede langhuset i EBA I-II. Husene har to langvegger og to kortvegger. Kortveggene blir ofte kalt gavler.

Figur 3. Rekonstruksjonsforslag til et toskipet langhus. Hentet fra www.arkikon.no

Byggeskikken på Vestlandet har store likheter med tilsvarende bygninger på Jylland (Hemdorff 1987: 232; 1993a: 25, Gjerland 1989, Juhl 2001, Løken 1989, Bech & Rasmussen in press). I Sør-Sverige er det også påvist langhus som i byggeskikk tilsvarer den som finnes i Sør-Norge (Tesch 1993, Artursson 2005a, Björhem & Staaf 2006). Det samlede bildet man får av det materialet som finnes tilgjengelig, viser at byggetradisjonen over store deler av Sør-Skandinavia har flere likhetsrekk (Artursson 2005a: 71). Visse forskjeller kan påvises, men når det gjelder størrelse, form, rom og funksjonsinndeling er likhetene mange (ibid).

3.6.1 Toskipede langhus

Det første toskipede langhuset i Norge ble funnet ved Bakkas utgravning på Stokkset, Sande, Møre og Romsdal i 1953-55. Huset skulle vise seg å ha en datering til senneolitikum eller eldre bronsealder (Johnson & Prescott 1993: 77f.; Løken 1997b: 170). Denne type hus er senere funnet flere steder i Sør-Norge. Ved Svinesund i Østfold ble det funnet to toskipede langhus på 23x6,8 og 19x5,5 meter med datering til senneolitikum (Rønne 2003). På Fiskå i Møre og Romsdal ble det funnet et toskipet langhus på henholdsvis 14,2x5 meter som er datert til senneolitikum eller tidlig bronsealder (Diinhoff 2005: 77). Ytterligere fem toskipete bygninger er funnet innenfor Bergen museums distrikt (ibid.).

I denne analysen vil jeg bruke fire toskipede langhus fra Rogaland. Disse er funnet på Talgje (Hemdorff 1993a; 1993b; Soltvedt 1994), Hundvåg (Skare 1998b), Røyneberg (Hulth 1997, Soltvedt et al. 2007: 84) og på Kvåle (Bade & Juhl 1997; Soltvedt et al. 2007).

I Sør-Norge blir denne hustypen introdusert i senneolitikum (SN) og den forsvinner bortimot helt i EBA I. I Skandinavia finner man rester etter toskipede langhus helt inn middelalderen, selv om dette er sjeldent. I Malmöområdet finnes eksempler på at de toskipede konstruksjonene har en kronologisk spredning fra mellomneolitikum til middelalder (Björhem & Staaf 2006: 69). Ved Hundvåg i Stavanger ble det funnet et toskipet hus der karbonprøver antydte at huset er fra yngre jernalder (Tsigaridas 1997: 20). Da det i tillegg ble funnet jernslag i huset, ble antagelsen om at huset var fra jernalderen bekreftet (Skare 1998a: 19). Flere andre steder i Norge er det funnet toskipede langhus med datering til eldre jernalder, eksempelvis på lokaliteten Bråten 4 i Frogn kommune, Akershus og hus 5 ved E6-prosjektet i Østfold (Bårdseth & Sandvik 2007: 82). Sistnevnte hus har også hatt en bruksfase i yngre bronsealder. De aller fleste toskipede langhus er imidlertid fra SN og EBA I. I denne teksten vil bare hus med en bekreftet bronsealderdatering bli omtalt.

Hus som ikke er bevart i den grad at husets oppbygging kan beskrives, vil bli utelatt. En detaljert oversikt over husenes konstruksjonsmessige detaljer finnes i tabellen i neste kapittel. Hus som overlapper neolitikum - bronsealder (og bronsealder – førromersk jernalder) vil ikke bli tatt med i teksten, da dette ikke lar seg gjøre innenfor de rammer som er fastsatt for oppgaven.

3.6.2 Treskipede langhus

Den treskipede byggetradisjonen ble innført like tidlig i Sør-Norge som i Danmark og Nord-Tyskland. Dette er en indikasjon på den nære kontakten mellom samfunn i det nordiske området (Myhre 2004: 27). I EBA II ser vi et klart brudd i byggetradisjonen ved at man gikk over fra toskipede til treskipede langhus (Tesch 1993: 37, 162). Det bærende konstruksjonsprinsippet kalles grindverket. Det går ut på at to takbærende stolper, eller staver, blir bundet sammen øverst oppe med en tverrbjelke, bete. Dermed får man laget en grind. Ved å plassere grinder etter hverandre i lengderetningen, kan bygningen lages så lang som det er ønskelig. Grindene blir bundet sammen av parallelle dragere.

I grindbygg står de takbærende stolpeparene parallelt ovenfor hverandre (Schjelderup 1997: 18). Denne byggeteknikken er rekonstruert på figuren nedfor (Figur 2)

Figur 4: Treskipet langhus byggeprinsipp. Hentet fra www.arkikon.no

Det finnes en annen byggeteknikk som i byggeprinsippene er svært lik grindverket. Forskjellen er at de takbærende stolpene primært blir bundet sammen av dragerne i lengderetningen, og at det deretter blir lagt bjelker på tvers av disse åsene (Schjelderup 1997: 24). Dette kalles en stavlinjekonstruksjon. I hus med denne type konstruksjon trenger ikke de takbærende stolpene stå parallelt ovenfor hverandre, men kan fint stå på skrå. Løken mener det er sannsynlig at folk har visst om denne byggeskikken, siden stolpene i de foregående toskipede husene må ha vært bundet sammen på langs (Løken 1997a). I bronsealdermaterialet finnes både stolpepare på skrått og parallelt ovenfor hverandre. Grindkonstruksjon og stavlinjekonstruksjon har vist seg å være en så fordelaktig byggeteknikk at den har hatt en brukstid på nærmere 4000 år.

Overgangen mellom bruk av toskipede og treskipede langhus har av mange blitt sett på som en indikator på man tok husdyr inn i husene (Rasmussen & Adamsen 1993: 138). Dette er imidlertid ikke helt problemfritt, for det gikk mange hundre år fra de første treskipede langhusene først ble bygget til man med sikkerhet har bevis for at disse faktisk hadde en fjøsdel. Dette gjelder ikke bare i Norge, heller ikke i Nederland og Danmark er det funnet hus med båser fra denne tidligste fasen (Fokkens 1999: 36).

Treskipede langhus fra hele bronsealderen (unntatt periode I) fantes på Forsandmoen i Rogaland. Her ble det utgravd 250 hus, som er datert til kortere eller lengre tidsrom innen perioden ca EBA II 1500 f. Kr til merovingertid ca 600 e. Kr. Forsand hadde med andre ord en bosetningskontinuitet på vel 2000 år (Løken 1998a:107). Dette gjør Forsandmoen til en lokalitet som man ikke finner tilsvarende av i Norge. Utenfor Rogaland finnes også rester etter bebyggelse fra bronsealderen med kontinuitet, dog i en mindre størrelsesorden enn på Forsand. Funn fra Opstad og Hunn i Østfold tyder på kontinuitet fra EBA II ut bronsealderen og langt inn i jernalderen (Melheim 2006: 41). Treskipede langhus fra BA finnes også andre steder i landet, for eksempel ble det nylig gravd ut tre treskipede hus fra YBA på Borge vestre, i Råde kommune i Østfold (Bårdseth & Sandvik 2007: 75, 86, 101) og fire treskipede langhus er utgravd på Fremre Øygarden i Lærdal (Diinhoff 2007). I denne oppgaven vil fokuset være på bronsealderhus utgravd under Arkeologisk museum i Stavanger sitt distrikt, dvs. Rogaland.

3.7 Oppsummering

Bronsealderens langhus viser seg først og fremst som stolpehull i undergrunnen. Stolpehullene kan hjelpe oss å belyse hva slags byggeteknikk som ble brukt. Bronsealderhusene i Rogaland, så vel som ellers i Sør-Skandinavia, var i periode I toskipede langhus mens man i EBA I-II gikk over til treskipede langhus. Denne byggeskikken er anvendt helt frem til historisk tid. Det er det arkeologiske materialet fra bronsealderens toskipede og treskipede langhus i Rogaland som er utgangspunktet for denne undersøkelsen. I neste kapittel følger en mer detaljert gjennomgang av bronsealderens husmateriale.

4. Det arkeologiske bosetningsmaterialet

I dette kapitlet følger en presentasjon av toskipede og treskipede langhus fra Rogaland datert til bronsealder periode I-VI. Det er disse husene som er grunnlaget for analysen. Det arkeologiske materialet er systematisk lagt frem i tabellen under og med denne følger en kort klargjøring. Siden langhusenes morfologi varierer gjennom hele bronsealderen, både kronologisk og blant samtidige hus, lar de seg ikke tvinge inn i et strengt kronologisk/typologisk rammeverk. På grunnlag av egenskapene som er vist i tabellen, har jeg valgt å dele husene inn i tre grupper. Grunnlaget for oppdelingen og hva som kjennetegner de respektive gruppene, vil bli presentert senere i kapitlet.

På slutten av kapitlet blir det lagt frem informasjon om andre typer bronsealderbosetninger. Oppgaven er basert på arkeologisk og naturvitenskapelig materiale som finnes tilgjengelig i publikasjoner og rapporter laget etter undersøkelsene av de respektive lokalitetene.

4.1 Tabell

Matrikkel og husnummer	Hustype og gruppe	Orientering	Lengde (meter)	Bredde (meter)	Areal M ²	Antall takbærende stolper	Spenn mellom takbærende stolper	Veggstolper	Innganger	Skillevegger	Ildsteder/ kokegroper	Datering
Østabø gnr. 43, bnr 1, Talgje, Finnøy	Toskipet Gruppe 1	V-Ø	13,0	6,5-6,8	87	3		Godt bevart	Motstående i østdelen	Østre ende	Vestre ende	EBA I
Skeie gnr. 5, bnr.10 og 36. Hundvåg, Stavanger. Hus XXIV	Toskipet Gruppe 1	NV-SØ	12,5	5,0-5,5	69	3		Delvis bevart				EBA I
Kidlineberget gnr. 35, bnr. 10. Røyneberg. Sola. Hus B	Toskipet Gruppe 1	SV-NØ	14,0	6,3	88	6		Delvis bevart	Motstående i østenden			EBA I
Nordheim gnr. 19, bnr. 11, Kvåle, Time. Hus I	Toskipet Gruppe 1	NNV-SSØ	23,0	7,2	166	4		Godt bevart				EBA I
Nordheim gnr. 19, bnr. 11, Kvåle, Time. Hus III	3-skipet Gruppe 3	NNV-SSØ	22,0	5,7	125	11 (5-6 par)	2,4-2,7	Delvis bevart	Motstående i midtparti			EBA I
Kleppe, gnr. 1, bnr. 22, Kleppestemmen, Klepp. Hus II	3-skipet Gruppe 2	V-Ø	ca 24	ca 9,0	216	12 (6 par)	4,5-4,75					EBA I-II
Austbø gnr. 7, bnr. 7, Hundvåg, Stavanger. Lok 20 Hus II	3-skipet Gruppe 2	N-S	23,0	7,75	178	10 (5 par)	Ca 3,5	Godt bevart	Asymmetrisk motstilte i sørlig ende		Sørlige ende	EBA II
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsand. Hus nr. XLV	3-skipet Gruppe 3	VNV-ØSØ	13,0-14,0	6,45	90	12 (5-7 par)	Ca 2,5	Bevart	Motstående i midtparti			EBA II
Skeiane gnr. 40, bnr 246, Sandved, Sandnes. Hus nr I	3-skipet Gruppe 2	V-Ø	ca 13	ca 8	104	11 (5-6 par)	4,0-4,1		Ikke påvist		Sørvestre ende	EBA II-III
Austbø gnr. 7, bnr. 7, Hundvåg, Stavanger. Lok 20, Hus I	3-skipet Gruppe 2	VNV-ØSØ	ca 22	ca 7,0	154	14 (7 par)	Ca 3,5		Asymmetrisk motstilte i midtparti	Skillevegger i vestenden og i østenden (3-delt)	Østre ende og vestre ende	EBA II-III
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. XC	3-skipet Gruppe 2	VNV-ØSØ	16,5-17,0	7,0	116	8 (4 par)	3,2-3,3	Bevart				YBA II-III
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. XXXIIB	3-skipet Gruppe 2	VNV-ØSØ	21,0-22,0	7,8-7,9	172	11 (5-6 par)	3,5-3,7	Bevart	Mulig asymmetrisk motstående i vestenden	Østre ende		EBA II-III
Kleppe gnr. 1, bnr. 6, kleppevarden, Klepp. Hus I	3-skipet Gruppe 2	NV-SØ	ca 28	ca 7,0	196	10 (5 par)	3,5-3,6				Nordvestlige enden	EBA II - YBA IV
Berge gnr. 37, bnr. 13/14, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. CCXII	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	15,8	6,4	101	14 (7 par)	2,2-2,6	Bevart	Motstående i midtparti			EBA III
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand Hus nr. XLVIII	3-skipet Gruppe 3	VNV-ØSØ	16,0	6,5 - 6,8	106	10 (5 par)	2,5		Asymmetrisk motstående i vestenden			YBA IV
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsand. Hus nr. LIX	3-skipet Gruppe 2	NV-SØ	22,0	7,6	167	16 (8 par)	3,8-4,4	Godt bevart	Motstående i midtparti			BA II-V (Løken 1998a)
Gauselbakken sør gnr. 14, Gausel, Stavanger. Hus VI	3-skipet Gruppe 3	VNV-SSØ	14,5 - 16,0	7,0	105	16 (7-8 par)	Ca 2,5	Delvis bevart (vegg-grøft)	Motstående i midtparti			YBA IV-V

Matrikkel og husnummer	Hustype	Orientering	Lengde (meter)	Bredde (meter)	Areal M ²	Antall takbærende stolper	Spenn mellom takbærende stolper	Veggstolper	Innganger	Skillevegger og båseskiller	Ildsteder/ kokegroper	Datering
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. LXXIV	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	ca 16	ca 6	96	13 (6 par)	2,45-2,75		1 midten av sørveggen			YBA V
Skeiane gnr. 40, bnr 246, Sandved, Sandnes. Hus nr II	3-skipet Gruppe 3	NNV-SSØ	ca 22	ca 5,0	110	16 (8 par)	2,5-3,5		Motstående i nordlig ende og en i sørlig ende på østlig vegg		Sørlige ende og nordlig ende	YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. XXV	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	ca 14	ca 4,0	56	12 (6 par)	1,80-1,85				Østenden	YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. LX	3-skipe Gruppe 3	NV-SØ	10,2	5,5	56	9 (4-5 par)	2,1-2,4	Godt bevart	Asymmetrisk motstående i vestlig ende			YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. LXXXV	3-skipet Gruppe 2	V-Ø	21,0	7,5	158	14 (6-8 par)	3,8-4,2					YBA V-VI på grunnlag av støpeform
Forsand gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. CLXXXVIII	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	14,0 – 14,5	6,0	87	13 (6 par)	2,0-2,4		Motstående i midtparti			YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. XXXI	3-skipet Gruppe 3	VNV-ØSØ	15,2	6,2	94	12 (6 par)	2,75-2,80	Godt bevart	Motstående i midtparti			YBA V-VI Typologiske datering
Berge gnr. 37, bnr. 13/14, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. CCXV	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	12,5	6,0	75	12 (6 par)	2,0-2,2	Godt bevart	Motstående i midtparti			YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 13/14, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. CCXIX	3-skipet Gruppe 3	V-Ø	15,0	5,9 – 6,0	90	12 (6 par)	2,5-2,7	Bevart	Motstående i vestlige ende			YBA V-VI
Berge gnr. 37, bnr. 5, Forsandmoen, Forsand. Hus nr. XLIX	3-skipet Gruppe 3	VNV-ØSØ	ca 20	ca 6	120	12 (6 par)	Ca 2,7		Motstående i midtparti			V-VI Typologisk datering
Orstad gnr. 9, bnr 17, Håbakken, Klepp. Hus I	3-skipet Gruppe 3	NV-SØ	16,0	6,5-7,0	104	13 (6-7 par)	Ca 2,5	Bevart	En i vestenden og en i østenden av nordveggen	Østenden	Vestenden	YBA VI
Orstad gnr. 9, bnr 17, Håbakken, Klepp. Hus II	3-skipet Gruppe 3	NV-SØ	ca 10	ca 4	40	13 (5-6par)	Ca 2,0				Vestenden	YBA VI Typologisk datering
Gauselbakken sør gnr. 14, Gausel, Stavanger. Hus IV	3-skipet Gruppe 3	VNV-SSØ	19,0 19,5	5,5 – 6,5	115	21 (8-9 par)	Ca 2,5	Gode bevart	Asymmetrisk motstilte i midtparti		Vestenden	YBA VI

4.1.1 Kommentarer til tabell

Matrikkel og husnummer

En matrikkel er et offentlig register over grunneiendommer. Eiendommene i Norge er inndelt kommunevis. Kommunene har et visst antall gårder og underbruk. Hver gård har et gårdsnummer (gnr.), og hvert bruk har et bruksnummer (bnr). Gårdsnumrene er unike innenfor hver kommune, mens bruksnumrene begynner på nytt for hver gård. På eiendommer hvor det er blitt påvist mer enn ett hus, vil disse bli nummerert med romertall (med ett unntak på Røyneberg; hus B).

Lengde

Huslengden er lengden fra gavl til gavl. I hus hvor det ikke er påvist gavler, vil avstanden mellom de to ytterste takbærende stolpene i hver ende bli målt. Vanligvis er avstanden mellom gavlen og første par takbærende stolper mellom 2,5-3 meter (Berge 2007: 11). Et hus som passer denne beskrivelsen godt, er for eksempel hus nr III på Kvåle der denne avstanden er ca 3 meter, og Austbø hus II der samme avstand er på 2 meter. Det finnes imidlertid hus med en mindre avstand mellom gavl og siste par takbærende stolper. Eksempelvis har hus nummer IV og VI på Gausel en avstand på 1,5 meter, Forsand hus nummer XLV ca 1,5 meter og Forsand hus CCXV ca 1,75 meter. I denne oppgaven har jeg valgt å gå ut ifra at avstanden mellom gavlen og ytterste stolpepar er en mellomting mellom de nevnte målene, altså 2 meter. I hus der veggene ikke er påvist eller er så dårlig bevart at lengden ikke kan beregnes, vil den antatte lengden være avstanden mellom de ytterste stolpene i stolperekkene, pluss 4 meter. Selv om huslengden på hus hvor gavlene ikke er påvist ikke kan regnes ut nøyaktig kan man på denne måten få en pekepinn på hvor langt huset opprinnelig har vært.

Bredde

Husets bredde er avstanden mellom veggene på langsiden. Å finne den eksakte bredden på huset, er på samme måte som med lengden vanskelig dersom veggstolper ikke er påvist. I hus hvor veggstolpene er påvist, er det en klar tendens til at spennet fra takbærende stolpe og yttervegg er ca halvparten av avstanden mellom stolperekkene. Det er dette jeg har lagt til grunn for å beregne den estimerte totalbredde.

Arealet

Husets areal er avrundet til hele kvadratmeter.

Takbærende stolper

I noen treskipede hus er rekkene med takbærende stolper ikke alltid symmetriske, dvs at de ikke danner parallelle par. På Forsand hus LXXV er det i alt 14 takbærende stolper. Disse er fordelt slik at det er 8 stolper på den ene rekken og 6 stolper på den andre. I tabellen vil det i parentes stå det mulige antall par, og i dette tilfellet vil det da være 6-8 par, 14 (6-8 par). I hus der det ikke er noe tolkningsproblem hva gjelder antall stolpepar, vil det i parentes stå det endelige antall stolpepar. Eksempelvis Forsand hus XXV som har hatt 12 takbærende stolper og 6 stolpepar. I tabellen vil det da stå 12 (6 par).

Noen hus viser tegn på utskiftninger av takbærende stolper ved at stolpene er ”doble”. For eksempel ble det i hus nummer XXIV på Skeie funnet 5 takbærende stolper. Fire av disse takbærende stolpene danner to par. Stolpene i hvert par stod såpass tett sammen at de har fungert som ett bærende element. Dermed er det i tabellen kun er oppført 3.

Veggstolper

Veggstolpene gir viktig informasjon om husets form. Ytterveggenes stolpehull har som regel en mindre omkrets enn de takbærende stolpene. I de tilfeller hvor stolpene er godt bevart, kan husets form beskrives med stor sikkerhet. Veggene blir beskrevet som godt eller delvist bevart. Godt bevart vil si at veggstolpene er så godt bevart at man kan beskrive husets form og inngangene.

Dateringer

For mer utfyllende opplysninger om dateringer, se appendiks.

4.2 Gruppe 1 - Toskipede langhus

Kriteriene for langhus i *gruppe 1* er at de er toskipete og at de har en sikker datering til bronsealderen (Vandkilde *et al* 1996). Kun hus som er bevart i den grad at husets form kan tilkjennevis, vil bli tatt med. Da det kun er fire hus i denne gruppen, har jeg valgt å ikke dele disse ytterligere inn etter eksempelvis størrelse eller andre konstruktive element. I Rogaland passer følgende hus denne beskrivelsen: det toskipede langhuset på Talgje (Hemdorff 1993a; 1993b; Soltvedt 1994), hus XXIV på Skeie (Skare 1998b), hus B på Kidlingeberget (Hulth 1997, Soltvedt *et al.* 2007: 84) og hus I på Kvåle (Bade & Juhl 1997; Soltvedt *et al* 2007).

Størrelsen varierer veldig på husene i Rogaland, men samme tendens finnes også i resten av Sør-Skandinavia. De toskipede husene på Talgje, Røyneberg og på Hundvåg er forholdsvis like hva gjelder størrelse. Alle er mellom 12-14 meter lange og har en bredde på 5-7 meter. Huset på Kvåle er derimot nesten dobbelt så langt som de sistnevnte, 23 meter langt, og med en bredde på 7,2 meter. Ved Almhov i Skåne for eksempel, ble det i forbindelse med Citytunnelprosjektet funnet et toskipet langhus som var mellom 37- 39 meter langt (Artursson 2005a: 15). På Jylland ved Hemmed kirke ble det funnet et hus som var omtrent 43 meter i lengde (ibid. 36). Dette samtidig som det i samme område fantes mindre hus, på størrelse med de mindre husene fra Rogaland. Som en oppsummering av husene i *gruppe 1* er det mulig å se at:

- Gjennomsnittslengden på husene er 16 meter.
- Gjennomsnittsarealet er 103 kvadratmeter.
- Langhusene i denne kategorien er datert til periode I

4.3 Gruppe 2 - Store og brede treskipa langhus

Kriteriene for langhusene i *gruppe 2* er at spennet mellom de takbærende stolperekkenes er større enn tre meter og totalbredden er over syv meter.

I Rogaland passer følgende hus denne beskrivelsen: Kleppestemmen hus II (Berge 2007), Austbø lok 20 hus II (Hemdorff 1989; Gjerland 1991; Juhl 2001), Austbø lok 20 hus I (ibid), Forsand hus XXXIIB, Forsand hus LXXV, Forsand hus LIX og Forsand XC (Løken 2003), Kleppevarden hus I (Dahl 2007a) og Skeiane hus I (Pilskog 1998; Pilskog *et al* 1998; Sandvik 1999).

- Ut ifra tabellen er gjennomsnittslengden på husene i denne gruppen 21 meter
- Gjennomsnittsarealet er 162 kvadratmeter
- Langhus i denne kategorien er datert til periode II-V

Hus i denne størrelsesorden blir ofte betegnet som hallbygninger (Løken 1998). Bronsealderhus som ut ifra størrelse og bredde kan defineres som hallbygninger, finnes også både i Sverige og Danmark. Ved Vojens i Sør-Jylland ble det funnet et bronsealderhus som var 50m langt og 10m bredt (Nielsen 1997: 25), og ved Kongehøj ved Askov, i Sør-Jylland

ble det nylig funnet en lignende hall med en lengde på 40 m og en bredde på 9 m (Egelund P. & Brønd 2008: 20). I Köpinge i Sverige er det også funnet store haller som er 25-30 m lange og 8 m brede (Tesch 1993: 21).

4.4 Gruppe 3 - Mindre og smale treskipa langhus

Kriteriene for langhusene i *gruppe 3* er at spennet mellom de takbærende stolperekkene er mindre enn tre meter og totalbredden er under syv meter.

I Rogaland passer følgende hus denne beskrivelsen: Kvåle hus III (Bade & Juhl 1997; Soltvedt *et al* 2007), Forsand hus XLV, Forsand hus CCXII, Forsand hus XLVIII, Forsand hus LXXIV, Forsand hus XXV, Forsand hus LX, Forsand hus CLXXXVIII, Forsand hus XXXI, Forsand hus CCXV, Forsand hus CCXIX og Forsand hus XLIX (Løken 2003), Håbakken hus I og Håbakken hus II (Hemdorff 1987) Gausel hus VI og Gausel hus IV (Børsheim *et al* 2002) og Skeiane hus II (Pilskog 1998; Pilskog *et al* 1998; Sandvik 1999).

- Ut ifra tabellen er gjennomsnittslengden på husene i denne gruppen 16 meter
- Gjennomsnittsarealet er 92 kvadratmeter
- Langhus i denne kategorien opptrer hyppigst i YBA IV-VI. Kun tre hus i denne gruppen er datert til EBA, hvorav det ene er Norges eldste treskipede langhus; Kvåle hus III som har gitt dateringer til EBA I.

4.5 Mindre konstruksjoner med 4-6 takbærende stolper

Denne typen bygninger er funnet i forbindelse med langhus, spesielt på Forsandmoen.

4.5.1 Små hus med ildsted

På Forsand har Løken delt denne type konstruksjon inn i tre undergrupper.

Gruppe A:

Husene har 3-4 par takbærende stolper, med en lengde på inntil 7,1 meter (Løken 1998a: 111). Husene har vært smalere enn langhusene, og noen ganger danner stolpene et trapes. Utenfor det bredest satte stolpepar er det plassert et ildsted. Disse husene har trolig hatt en lettere konstruksjon enn langhusene, da det ikke er spor etter vegger og stolpehullene er

relativt grunne (ibid). Husene er bare i noen tilfeller karbondatert og dateringer viser til YBA periode VI og førromersk jernalder.

Gruppe B:

Husene er fra samme tidsperiode som husene i gruppe A. De har i tillegg rester etter ildsteder som i motsetning til gruppe A ligger inne mellom de to østligste av 3-4 stolpepar (Løken 1998a: 112). Også denne bygningstypen er smal og kort. I disse er også veggstolper bevart.

Gruppe C:

Disse husene har kun to stolpepar i et trapes på omtrent 4×3 meter, med et ildsted i midten (ibid). Husene i denne gruppen er også datert til YBA og førromersk jernalder.

Husene i denne gruppen har trolig hatt en funksjon tilknyttet den vanlige gårdsdriften. Plasseringen av ildsteder i gruppe A kan tyde på at den ene gavlen har vært åpen. Disse bygningene finnes samtidig med den vanlige typen landhus med bolig og fjøsdel, men de hadde sannsynligvis en annen funksjon enn disse. Det er imidlertid ikke noe i funnmaterialet som gir indikasjon på hva dette kan være. Dersom gruppe A bygningene har hatt en åpen gavl, kan grunnen til dette være en aktivitet eller funksjon hvor enten godt lys eller direkte adkomst til ildstedet har vært viktig. Det er også en mulighet for at denne hustypen har hatt vegg, slik man ser i gruppe B, men at veggene var laget av materialer som ikke lar seg påvise arkeologisk (Løken 1998a: 118).

4.5.2 Små bygninger uten ildsted

På Forsand finnes det en rekke små hus uten ildsteder. Disse gir dateringer som ikke er eldre enn YBA periode IV. Bygningene varierer noe i størrelse fra to stolpepar og 4×3 meter, til fem stolpepar og 10×3 meter (Løken 1998a: 113f). Disse bygningene er blitt tolket som lagerbygninger (ibid 118).

En lignende kvadratisk 4-stolpers bygning er funnet på Austbø på Hundvåg (hus III). Konstruksjonen var $3,3 \times 3,3$ meter. Karbonprøver er ikke tatt av huset. Det hører med stor sannsynlighet til samme kontekst som hus II, eller et hus som ikke enda er avdekket, for slike konstruksjoner er kun funnet i tilknytning til egentlige langhus (Hemdorff 1989).

4.6 Andre typer bronsealderbosetning i Rogaland

I dette avsnittet vil andre typer bosetninger bli lagt fram da disse kan gi interessant informasjon om bronsealderens økonomi. Lokalitetene vil på grunn av rammene for denne oppgaven ikke bli presentert i sin helhet. Det vil kun bli lagt vekt på beliggenhet, størrelse på bosetningen, oppholdslengde og erverv. I kapittel 6 vil disse bli satt i sammenheng med husene.

4.6.1 Huler og hellere

Både huler og hellere har blitt brukt periodevis gjennom hele forhistorien. De fleste hule- og hellerfunn stammer fra jernalder, romertid og folkevandringstid (Jansen 1971: 141). Det arkeologiske materialet funnet i huler og hellere gjenspeiler som regel andre leveforhold enn dem man finner på permanente bosetninger. I huler og hellere finnes ofte gjenstander som blir forbundet med en jeger-sanker tilværelse, selv om funn av husdyrknokler også viser at produkter fra tamdyr ble brukt. Under følger en gjennomgang av huler og hellere i Rogaland med bosetning i BA

Vistehulen

Hulen ligger på nordsiden av en liten vik kalt Visteviken på Randaberg. Den er hele 8-9 meter dyp, 2-5 meter under taket og 5,5 meter bred i åpningen (Lund 1951: 6f). Lund laget en stratigrafisk oversikt bestående av 3 lag. Den nederste delen av lag 3 ble datert til LN eller EBA på grunnlag av flintredskapet og keramikk. Ifølge Lund blir det med basis i det osteologiske materialet antatt at oppholdet i hulen ikke har vært fast, men kortvarig gjennom noen få måneder den varmeste delen av året. Organisk materiale fra hulen viser at beboerne har levd av jakt, fangst og fiske (Lund 1951). Det ble ikke funnet rester etter jordbruk eller husdyrhold i hulen (ibid).

Håhelleren

Helleren ligger i Forsand kommune, i enden av fjorden innerst i en liten vik. Helleren er 25-30 meter lang og er delt i to (Håhelleren øst og vest) av en stor utstikkende fjellknaus (Bang-Andersen 1983). Karbondateringer og gjenstandsmaterialet tyder på at helleren har vært i bruk fra senneolitikum til og med eldre jernalder. Osteologisk materiale viser jakt, fangst og fiske som livsgrunnlag (ibid).

Lok. 45

Lokaliteten er gravd ut på Rennesøy, og er en liten skjernet heller som er 10 meter lang og 1-2 meter bred (Høgestøl 1995). På lokaliteten ble det funnet organisk materiale som tilsier sanking, flere typer bein, som ikke er bestemt, peker mot jakt og/eller husdyrhold. Boplassen viste i tillegg indikasjon på bruk av fisk.

Ingen av hellerne, og heller ikke Vistehulen, lar seg klassifisere som en fast bosetning. Disse bosetningene har ikke vært egnet til helårsbruk. De er relativt små og gir ikke tilstrekkelig vern mot vær og vind. Ingen av lokalitetene bærer vitnesbyrd om konstruksjoner i huleåpningene som kan ha stengt naturkreftene ute (Sæther 2007: 36).

4.6.2 Åpne bosetninger

En åpen bosetning refererer til et sted som har spor etter beboelse, men som mangler rester etter noe form for tak. Denne type bosetning finnes i hele landet og i de fleste miljø (Prescott 1990, Shetelig 1925). I Norge har denne type bosetning blitt brukt i både steinalder og bronsealder (Prescott 1990, Shetelig 1925, Høgestøl 1995).

Slettabø

Denne åpne bosetningen ligger i Hå kommune og er bare delvis utgravd (Skjølvold 1977). Ut ifra karbondateringer, keramikk og steinredskaper ble det øverste laget på boplassen datert til EBA og muligens YBA (ibid: 182). Siden det ikke er påvist noen fast bosetning i form av stolpehull eller vegggrøfter, er boplassen definert som ikke-permanent. Det ble funnet en flintdolk fra periode EBA I-II, et kar av keramikk med sterkt innbuet hals som ble brukt gjennom hele BA, og et mulig hankfragment som har en nær parallell i keramikken fra boplassen Hötofta i Skåne som er datert til BA V (Skjølvold 1977: 175). Både artefakter og karbondateringer indikerer at bosetningen var i bruk i EBA og muligens også YBA. Strategifien på lokaliteten er noe problematisk, da gjenstander som kronologisk er samtidige ble funnet i forskjellige lag. Det ble imidlertid funnet organisk materiale som kunne konstatere bruk av ressurser fra tamdyr (ku), jakt, fangst og fiske. Om disse er fra BA eller ikke, kan dermed ikke sies med absolutt sikkerhet. Jeg vil derfor konkludere med at boplassen med stor sannsynlighet ble brukt i BA som et ledd i utnyttelsen av utmarksressurser.

På lok. 1, 16, 52 og 58

Lokalitetene ble avdekket på Rennesøy, og besto av bosetninger med ildsteder og steinredskaper. Boplassene ble tolket som labile, siden det ikke ble avdekket spor etter faste konstruksjoner. Det ble ikke funnet noe osteologisk materiale eller makrofossiler på stedet, men beliggenheten og steinredskapene indikerer et levesett basert på jakt, fangst og fiske (Høgestøl 1995).

4.6.3 U-formede bygninger

Betegnelsen u-formede bygninger er brukt for forhistoriske hus som består av en vegg som er formet som en u og som har et lite antall takbærende stolper. I Rogaland er denne typen hus betraktet som en bolig, siden det er funnet rydningsrøyser, ildsteder eller kokegroper i nærheten av disse (Løken 1987b, 1989, 1997b, Løken *et al* 1996: 81f). Husene har imidlertid trolig ikke hatt en fast bosetning på samme måte som langhusene.

Løbrekk hus I

Dette a-typiske huset ligger i Strand kommune. Huset ble datert til eldste del av EBA og har en konstruksjon bestående av en trapesoid indre struktur med 4 stolper (Løken *et al* 1996, 1987, 1989, 1997). Ytterveggen er bygget opp av mindre veggstolper som er slått ned i undergrunnen på en slik måte at den har form som en u. I det som er tolket som en åpning er det funnet et ildsted. To andre trapesoide bygninger ble funnet på stedet, men disse inneholdt ikke noe spor etter en yttervegg med samme karakter som hus nr. 1. På lokaliteten ble det funnet en stor haug med skjørbrent stein. Blant steinene i denne haugen ble det funnet biter av kvernsteiner. Dette er en indikasjon på korndyrking. Korn i ett av stolpehullene bekrefter dette. På selve lokaliteten er det ikke nok dyrkbar mark til at det kan drives jordbruk her, men plassen kan ha vært et sted man vendte tilbake til gjennom tidene og kan ha inngått i et bevegelig bosetningsmønster (Løken 1989: 143). Et labilt bosetningsmønster fra EBA er også blitt beskrevet av Myhre (1984: 173 ff). Rester etter husdyrhold i form av forkullede kjempefrø (*plantago sp.*), indikerer at husdyrhold var en del av husholdningen. Det ble funnet organisk materiale forbundet med sankning samt jaktredskaper av stein (Sæther 2007: 48). På Løbrekk ble det således påvist både husdyrhold, jordbruk, jakt og sankning.

4.7 Oppsummering

Som vist i dette kapitlet, finnes det ingen standardisering på bronsealderens langhus. De varierer fra sted til sted og fra periode til periode. Allikevel er det mulig å typologisk dele husene inn i tre kategorier. Den første har jeg kalt *gruppe 1*. Denne gruppen består av toskipede langhus som byggeteknisk er en videreføring av den senneolitiske tradisjonen. Videre finnes *gruppe 2* hus som er betydelig større enn husene i den foregående gruppen i tillegg til at de er treskipede. Husene har en spredning i tid over periodene II-V. *Gruppe 3* består av treskipede langhus med et gjennomsnittsareal som er mindre enn gjennomsnittsarealet til de øvrige gruppene. Med kun noen få unntak er alle husene i denne gruppen fra YBA. At husene blir mindre i løpet av bronsealderen, fremkommer også i resten av Sør-Skandinavia (Tesch 1993: 32ff; Løken 1998a: ff). Alle langhusene blir betraktet som permanente bosetninger.

I nærheten av langhusene på Forsand er det funnet mindre bygninger som har direkte tilknytning til disse. Dette er små bygninger, ikke over 7,1 meter lange, med ildsteder. Disse kan minne om små langhus, men hadde trolig en annen funksjon. På samme sted og på Austbø er det funnet små bygninger uten ildsted som er blitt tolket som lagerhus.

Fra samme perioden finnes andre typer bosetninger av mindre permanent karakter. Dette er huler, hellere, åpne bosetninger og u-formede bygninger. Disse har ingen direkte tilknytning til langhusene. Denne type bosetning samt lagerbygg og småhus er til god hjelp når bronsealderens økonomi skal beskrives, og vil bli videre drøftet i kapittel 7. I neste kapittel vil jeg gå tilbake til hovedfokuset i oppgaven, nemlig langhusene, og se på hva man kan si om rom og funksjonsinndelingen i disse.

5. Rom og aktivitetsområder

Funksjonsinndelingen, eller de forskjellige aktivitetsområdene, i et hus kan delvis defineres ut ifra funnspredning i huset, delvis på de konstruksjonsmessige elementene (Myhre 1980: 242f). Ramqvist har undersøkt funksjonsinndelingen av jernalderhusene på Gene. Han bruker en rekke kriterier for å dele inn husene i rom- og aktivitetsområder. Kriteriene er blant annet basert på konstruksjonsdetaljer, plasseringen av ildstedet, gjenstandsfunn og forkullede frø (Ramqvist 1983: 153). Det er denne type arkeologiske materiale jeg har lagt til grunne for undersøkelsen av bruksområdene i bronsealderhusene i Rogaland. Jeg vil forsøke å vise tilstedeværelsen av (og eventuelt antall) rom og/eller aktivitetsområder ut ifra de konstruksjonsmessige elementene; innganger, skillevegger, ildsteder og plasseringen til de takbærende stolpene. Til slutt undersøker jeg funnspredningen i husene for å se om det er mulig å skille ut områder som kan ha hatt en spesifikk virksomhet.

Ramqvist bruker i tillegg distribusjonen av keramikk og fosfatanalyser for å belyse funksjonsinndelingen til husene. Dette vil ikke bli gjort i denne undersøkelsen. Keramikken funnet i forbindelse med bronsealderhusene i Rogaland har i de aller fleste tilfeller en jevn fordeling i huset. Samtidig er keramikken som oftest er så fragmentert at den ikke lar seg bestemme etter type. Etter mitt syn kan ikke keramikken fra hus brukt i denne oppgaven si noe om funksjonsdelingen og vil derfor bli utelatt. Fosfatanalyser vil heller ikke bli videre omtalt i denne sammenheng. På Forsandmoen ble det tatt en lang rekke fosfatprøver, men siden bosetningsområdet har hatt en bosetningskontinuitet på over 2000 år var det høye konsentrasjoner av fosfat overalt. Dermed er det ikke mulig å si noe om hva som har foregått hvor i husene siden eventuelle fosfatkonsentrasjoner er blitt visket ut av foregående og etterfølgende konstruksjoner (Bakkevig 1981: 315). Heller ikke på de andre bosetningene er det foretatt fosfatprøver med hensikt å avdekke husenes funksjonsinndeling.

Det gir mening å tenke seg at et hus har hatt en boligdel og en økonomidel. Boligdelen vil være der mennesker for eksempel sov, lagde mat, arbeidet med skinn, tre o. l., spiste og drakk og utvekslet historier, eller med andre ord hvor folk oppholdt seg mest. Etter mitt syn vil en dekkende benevnelse på denne delen av huset være en arne. Gode indikatorer på boligdelen vil være ildsteder og/eller kokegroper og funn som for eksempel keramikk eller annet husgeråd.

Funn gjort i forbindelse med bronsealderhusene i Rogaland er få, og i dette kapittelet vil derfor dansk bosetningsmateriale bli trukket inn for å få en bedre forståelse av det norske.

Økonomidelen i huset vil ofte være blottet for ildsteder og gjenstander som er forbundet med boligdelen. Jeg har valgt å kalle denne delen av huset en økonomidel siden det mest sannsynlig var her man oppbevart husstandens matressurser, gårdsutstyr eller husdyr. Jeg ser allikevel ikke bort i fra at også boligdelen kan ha vært brukt som et lagringssted, eller at arbeid knyttet til økonomien ble utført i boligdelen.

En ujevn fordeling av de takbærende stolpene, det vil si at stolpene står tettere i den ene enden i forhold til den andre, er blitt tolket som indikator på en fjøsdel (Olausson 1999: 324). I løpet av yngre jernalder er det påvist hus hvor de takbærende stolpene står med en regelmessig og relativt kort avstand i fjøsdelen, mens avstanden mellom grindene i boligdelen gjerne er uregelmessige med et ekstra stort spenn mellom grindene på hver side av ildstedene. Dette gjelder ikke bare for Rogaland, men også i Tyskland, Nederland og Danmark (Skare 1999: 66). Det er blitt hevdet at langhuset er en bygning som har rommet både folk og fe (Rasmussen & Adamsen 1993: 138). Ved å definere langhuset slik har en bestemt deler av funksjonen på forhånd. I denne teksten vil ikke langhus være ensbetydende med en bolig med både mennesker og dyr. Langhuset har mest sannsynlig hatt en økonomidel, men ikke nødvendigvis med husdyr. Dette vil bli videre diskutert nedenfor. Plantegninger over langhusene fra Rogaland som blir omtalt i denne teksten, finnes i appendiks 1.

5.1 Rom – med utgangspunkt i innganger og skillevegger

De forskjellige sfærene som eventuelle skillevegger skaper, kan være til god hjelp når husets funksjonsinndeling skal beskrives. I vårt samfunn finnes det mange skillevegger i boligen, mellom aktivitetsområder som kjøkken, soverom, stue osv. Dette fordi det er ”funksjonelt” for eksempel med tanke på å dempe støy mellom rommene eller hemme stekeos fra kjøkken. Dette kan kalles for ”kulturell funksjonalitet” og vil si funksjoner som gjenspeiler våre kulturelle verdier (Skare 1999: 26). Men det som er funksjonelt for oss har ikke nødvendigvis vært funksjonelt i forhistorien.

Hus uten tydelig oppdeling er blitt likestilt med noe primitivt. Da det viste seg at langhusene fra folkevandringstid på Ullandhaug var tydelig oppdelt med fysiske skillevegger, ble det hevdet at ”Myten om de enkle, primitive jernalderhusene er avlivet” (Myhre 1992: 26).

Fravær av skillevegger er ikke ensbetydende med manglende funksjonsinndeling. Rom kan nemlig være delt opp i forskjellige aktivitetsområder, uten at fysiske skillevegger er til stede. Fra historisk tid i Danmark fantes det en type gårdshus hvor mennesker og dyr delte samme rom. Gårdshuset besto av ett rom tydelig avgrenset i funksjonelle områder. ”Denne gård består i sin simpleste form blot af ét stort rum med beboelse i den ene ende, båse til kreaturerne langs siderne og lo midt i rummet” (Stoklund 1972: 12f).

Det er ikke utenkelig at husene har en ytterligere oppdeling enn den som man kan oppdage arkeologisk. Skillevegger har i alle tilfeller vært veldig betydningsfulle for menneskene som levde i huset (Bech & Olsen). Vegger er synlige manifestasjoner på oppdeling av huset i forskjellige funksjonsdeler. I løpet av jernalderen blir denne oppdelingen mer bundet og tydelig (Rasmussen 1999: 287).

Når innganger kan påvises i forhistoriske hus, er dette nyttig da disse kan gi indisier på den indre konstruksjonen og på hvordan huset har vært delt opp. Inngangene forteller oss hvor man entret huset, og dette kan være til hjelp om en vil undersøke funksjonsinndelingen. Ofte er inngangene markert med et stolpepar som er trukket litt inn fra selve ytterveggen. Disse stolpene har som regel en større diameter enn veggstolpene. Et brudd i rekken av veggstolper kan også antyde hvor det har vært en dør.

Det er blitt foreslått at hus med motstående innganger sannsynligvis har hatt en todeling ved inngangspartiet, da disse danner en naturlig oppdeling av huset (Løken 2001b: 10). Ramqvist mener at inngangenens plassering i forhold til de takbærende stolpene noen ganger kan avsløre innvendige skillevegger. ”The entrances are placed so that one of the portal post is aligned with one of the inner trestles. Such an alignment had probably served as the framework for a dividing wall” (Ramqvist 1983: 153). Jeg finner denne antagelsen rimelig, og dermed vil jeg gå ut ifra at i hus hvor det finnes et slikt forhold mellom inngangsstolper og innvendige stolper har det vært en innvendig skillevegg. Dette vil i denne teksten ikke bare gjelde motstående innganger. Hus som har asymmetriske innganger mener jeg også vil få en naturlig oppdeling, da disse også viser én inngangsstolpe som står på linje med en takbærende stolpe.

5.1.1 Gruppe 1

Skillevegger er det mulig å påvise i det toskipede langhuset på Talgje (Hemdorff 1993a: 24). Noen annen fysisk oppdeling av husene kunne ikke fastslås. Innganger er i de toskipede langhusene kun påvist på Talgje (ibid). Disse ser ut til å være motstående i østenden (plantegning nr. 2). Opphold i veggstolpenes forløp på Kidlingeberget (plantegning nr. 4) minner veldig om det som blir tolket som innganger på Talgje, dermed kan det også her ha vært motstående innganger i østenden. Innganger lot seg ikke påvise i de andre toskipede langhusene fra bronsealderen i Rogaland.

Ut ifra innganger og skillevegger, er det trolig at de toskipede langhusene ikke har hatt mer enn to rom.

5.1.2 Gruppe 2

Det finnes fire hus der veggstolpene og/eller inngangsstolper er såpass godt bevart at det er mulig å påvise innganger. Tre av disse fire (Austbø I, Austbø II og Forsand XXXIIB) har asymmetriske motstående innganger, mens (Forsand LIX) har motstående innganger i midtpartiet. Skillevegger kan vises i tre tilfeller (Forsand XXXIIB, Austbø hus I og Austbø hus II). I de resterende husene er det ikke mulig å påvise verken skillevegger eller innganger. Da veggstolpene i disse husene er gått tapt, kan det hende at husene har hatt en lignende innvendig oppdeling, som også har gått tapt.

Jeg har valgt å anta at asymmetriske motstående og motstående innganger skaper en todeling av huset. Om man også tar skilleveggene i betraktning, kan man se at disse husene er oppdelt i minst tre rom. Hus XXXIIB på Forsand har asymmetrisk motstående innganger som deler vestenden i to. I tillegg har samme hus en skillevegg i østenden og til dette ”rommet” finnes en inngang. Selv om hus LIX på Forsand ikke har noen fysiske skillevegger, kan de motstående inngangene skape en todeling (plantegning nr 5). Dette huset har i likhet med Hus XXXIIB en ekstra inngang i østenden, som kan ha ledet inn til et separat rom. Hus I på Austbø mener jeg kan ha vært delt opp i fire rom (plantegning nr. 7). Et rom i vestenden er markert med en skillevegg. Et i østenden er markert med to stolper på tvers av husets lengdeakse som trolig har skapt en dør. ”Rommet” i midtdelen har asymmetriske innganger og kan dermed ha vært delt i to. Om denne antagelsen er riktig, har dette huset hatt fire rom.

Hus II på Austbø har trolig hatt tre rom. Et stort rom i nordenden markert med to ”dørstolper”. Sørenden har mest sannsynlig vært delt i to av de asymmetriske motstående inngangene.

Ut ifra innganger og skillevegger i *gruppe 2*, kan det se ut som om husene har vært delt i opp til fire rom. Bygninger med lignende egenskaper er hus I og hus III på Kongehøy i Sør-Jylland, disse hadde også en klar tredeling (Egelund & Brønd 2008: 20f). Det samme har hus III og IX på Legård og Landlyst hus IV i Thy (Beck og Olsen in press). Disse husene kan i tillegg karakteriseres som hallbygninger, dvs. en bredde på over 7 meter og et spenn mellom de takbærende stolpene på over 3 meter.

5.1.3 Gruppe 3

De aller fleste husene i denne gruppen har motstående eller asymmetrisk motstående innganger i midtpartiet av huset. Dette tyder på at huset mest sannsynlig har vært delt opp i to omtrent like store deler. Hus II på Skeiane er derimot delt i to i nordenden av motstående innganger. I tillegg har huset en ekstra dør i sørenden som kan ha ført inn til et separat rom (se plantegning nr. 12). Hus II på Skeiane har således mest sannsynlig vært delt opp i tre omtrent like store rom. Oppdelingen av dette huset minner om hus XXXIIB på Forsand, selv om dette huset er noe større.

Ut ifra skillevegger og innganger kan det se ut som de aller fleste husene i gruppe 3 har vært delt opp i to omtrent like store rom. Hus II på Skeiane er eneste unntak.

5.2 Aktivitetsområder - ut ifra takbærende stolpesetting og ildsteder

Den takbærende stolpesettingen kan fortelle noe om hva som har foregått hvor i huset. Et stort spenn mellom de takbærende stolpene, samt ildsteder i samme ende, er gode indikatorer på en boligdel (Tesch 1993: 96; Bech 1997: 6; Løken 2001b: 10; Børsheim & Soltvedt 2002: 40f). I hus der avstanden mellom de takbærende stolpene i en del av huset er betydelig tettere enn i resten av huset, kan det ha foregått en annen virksomhet i tillegg til boligfunksjon. Det kan ha vært en fjøsdel hvor tettstilte stolper danner sporene etter båseskjeller, da stolpene gjør det lettere å dele rommet opp mindre seksjoner (Olausson 1999: 324). Denne utviklingen ser ut til å skje samtidig som kvegholdet intensiveres (ibid). Selv om man i enkelte tilfeller finner rester etter båseskjeller i bronsealderhusene, blir ikke dette vanlig før i førromersk jernalder (Bech 2004: 54).

I denne teksten vil den delen av huset med et stort spenn mellom takbærende stolper og/eller ildsted bli tolket som en boligdel, mens områder hvor stolpene står tettere trolig har vært en form for økonomidel.

Ildsteder inne i huset forekommer, men de er sjeldne i bronsealderens langhus i Rogaland. Man må anta at i hus hvor man ikke finner ildsted, har man brukt en type ildsted som var konstruert på en slik måte at de ikke lar seg påvise arkeologisk. Dette kan skyldes dårlige bevaringsforhold eller at ildstedene i mindre grad enn det man ser i senere perioder har vært gravd ned i undergrunnen (Soltvedt *et al* 2007: 92). Med tanke på behovet for lys og varme, må man kunne forutsette at det har vært en form for varmekilde i den delen av huset som blir tolket som boligdelen.

5.2.1 Gruppe 1

Et stort spenn mellom de takbærende stolpene finnes i vestenden av det toskipede huset på Talgje. Samme fordeling finnes i det toskipede hus I på Klostergård i Thy (Olsen in press). Hus XXIV på Skeie har også et større spenn mellom de takbærende stolpene i vestenden (plantegning nr. 3), selv om det her er noe mindre enn i husene nevnt ovenfor. Vestenden i langhus fra Danmark og Skåne har ofte en større avstand mellom de takbærende stolpene (Björhem & Stäfvestad 1989: 33; Artursson 2005b: 32f).

Et eneste ildsted er påvist i de toskipede bronsealderhusene i Rogaland; nemlig i vestenden i hus I på Talgje. Det vestlige rommet i de toskipede langhusene i Skåne har blitt tolket som en sannsynlig boligdel (Grøhn 2004: 296). Dette kan man først og fremst se ut ifra ildstedene som aller helst ligger i vestenden.

Ut ifra stolpesettingen og ildstedenes plassering i de toskipede langhusene, er det mulig å skille ut høyst to rom og/eller aktivitetsområder.

5.2.2 Gruppe 2

Langhusene med hallkarakter har tilsynelatende en jevn plassering av de takbærende stolpene. Kleppstemmen hus II har imidlertid en noe tettere plassering av de takbærende stolpene i østenden, noe som kan indikere en aktivitetsendring. Hus I på Austbø har en noe ujevn

plassering av de takbærende stolpene. I østenden og vestenden er spennet mellom stolpeparene bredere enn i midtre del.

I både øst- og vestenden av hus I på Hundvåg og i vestenden av hus I på Kleppevarden ble det funnet et ildsted som trolig har vært i en boligdel.

Ut ifra stolpesettingen og ildsteder i husene i *gruppe 2*, er det mulig å skille ut opptil tre aktivitetsområder.

5.2.3 Gruppe 3

I østenden av hus IV på Gausel er det særlig mange tettstilte stolper i den nordlige stolperekken. Disse har sannsynligvis sammenheng med en fjøsdel med båseskiller for fe (Børshem & Soltvedt 2002: 40). Det er stor sannsynlighet for at også hus VI har hatt tilsvarende oppdeling i den østlige delen, men siden denne delen av huset er gått tapt blir dette kun en antagelse. Da husets orientering, bredde, og avstand mellom de takbærende stolpene er såpass like i de to husene, er det mulig å anta at de som bygget hus IV (som er yngst) bodde i og/eller visste om hus VI (se plantegning nr. 14). Ut ifra karbondateringer tatt fra begge husene, er dette plausibelt da det ser ut til at husene overlapper hverandre dateringsmessig.

På Forsand finnes det treskipede langhus der fordelingen av de takbærende stolpene tilsier at det kan ha vært en fjøsdel i husene (Forsand XLVIII, LX, XXXI og CCXII). Husenes plan minner om funn fra andre deler av Skandinavia, for eksempel hus I fra Snebæk på Jylland (Bertelsen *et al* 1996: 192) og hus III R99a B14 i Skåne (Grøhn 2004: 332). Husene på Forsand er orientert ”feil vei” i forhold til disse, da fjøsdelen i husene på Forsand er i vestenden.

Hus I på Håbakken viser likheter i stolpesetting med hus III på Legård (Bech & Mikkelsen 1999: 75), hus IV på Landlyst og hus I på Drengenhøj i Thy (Bech & Olsen in press). Alle husene har en bred stolpesetting i begge ender og her finnes også ildsteder. I Håbakken hus I ble det kun funnet et ildsted i vestenden. Både de danske husene og Håbakken hus I har et parti i midtdelen med tettstilte takbærende stolper. I hus III på Legård finnes det, i tillegg til tettstilte stolper i midtdelen, også tydelige båseskiller som underbygger påstanden at der hvor

det finnes tettstilte stolper har det muligens vært fjøs. Man kan dermed ikke se bort ifra at det også har vært en fjøsdel i midtdelen av hus I på Håbakken.

Kan man utelukke en fjøsdel i hus med en jevn stolpesetting? Arkeologisk materiale fra Thy viser at en jevn stolpesetting slett ikke trenger å være et vitnesbyrd på at huset ikke har hatt en fjøsdel. På Søndre Ydby ble det nemlig funnet en branntomt med et relativt lite hus fra romertid på 14,5×5 meter. Huset hadde en jevn stolpesetting, men på grunn av særdeles gode bevaringsforhold kunne man tydelig se at huset var delt opp i en boligdel og en stall/fjøsdel (Olsen 2007). I boligdelen fantes to kvernsteiner, et rektangulært ildsted og en mengde knuste og hele leirkar. Dette er alle ting som er forbundet med en boligdel. I fjøsdelen var det rester etter tre kyr, to hester og en sau, men ingen båseskiller (ibid: 5). Tomten var såpass godt bevart at dersom dyrene hadde stått i båser, ville disse blitt funnet. Huset hadde heller ikke motstående innganger i midtpartiet som ofte er tolket som en naturlig todeling av et hus med både folk og fe. Det er dermed mulig at langt flere bronsealderhus enn ofte antatt har hatt en fjøsdel, men uten sikre bevis blir dette bare antagelser.

Waterbolk laget en liste kriterier over indikasjoner på fjøs (1975: 385), blant annet:

- Parallele skillevegger langs husets langsider
- Ekstrastolper på innsiden av og på linje med takbærende stolper
- Grøfter i husets lengderetning.
- Gulv av stein eller av flettverk
- Takbærende stolper som er tettere og mer tettstilte enn i boligdelen

I Rogaland er det ingen hus fra bronsealderen som med sikkerhet har hatt en fjøsdel. En mulig fjøsdel finnes i hus IV på Gausel, der det er særlig mange tettstilte takbærende stolper (Børsheim *et al* 2002: 41). Denne bygningen minner mye om hus I, LVI, XL, XXX, XXXVII på Hodde på Jylland (Hvass 1985: 105ff).

I tillegg er det foreslått at også hus CCXV på Forsand kan ha hatt en fjøsdel siden de takbærende stolpene i den ene enden er vesentlig tettere enn i den andre (Løken 2001b: 10). I tillegg har huset motstående innganger på midten av husets langsider; noe som gir en naturlig

oppdeling av huset. Også hus XXXI og LX på Forsand har en lignende fordeling av de takbærende stolpene. Dette kan tyde på at det også her har vært en fjøsdel.

Hus XLVIII på Forsand har en jevn fordeling av de takbærende stolpene. Men i den vestlige delen finnes to ekstrastolper innenfor ytterveggen, de står parallelt med de takbærende stolpene slik at de med skillevegger kan danne to separate båser. Mulige rester etter en slik skillevegg finnes mellom den ene ekstrastolpen og en takbærende stolpe. Bokser som er over 1,3 meter brede blir betegnet som doble, mens de som er mindre enn 1,2 er enkle (Waterbolk 1975: 386). De mulige boksene i hus XLVIII er over 1,3 meter og kan ha vært slike doble bokser.

Ut ifra den takbærende stolpesettingen og ildsteder, er husene i denne gruppen delt i opptil tre aktivitetsområder. Men en tredeling er heller unntaket enn regelen. De aller fleste husene i gruppen har tilsynelatende en todeling på midten slik at huset er delt opp i to omtrent like store rom.

5.3 Rom eller aktivitetsområder med en spesifikk virksomhet

Det er ikke uvanlig med funn av makrofossiler i form av korn i stolpehullene. Noen få eksempler på gjenstandsfunn i stolpehull er også gjort, dette er støpeformer (Løken 2003), vevlodd (Hemdorff 1993a; 1993b) og keramikk-kar (Dahl 2007a; 2007b; Hemdorff 1987). Gjenstandene kan ha vært lagt ned som offer da huset ble bygget, eller under husets brukstid. De kan også ha blitt lagt ned som et funksjonelt element i konstruksjonen, i disse tilfellene som skoningstein. I slike tilfeller er det rom for individuelle tolkninger av det arkeologiske materialet.

Makrofossiler kan ha blitt deponert i stolpehullene som en del av et ritual da huset ble reist. Korn kan ha bli avsatt i løpet av husets brukstid. Da det kun er brente korn som blir bevart og disse ofte ligger nede i stolpehullet, er det stor mulighet for at disse falt ned i stolpehullene etter at huset enten brant ned eller ble fjernet på andre måter. Jeg vil gå ut ifra at korn påvises i stolpehullene fordi korn ble brukt i forbindelse med husene og at disse på et eller annet tidspunkt ble forkullet og havnet nede i stolpehullene. Videre finner jeg det sannsynlig at konsentrasjoner av korn indikerer at det også i forhistorien har vært betydelige mengder korn i

denne delen av huset. Stedet hvor det er funnet konsentrasjoner av korn, har jeg tolket som et område hvor man lagret eller bearbeidet denne type matvare.

5.3.1 Gruppe 1

Det er en sjelden gang mulig å påvise spesifikke aktivitetsområder. I det toskippede langhuset nr. I fra Egehøj, ble det like ved ildstedet i vestenden funnet vevlodd (Boas 1980: 106). Muligens har lyset fra ildstedet gjort boligdelen godt egnet som veveområde. Ingen slike nedlegginger i husenes kulturlag er oppdaget i Rogaland, men det ble funnet fire vevlodd i et av stolpehullene i vestenden (C-1/27) av det toskippede huset på Talgje (Hemdorff 1993b: 24). Disse er blitt tolket som et ”husoffer”(ibid). Lignende nedleggelse ble funnet på Fosie IV i Skåne, også disse ble for det meste avdekket i vestenden av husene (Hus 11, 12, 13 & 95 Fosie IV; hus 16 & 22 på Stångby)(Grøhn 2004: 297). Disse nedleggelsene er gjort i det området av husene som blir betegnet som boligdelen. Denne delen kan sies å ha en tydeligere materiell markering, og det er dermed mulig å tilegne denne en spesiell funksjon (ibid). Kanskje hadde denne delen en spesiell betydning for beboerne i form av at denne delen var et hovedoppholdsrom eller en arne.

I to av de toskippede husene i Rogaland er det mulig å se en ujevn spredning av makrofossiler i husene. I hus I på Kvåle finnes en konsentrasjon av brent korn i sørenden (Soltvedt *et al* 2007: 34). Det ble funnet få frø av ugress sammen med kornet, noe som kan indikere at kornet har blitt rensert før det ble tatt inn i huset. En ujevn fordeling av korn finnes også i huset på Talgje, der 75 % av alt korn funnet i stolpehullene befant seg i den østre del av huset (Hemdorff 1993b). Også i vestenden ble det funnet flere korn, men disse ble hovedsakelig funnet i ildstedet. De hadde trolig havnet der under matlaging. Jeg mener det er grunnlag for å utelukke en fjøsdel i østenden, siden det er usannsynlig at noe så verdifullt som korn ble bruk som dyrefôr. Viklund drøfter i sin doktorgradsavhandling blant annet hvordan makrobiologisk materiale kan bidra til tolkninger av funksjonsinndeling i hus (Viklund 1998: 110ff). I jernalderhusene i Sverige fantes det mest korn fra og med ildstedet til den nærmest liggende gavlen. Hun mener at kornet ble tilfeldig brent under matlaging, og at grunnen til at det er størst konsentrasjoner i denne delen av huset er at man mest sannsynlig lagret kornet hvor man skulle bruke det, nemlig til matlaging rundt ildstedet (Viklund 1998: 124). Da det ikke er funnet noe ildsted i østenden av Talgjehuset, hvor de ble funnet mest korn, finner jeg det sannsynlig at dette kan ha vært et kornlager.

5.3.1 Gruppe 2

Husene på Forsand har for det meste en jevn fordeling av funnmaterialet i stolpehullene over hele huset (Løken 1998a: 116). Et spesielt trekk ved tre av husene (Forsand XXXIIB, LIX og XC) er at det ble funnet store mengder forkullede korn i et stolpehull i husets østlige ende (Bakkevik 1992: 51). Slike funn er ikke gjort i andre bronsealderhus på Forsand. Dermed kan det tyde på at de tre nevnte husene, som alle har hallkarakter, har hatt en spesiell betydning i bronsealderssamfunnet (Løken *ibid*). Ser man på lignende hus andre steder i Sør-Skandinavia, ble det i østdelen av hus I ved Kongehøj i Sør-Jylland funnet enorme mengder forkullede korn (Egelund & Brønd 2008: 22). Kanskje har man lagret korn her?

I sørenden av hus II på Austbø ble det funnet et sirkelformet ildsted med en helle av glimmergneis som var tilpasset dette. Hellen viste sprekkdannelser som er et tegn på varmpåvirkning. Forkullet korn ble funnet under denne og bearbeiding av korn har trolig foregått på denne. Ildstedet har trolig ikke hatt funksjon som primær oppvarmingskilde, men som korntørkeplass eller lignende (Hemdorff 1989: 10f). Hus I på Austbø hadde også et ildsted på omtrent samme sted. Kanskje har dette hatt samme funksjon?

På Skeiane ved Sandved hus I ble det funnet en grop (A-324) i den nordvestlige delen av huset. Ut ifra karbondateringer og beliggenheten, er gropen tolket som et anlegg tilhørende huset (Sandvik 1999). Hele gropen ble tatt inn til Arkeologisk museum som en jordblokk og undersøkelser viste at gropen har vært foret med et organisk materiale med amorf preg, muligens lær eller skinn (*ibid*). I forhold til prøver fra andre strukturer på samme lokalitet, er denne gropen rik på rester etter brente korn og disse er ble trolig avsatt i denne som følge av bruk. I tillegg fantes det tre malesteiner, og det er blitt foreslått at gropen har fungert som et lager eller en forrådgrop (Pilskog 1998: 12f; Sandvik 1999: 27f).

På Bjerre lokalitet 6 i Thy ble det funnet et stort treskipet langhus (25x8,5 m) fra EBA II-III. Huset var delt i to med brolagte innganger på langsiden. I huset var funnspredningen konsentrert til huset vestre og østre ende. I husets vestende fantes det en samling ildsteder, samt flint. Slitesporsanalyser av flinten vitner om flere aktiviteter; skinn- tre- og gevirarbeider. Kuttmerker i bein viser trolig til rester etter måltid (Bech & Mikkelsen 1999: 70f). I østenden var kvernsteiner for matproduksjon dominerende. Østenden i hus I på Kongehøj i Sør-Jylland har trolig vært et område for både tekstilarbeid og kornbearbeiding. Dette kan ses

ut ifra funn av et større antall vevlodd, kvernstensfragmenter og som nevnt tidligere store mengder forkullede korn (Egelund & Brønd 2008: 22).

5.3.1 Gruppe 3

Husene i denne kategorien har en jevn fordeling av makrofossiler, og man kan dermed ikke peke på noen aktivitetsområder ut ifra dette. I hus I på Håbakken ble det i en av stolpene som markerer skilleveggen i østenden funnet et leirkar med ”tappøre” som har store likheter med keramikk funnet fra Nord-Jylland i Danmark (Hemdorff 1987: 232). Sammen med et lignende funn på Kleppeverden, er disse de eneste tilfellene der det er funnet keramikk av denne typen i Norge (Dahl 2007a: 21). Leirkaret kan ikke si noe konkret om funksjonsinndelingen til huset, men funnet er allikevel unikt i den forstand at det viser kulturkontakt med Nord-Jylland. Siden karet på Håbakken har en klar sammenheng med huset, viser dette at menneskene som bygget huset har hatt forbindelser over Skagerrak. At samme hus i tillegg viser likheter med byggekikk med hus i Thy (se kapittel 5.2.3), er med på å støtte denne antagelsen. Som vi har sett, har hus III på Legård i tillegg til en lignende stolpesetting som i Håbakken hus I også båseskiller. Kulturkontakten som ble vist med keramikk-karet på Håbakken, støtter antagelsen om at det også her kan ha vært en stalldel i midten av huset.

5.3 Oppsummering

Gruppe 1

Ut ifra innganger og skillevegger er det mulig å skille ut høyst to rom.

Ut ifra stolpesetting og ildsteder er det mulig å se to rom eller aktivitetsområder.

Offer i ett av husenes vestende kan underbygge at denne delen har vært en boligdel.

Konsentrasjonen av korn i østenden i samme hus kan indikere en økonomidel her.

Maks to rom/eller aktivitetsområder

Ingen indikasjon på fjøs

Gruppe 2

Ut ifra innganger og skillevegger er det mulig å skille ut høyest fire rom.

Ut i fra stolpesetting og ildsteder er det mulig å se høyest tre rom.

Mulig økonomidel i øst (korn og tørkehelle) mulig boligdel i vest (ildsted)

Maks fire rom/eller aktivitetsområder.

Ingen indikasjon på fjøsdel.

Gruppe 3

Ut ifra innganger og skillevegger er det mulig å skille ut høyest tre rom

De aller fleste har hatt en todeling i midtpartiet.

Enkelte hus kan ha hatt fjøsdel.

6 Gården som indikator på sosial struktur

Dette kapitlet bygger på resultatene fra analysen av rom og funksjonsdeling. Jeg vil ut i fra disse forsøke å kaste lys over bronsealderssamfunnets sosiale struktur. For å gjøre dette, må man se på hus som noe annet enn kun en materiell ramme om menneskers liv. Huset er meningsbærende, noe mer enn bare vern mot ytre elementer og for å dekke bestemte praktiske funksjoner og bruksområder. Det er bred enighet om at hus også utformes med tanke på symbolske, religiøse og estetiske formål. Huset fungerer som den viktigste representasjonen for menneskene som bor i det og kan leses som en bok som beskriver samfunnsstruktur og den verdenen samfunnet lever i (Carsten & Hugh-Jones 1995: 2). Siden samfunn er i konstant forandring, vil naturlig nok også hus være det. Den sosiale strukturen i samfunnet kan ikke ses uavhengig av boligen, da samfunnet består av mange sosiale systemer, hvorav gården og boligen er ett av dem.

Det kan derfor virke overambisiøst å prøve å tolke hus bebodd av mennesker som levde i et samfunn som var fundamentalt forskjellig fra det moderne samfunnet. Et hjelpemiddel til en bedre forståelse av forhistoriske samfunn, er å ta i bruk etnografien. Studier av ulike kulturer og samfunnstyper har vist at huset i seg selv står for forskjellige sosiale grupper og at husene representerer den verden disse gruppene lever i (Carsten og Hugh-Jones 1995:1). I følge Rapoport gjenspeiler hus samfunnet fordi det som bestemmer husets form er ”....the vision that people have of the ideal life” (Rapoport 1969: 47).

6.1 Rom og funksjonsinndeling som indikasjon på sosial kompleksitet

Kent gjorde en undersøkelse, bygget på flerkulturell forskning, der hun studerte graden av sosial kompleksitet ut ifra den arkitektoniske oppdelingen av hus (Kent 1990). Hun ville undersøke hvorfor noen mennesker delte opp hjemmet sitt mer enn andre, spesielt når det gjelder kjønns-, alders- og aktivitetsspesifikke rom. Hun kom fram til blant annet at den sosiale organisasjonen var avgjørende for den arkitektoniske planløsningen til huset.

“Societies with a more segmented and differentiated culture (i. e. with sociopolitical stratification, hierarchies, rigid division of labor, and/or economical specialization) will tend to use more segmented activity areas. They will use more segmented cultural material or partitioned architecture, functionally discrete objects, and gender-restricted items” (Kent 1990: 128)

Hovedtanken bak Kents forskning var at variablene kommuniserte kosmologiske prinsipper knyttet til forskjellige sosiale grupper i samfunnet, for eksempel kjønn, alder eller rang. Antall rom eller aktivitetsområder var høyere i komplekse samfunn (Kent 1990: 150). I komplekse samfunn finnes et sosialt hierarki, spesialisering og arbeidsdeling, og tydelig markerte kjønnsroller (ibid: 127). Denne sosiale oppdelingen skinner gjennom i husmaterialet i form av en hierarkisk oppdeling av huset, dvs. at visse deler av huset var forbeholdt mennesker med en høyere sosial rang. Samtidig hadde komplekse samfunn hus med økonomisk og genderspesifikke rom. Dess flere rom og aktivitetsområder, dess mer sammensatt og mangfoldig var samfunnet.

Med bakgrunn i Kent sine teorier, vil jeg undersøke om det er mulig å si noe om samfunnsorganisasjonen og den sosiale sammensetningen i bronsealderen ut ifra måten huset er delt opp på. Er det mulig å se en hierarkisk oppdeling av huset, dvs. om huset er delt opp på en slik måte at noen rom kun er forbeholdt en bestemt gruppe i samfunnet? Eller er det mulig å se rom hvor det har foregått en bestemt type arbeid? Finnes det genderspesifikke rom i bronsealderhusene?

Gruppe 1

Etter gjennomgangen av antall rom, ut ifra skillevegger, innganger, ildsteder, avstand mellom takbærende stolper og funnfordeling, er det mulig å skille ut høyst to rom i hus i denne gruppen. Kun ett av husene har fått påvist skillevegg. Ut ifra den manglende fysiske oppdelingen av husene, kan det virke som om det ikke fantes noen hierarkisk oppdeling eller at ingen hadde mer eller mindre adgang til rommene og/ eller aktivitetsområdene enn andre.

Ut ifra funnfordeling, er det mulig i ett av husene (på Talgje) å skille ut to aktivitetsområder. I vestdelen var trolig boligdelen, for her var ildstedet og et stort spenn mellom de takbærende stolpene. I ildstedet i samme hus ble det funnet store mengder korn som vitner om matlaging. Østenden kan ha fungert som et adskilt lager. Man kan dermed se en økonomisk oppdeling av

huset. De øvrige tre toskippede langhusene har ingen innlysende oppdeling. Det virker dermed som de toskippede husene ikke har hatt noen kompleks oppdeling. Overgangen til treskippede langhus gjorde det lettere å gjøre den romlige oppdelingen mer kompleks. Dette tillot på en annen måte et spill mellom åpenhet og atskillelse, som igjen påvirker tilgjengeligheten inne i huset (Björhem & Staaf 2006: 150).

Noen genderspesifikke rom er det vanskelig å skille ut. Det ble som nevnt tidligere funnet vevlodd i den delen av huset som ble tolket som en boligdel. Dersom det var kvinner som stod for matlagingen og tekstilarbeidet, kan dette husofferet og ”matrestene” i ildstedet understreke kvinnens rolle i huset. Kanskje hadde hun en spesielt framtrædende rolle i den delen av huset hvor arnen var, i og med at det var her man trolig bedrev tekstilarbeid og matlaging?

Gruppe 2

Etter gjennomgangen av antall rom ut ifra skillevegger, innganger, ildsteder, avstand mellom takbærende stolper og funnfordeling, er det mulig å skille ut høyst fire rom. Tre av de andre husene i denne gruppen har muligens hatt en oppdeling i tre rom. Husene har ingen standardisert oppdeling, så det kan virke som at det ikke fantes noen fastsatt norm på hvordan husene skulle deles opp.

Tre av husene har en konsentrasjon av korn i østenden, dette kan ha vært et lagerrom. Et av husene har en steinhelle som trolig er blitt brukt til tilberedning av mat. Det kan dermed se ut som om huset har i en økonomidel. Boligdelen var trolig i den motsatte delen av huset.

Siden det i disse husene ikke er mulig å påvise en fjøsdel, var trolig husene kun bolig for mennesker (Løken 1998a: 116). Husene i denne gruppen er større og bredere enn de øvrige husene fra bronsealderen, med et gjennomsnittsareal på hele 163 m². Selv om noen av husene viser oppdeling, har rommene tilsynelatende vært store og åpne. Fraværet av fjøsdel og den omfattende størrelsen, tyder på at disse husene har vært bolig for et relativt stort antall mennesker. Noen hierarkisk inndeling av husene er ikke mulig å påvise, selv om en slik kan ha forkommet. Husene ser ut til å ha hatt en offentlig karakter, siden rommene har vært åpne, tilsynelatende uten begrensninger i tilgang. Noen kjønnsfordeling i husene kan ikke fastslås med sikkerhet, selv om tilberedning av mat på tørkehellen i et av husene kan ha hatt en sammenheng med kvinners aktivitet.

Gruppe 3

Husene i denne gruppen er betydelig mindre enn husene i *gruppe 2*. Selv om gjennomsnittsarealet til disse husene er på 92 m², er de i noen tilfeller oppdelt i like mange rom som hus i *gruppe 2*. De fleste av husene i denne gruppen har en standardisert todeling på midten. Det er blitt foreslått at denne todelingen fungerer som et skille mellom en økonomidel og en boligdel. Økonomidelen kan i disse husene ha vært en fjøsdel (Løken 2001: 10).

Om en slik todeling kan aksepteres, blir boligdelen i disse husene vesentlig mindre enn den er i husene i *gruppe 2*. Husene gir inntrykk av at de er av en mer privat karakter i forhold til de øvrige langhusene i bronsealderen, siden de trolig har vært bebodd av færre mennesker. I tillegg blir husene mer standardisert og det kan dermed se ut som man nå har fastere normer på hvordan huset skulle bygges og hva som skulle foregå hvor.

Som vist i forrige kapittel, kan hus i denne gruppen ha hatt en fjøsdel. Dersom en tenker seg at det var kvinner som tok seg av dyrene og melkingen, er det naturlig å tenke at kvinnene hadde en fremtredende rolle i huset. I det førindustrielle bondesamfunnet i Sverige var det kvinnes arbeid å melke og passe på dyrene (Ross 1993: 25). Faktisk var det tabu for en mann å drive med denne type arbeid. I Nord-Sverige ble dette sett på et umandig arbeid og dersom kvinnene på gården lå syke, reiste mannen langt for å hente en kvinne som kunne melke for å slippe å utføre arbeidet selv (Löfgren 1982: 245). Man skal ikke se vekk ifra at samme arbeidsfordeling også fantes i bronsealderen. Dersom dette var tilfelle, er det mulig å se genderspesifikke aktivitetsområder i langhus i *gruppe 3*.

6.2 Funksjonsinndeling og sosial sammensetning

Huset er langt ifra en statisk materiell struktur (Carsten og Hugh-Jones 1995: 37). Det er dynamisk i aller høyeste grad på lik linje med samfunn. Husmaterialet fra bronsealderen viser en klar dynamikk. Hvis endringer i husmaterialet viser til endring i samfunnsstruktur, hva består så denne endringen i? Er det mulig å se en samfunnsendring ut i fra byggeskikken i bronsealderen? Det er blitt foreslått at siden den forhistoriske byggetradisjonen synes å være så konservativ, må tradisjonsbrudd tyde på endring i samfunnet (Tesch 1993: 145). Den nye hustypen i EBA II, langhusene med hallkarakter, mener Løken gjenspeiler et samfunn som vektla fellesskapet og storfamilien som organisasjonsform (Løken 1998a). Sakte, men sikkert går disse hallene ut av bruk, og mindre enheter med klarere oppdeling blir den nye

standarden. Løken mener å se en vektlegging av mindre enheter med kjernefamilier i de senere periodene i huskonstruksjonene på Forsandmoen. Han mener at bosetningen på Forsandmoen i bronsealderen kan deles inn i to sosiale grupper. En gruppe som bodde i de store langhusene i periodene II-V, og en som bodde i de mindre langhusene i periodene V-VI (Løken 1998a: 119a).

Løken finner det sannsynlig at de store, brede bronsealderhusene kan ha fylt en annen funksjon enn de mindre, smalere husene. Dette fordi de mindre husene har en klarere todeling som viser til to adskilte bruksområder, en boligdel og en mulig fjøsdel (Løken 1998a: 116f). Husene fra den siste del av bronsealderen ble som vi har sett konstruert for å romme både husdyr og mennesker. Disse var beregnet for mindre sosiale enheter (kjernefamilier) som hadde ansvar for eget storfe.

Siden de brede, store bronsealderhusene mest sannsynlig ikke har hatt noe fjøsdel, blir det totale boligarealet naturligvis mye større i disse husene enn i de mindre, smale langhusene (*gruppe 2*). De store husene på Forsand har anslagsvis hatt en gruppe beboere på 15-20 personer (ibid: 119). Ut ifra dette mener han å se to sosiale grupper; en som vektla fellesskapet og storfamilien (Løken 1998a: 119) og en som vektla kjernefamilien i slutten av bronsealderen (Løken 1998: 119; 2001: 10f)

En storfamilie er en sosial organisering som utgjør en større familiegruppe bestående av flere hushold under samme tak (Løken 1998a: 119). Eller et fellesskap bestående av en utvidet familie, eller flere familier, som lever sammen. En kjernefamilie er en mindre enhet, gjerne på 5-6 personer, som hadde ansvar for egen gårdsdrift.

Man skal ikke se bort fra at kollektivet delte opp arbeidsoppgavene, og at for eksempel dyreholdet og åkerbruket ble styrt av forskjellige sosiale grupper innenfor fellesskapet, uten at det var noen som helst form for konkurranse mellom disse (Bjørhem & Staaf 2006: 155). Dette er en god måte å kontrollere makten innad i gruppen på, siden alle blir gjensidig avhengig av hverandre. Hallen kan ha fungert som en lagringsplass for jordbruksproduktene som de forskjellige gruppene produserte. Her lå jordbruksoverskuddet, eller formuen om en vil. At det er blitt funnet konsentrasjoner av korn i den ene enden av flere hus av denne typen, underbygger dette.

Til tross for at en ledende gruppe i samfunnet utvilsomt har eksistert, er de ikke lett synlige på boplassen. Björhem & Staaf mener å se en statusforandring i den mer komplekse interiørplanløsningen vi ser i løpet av bronsealderen. Dette fordi flere rom forandrer tilgjengeligheten inne i huset. Noen rom kunne for eksempel utelukkende ha vært beregnet til visse personer (Björhem & Staaf 2006: 156). Planløsningen gir med andre ord mulighet for å betone og synliggjøre det sosiale hierarkiet gjennom økt kontroll over tilgjengeligheten. I de store bronsealderhallene er det ikke mulig ut ifra rominndelingen å se noe symbolsk sentrum i selve huset. Et slikt sentrum, eller høysetet om en vil, fungerte som autoritetssetet i høvdingens hall (Steinsland 2005: 365). Hallene kan imidlertid ha virket som et samlingspunkt, hvor for eksempel riter og fester ble utført. Kanskje fungerte de som et matlager og som et sted hvor mat ble fordelt til gårdens beboere?

Tidligere i teksten ble det påpekt at huset, på samme måte som klær, kan anskueliggjøre og forklare den sosiale organisasjonen. Kanskje fraværet av et slikt autoritetssete i disse hallene gjenspeiler det kollektive samfunnet man har i eldre bronsealder? Samfunnet var lagdelt, men makten var kanskje mindre individualisert enn hva den ble utover i jernalderen. Hallene mener jeg kan ha fungert som et statussymbol for aristokratiet, siden en høvding gjennom en stor hall viser sin status overfor andre høvdinge. Kristiansen og Larsson (2005) beskriver et krigeraristokrati som hadde kontroll over metalledistribusjonen, mobiliserte plyndringstolker, finansierte fester og lignende. Jeg mener denne eliten passer godt inn i bronsealderens store og brede hallbygninger. Etter mitt syn er denne type bygninger en god måte for eliten å kontrollere samfunnet på, fordi det vil være vrient for eventuelle utbrytergrupper å opparbeide seg rikdom når et mektig krigeraristokrati kontrollerer markedskreftene og sitter på store områder med jord.

Da hallene forsvant og husene ble mindre og fikk en klarere oppdeling, ser det ut til at en fikk en forskyvning fra en offentlig til en privat sfære. Husene får en ny "design" på samme måte som samfunnet får det. Samfunnet er nå tilsynelatende organisert i mindre økonomiske enheter. En ny samfunnstilpassning har ført til at makten trolig er fordelt på flere hender og at krigeraristokratiet som kan skimtes i EBA blir oppløst eller mindre synlig i løpet av YBA. Dette vil bli videre drøftet i kapittel 8.

6.3 Oppsummering

Hus i *gruppe 1* viser liten eller manglende rominndeling. Rommene var tilsynelatende åpne, uten begrenset aksess. Husene kan ut ifra det arkeologiske materialet deles opp i høyst to rom eller aktivitetsområder. Det kan vanskelig sees noen sosiale grupper i husmaterialet. Vevlodd funnet i et av stolpehullene i boligdelen på huset på Talgje kan gjenspeile kvinnens rolle i huset. Husene har allikevel ikke noen standardisering av kjønns-spesifikke rom eller en hierarkisk husoppdeling. Som vi har sett, forbindes komplekse samfunn med et sosialt hierarki, spesialisering, arbeidsdeling og tydelig markerte kjønnsroller (Kent 1990: 127). Ingen av disse kriteriene kommer tydelig frem i de toskipede langhusene. Selv om en slik organisering kan ha vært tilstede, uten å komme til syne i materialet, ser det ut som menneskene som bodde i slike hus hadde en relativt lav sosial kompleksitet.

Selv om hus i *gruppe 2* viser en tydeligere rominndeling enn hus i *gruppe 1*, er rommene såpass store at de nok var store og åpne, uten begrenset aksess. Det er mulig å skille ut to aktivitetsområder; en boligdel og en økonomidel. Sosiale grupper er det vanskelig å gjenfinne i materialet. Husets store gjennomsnittsareal og en manglende fjøsdel, tilsier at det har bodd et stort antall mennesker i husene. Disse har trolig utgjort en kollektiv økonomisk enhet. Det er ikke mulig å se et sosialt hierarki i form av rom som er forbeholdt en bestemt gruppe mennesker. Heller ingen spesialisering, arbeidsfordeling eller tydelig markerte kjønnsroller er det mulig å se ut ifra husets oppdeling. Dermed mener jeg å se den samme sosiale kompleksitet som hus i *gruppe 1*. Hus i *gruppe 2* var imidlertid trolig bolig for en større økonomisk enhet.

Hus i *gruppe 3* har ofte en todeling på midten som et skille mellom en eventuell boligdel og en fjøsdel. Gjennomsnittsarealet er på 92 m², et areal som er mindre enn hus fra de foregående periodene. Husene har dermed trolig utgjort en mindre økonomisk enhet. Antagelsen om at husene kan ha hatt en fjøsdel, tilsier at kvinnene kan ha hatt en viktigere rolle enn tidligere. Det er ikke mulig å se noe hierarki ut ifra husets oppdeling. Ingen form for spesialisering kan sees ut ifra husene. Arbeidsfordeling og markerte kjønnsroller kan imidlertid skimtes i husmaterialet. Samfunnet kan dermed sies å ha en høyere sosial kompleksitet i forhold til menneskene som bodde i *gruppe 1*- og *gruppe 2* hus.

7 En endret økonomi

Det er en allmenn oppfatning at bronsealderens befolkning var bønder. Spørsmålet er hva slags økonomi de hadde. Den ser ut til å være av en differensiert og sammensatt karakter. Man benyttet seg av et bredt spekter av ressurser. Sammensetningen av disse varierte fra sted til sted i samspill med for eksempel beliggenhet, hva slags ressurser som var tilgjengelig og hvilken type økonomi som ble betraktet som mest fordelaktig. Lønnsomhet bør ikke bare måles i materiell avkastning, men må også ses fra et sosioøkonomisk perspektiv. Under følger en gjennomgang av endringene som fant sted i løpet av bronsealderen innen jordbruk og husdyrhold, samt en omtale av utnyttelsen av ressurser fra jakt, fangst og fiske.

7.1 Omlegging av jordbruket

Klimatisk var bronsealderen slutten på en varmeperiode. Omkring år 1000 f. Kr. blir klimaet kaldere og våtere, noe som kan ha påvirket jordbruket (Jensen 1982: 134f; Tesch 1993: 207). I store deler av Europa endret jordbruket seg på 2000-tallet f. kr. (Jensen 1982: 143; Sherratt 1997). Disse tidlige jordbrukssamfunnene hadde en sammensatt økonomi som krevde en viss grad av mobilitet, men på grunn av befolkningsvekst, bosetningsekspanasjon og endring i klima oppstod flere modifikasjoner innen jordbruket (Jensen 1982: 138ff). Den mest påfallende endringen i bronsealderen var overgangen fra et ekstensivt til et intensivt jordbruk. En ekstensiv jordbruksdrift krever mindre innsats av arbeidskraft og ressurser per flateenhet slik at jorden gir liten avkastning. En intensiv jordbruksdrift krever mer arbeidsstyrke og i denne sammenheng er det snakk en mer omfattende investering i jorden i form av rydding av stein, pløying og gjødsling. Jorden gir dermed mer avkastning, men krever til gjengjeld adskillig mer arbeid.

Et stadig økende behov for jordbruksjord som følge av en befolkningsvekst og intensivering av jordbruket, førte til en rydding av landskapet der det før hadde vært skog. Pollenanalyser tilsier at i SN og EBA var landskapet i Rogaland et lappeteppes av skog, gressmarker og lyngheier. Også i Nordvest-Jylland ser man allerede fra eldre bronsealder en jevn økning av lyng og urter på bekostning av skogen (Kristiansen 1993: 29; Bech & Mikkelsen 1999: 69). Avskogingen skjedde ikke samtidig i de forskjellige områdene av Sørvest-Norge, men over en periode på 3600 år, fra 4000 f. Kr. til 400 f. Kr. (Prøsch-

Danielsen & Simonsen 2005). På Jæren, som er et område med god jordbruksjord med mange av de samme kvalitetene som på Jylland, dominerte det åpne lyngheilandskapet allerede i eldre bronsealder (Myhre 2002: 77). På Lista skjedde avskogingen like tidlig, men her ble skogen i større grad erstattet med gresslandskap (ibid).

I områder hvor man tidligere hadde drevet med ekstensiv dyrking og beite, ble driften lagt om. I YBA førte en sammentrekning av bebyggelsen og en mer intensiv utnyttelse av jorden til utpining i større skala (Kristiansen 1986: 116). I Rogaland er en slik utvidelse av bebyggelsen særlig tydelig på Forsandmoen (Løken 2001b), og utpiningen av jorden her begynte trolig allerede i bronsealderen (Bakkevig 1998: 57). Idet man fikk en intensivering av åkerbruken i YBA, ble landskapet låst til en struktur som ikke lenger muliggjorde flytting av åker og bebyggelse (Løken 1998b: 176). Det er grunnlag for å snakke om en fortetning av bebyggelsen, en mer intensiv utnyttelse av arealene og systematisert rydning fra EBA, og at dette manifesteres i en fastlagt bosetningsstruktur i YBA (Melheim 2006: 43).

I løpet av EBA fikk korndyrking en større betydning i områder hvor husdyrhold tidligere hadde dominert, og i YBA begynte man flere steder å dyrke nye typer korn som kan vitne om intensiv dyrking på permanente åkrer. Korn funnet i forbindelse med bronsealderlokalitetene i Rogaland viser en klar overvekt av bygg (se appendiks). I den tidligste delen av bronsealderen er det naken bygg det mest vanlige (*Hordeum vulgare nudum*). Denne korntypen gir et relativt høyt utbytte selv om jordsmonnet er skrint og den er ikke like avhengig av gjødsling som andre, yngre korntyper. Hvete (*Triticum sp*) forekommer også i samme kontekst som flere av husene undersøkt her. I YBA ble den nakne byggen erstattet med agnekledd bygg (*Hordeum vulgare*) (Myhre 2004: 30), mens emmerhvene og spelt forvinner nærmest helt. Agnekledd bygg er funnet sammen med frø fra planter som vokser i nitrogenrik jord, noe som er en indikasjon på et intensivt jordbruk med gjødsling (ibid). Dette kan være med på å vise at man i den yngste delen av bronsealderen hadde permanente åkrer hvor jorden ble gjort bedre med gjødsel.

Andre indikasjoner på permanente åkre er ardspor. Arden er en lett plog som ikke vender jorden, men lager relativt grunne spor. Furene krysser ofte hverandre, noe som viser at arden ble dratt i flere retninger for å løse opp jorden slik at den skal bli klar til såing. Vi kan ut ifra helleristninger, for eksempel i Bohuslän, se at arden ble trukket av trekkdyr i form av okser, selv om hester også kan ha vært brukt (ibid). Før åkeren kunne bli ardet, måtte jorden ryddes

for det øverste torvlaget. Til dette ble det trolig brukt mer solide redskaper som for eksempel steinøkser, spader og hakker. Tynne lag med aske under den kultiverte jorden er en indikator på at trær og busker ble fjernet med ild (ibid). Stein i åkeren ble kastet til sides i rydningsrøyser og mange av disse er fremdeles synlige enkelte steder. De er gode indikatorer på hvor det fantes dyrket mark og bosetninger i forhistorisk tid (Prøsch-Danielsen 1996; Pedersen 1999). Denne form for intensivering av jordbruket akselererer i løpet av YBA. De vidstrakte rydningsrøysfeltene er det første tegnet på fastlåsing av produksjonsmark og disse kan karakteriseres som den ”andre agrare revolusjonen” (Olausson 1997: 101).

Omlegging av jordbruket, samt befolkningsvekst, er det funnet gode belegg for på Kvåle, i Time kommune. Her på felt A finnes en stabil gårdsbosetning med en kontinuitet gjennom 400 år. Et senneolitiske hus på 16,5x6 meter (hus 2) ble i EBA I erstattet av et større toskipet langhus (hus I) som målte 23x7,2 meter. I senneolitikum besto gården på Kvåle av ett hovedhus som sannsynligvis ut ifra størrelsen kan ha rommet en familie på omkring 10 personer. Hus I som blir bygget i EBA I hadde hele 65 % større areal, noe som kan tyde på en ekspansjon i husholdet til 15-20 personer (Soltvedt *et al* 2007: 197). Etter om lag 100 år blir hovedhuset på gården igjen skiftet ut og denne gang med en helt ny byggeskikk. Det nye huset var ikke et toskipet, men et treskipet langhus. I tillegg til en utvidelse av husholdet er det mulig å se intensivering i jordbruket. I den tidligste fasen, SN-EBA I viser trekull at skogen svis av på Kvåle og pollenprøver indikerer at den gamle skogbunnen ble brukt som beitemark. I tillegg ser man at utvalgte flater blir ryddet for stein og dateringer viser at de eldste rydningsrøysene fra Kvåle er fra 1930-1780 f. Kr (ibid: 198). Prøver fra disse viser at området har vært dekket av åker, eng og skog. Etter at det ikke lenger ble bygget hus på dette feltet, har man sannsynligvis bosatt seg i nærliggende områder. Det finnes nemlig aktivitetsområder både sør og øst for bosetningen som viser aktiviteter ut BA. På disse feltene er det flere steder påvist korndyrking og beitemark. Man har investert mer arbeid i jorden idet man fortsatte å rydde jorden for stein, noe som strengt tatt ikke er nødvendig dersom en har et stort område å forflytte seg på. Mangel på tilgjengelig jord er tydelig da man har ryddet marken på denne måten. At man har brukt gjødsel i området kommer til syne på Håbakken (350 meter nord for Kvåle) idet man fikk korn som var større enn korn funnet på Kvåle fra EBA. I tillegg er det større innslag av agnekledd bygg som er en korntype som trives best i næringsrik jord.

7.2 Endring i husdyrhold – storfe versus småfe

Det er en allmenn oppfatning at landskapet i EBA i de fleste regioner i Sør-Skandinavia reflekterer en ekstensiv gårdsdrift basert på kveghold (Rasmussen 1999: 281). Osteologisk materiale fra EBA på Bjerre lokalitet 2, 3 og 6 i Danmark vitner om at dyreflokken hovedsakelig besto av kveg, mens det var mindre av sau og geit (Bech & Mikkelsen 1999: 74). Samme funnsammensetning er påvist i det nederlandske materialet fra Vest-Friesland (Bech 1997, Bech & Mikkelsen 1999: 74). Dansk osteologisk materiale fra Bjerre og Smedegård i Thy har demonstrert at et skifte i husdyrhold fant sted fra EBA til EJA; fra å vektlegge kveg i EBA, til et økende innslag av geit/sau i eldre jernalder (Kveiborg 2008: 65ff). I Norge er det lite osteologiske materiale som det er mulig å artsbestemme i forbindelse med bronsealderens faste bosetninger, men den parallelle utviklingen i byggeskikk samt store likheter innen den materielle kulturen for øvrig, kan tyder på at samme utvikling fant sted også i Norge. Ut ifra arkeologisk materiale fra Danmark og Sverige ser det ikke ut som det skjedde noen brå forandring i husdyrhold, men heller en gradvis utvikling som fant sted i løpet av en lang periode fram til jernalderen (Hufthammer 1995).

7.2.1 Husdyr bokstavelig talt?

Selv om man med vet at man har hatt husdyr i BA er det sjelden disse dyrene gjenspeiles i husmaterialet. Hus med en åpenbar fjøsdel er sjeldne. Dyrene kan ha gått ute året rundt og flyttet rundt etter behov. Av de mange hundre hustomtene som er utgravd på Jylland, er det kun noen få som har en tydelig oppdeling. Noen av disse husene er så godt bevart at man ville ha oppdaget en fjøsdel (Rasmussen 1999: 282). I Rogalands bronsealderhus finnes ingen langhus med en åpenbar fjøsdel, selv om flere av husene etter mitt syn trolig kan ha hatt (jf. 5.2.3). Husene som trolig har hatt en fjøsdel er som oftest fra YBA.

Betyr dette at man kan utelukke fjøs i den eldste delen av bronsealderen? Branntomter fra romertid i Jylland har bevist at ingen av kriteriene til Waterbolk behøver å være til stede for at huset har hatt en fjøsdel (Olsen 2007). De bredeste husene kan ha hatt en fjøsdel, da dette er tilfelle i flere hus på Jylland. Eksempler fra historisk tid i Danmark har vist at mennesker og dyr delte samme hus, og at løen befant seg i midten av huset, bak rekkene med kyr. Dermed kan det ikke utelukkes at også bronsealderens hus kan ha hatt en tilsvarende inndeling.

Man kan ikke avvise at hus i *gruppe 2* har hatt en fjøsdel. Men ut ifra den standardiserte todelingen av husene i *gruppe 3*, er det større grunn til å anta at disse har vært delt opp i boligdel og fjøsdel, enn husene i *gruppe 1* og *gruppe 2*. Flere skandinaviske eksempler viser at hus fra yngre bronsealder er delt opp i to rom, henholdsvis en boligdel og i flere tilfeller stall (Tesch 1993: 164; Björhem & Säfvestad 1993). En slik todeling med tydelige båseskille er funnet i hus på Bjerre i Thy (Bech 1997: 6). Disse, samt forekomsten av mange hus med båseskille på Grøntoft i Danmark allerede fra den tidligste perioden av førromersk jernalder (Becker 1971: 82ff), gjør det sannsynlig at dette ikke var et fenomen som plutselig oppstod ved overgangen til jernalderen (Løken 1998a: 117).

7.2.2 Å bringe dyrene inn, - ideologisk og/eller funksjonelt

Ut ifra det jyllandske materialet er det klart at husdyr ble tatt inn i husene til en viss grad allerede i EBA, men at dette blir vanligere i løpet av YBA og inn i førromersk jernalder. Hvorfor? Den vanligste forklaringen er et økt behov for gjødsling som følge av intensivt jordbruk. Denne utviklingen tar seg opp i YBA, selv om gjødsling kan ha vært en del av dyrkingen også i EBA (Bech 1997: 10). Gjødsel kan enkelt samles fra innhengninger, og slike finnes ved Bjerre II og Klostergård i Thy og (Bech 1997, Fokkens 1999; Olsen H. 2002). På Klostergård ble det like utenfor et hus fra EBA funnet et grøftesystem tolket som en innhegning, muligens for dyr som skulle holdes i nærheten av huset (Olsen H. 2002: 6). Høye konsentrasjoner av fosfat inne i innhegningen støtter opp om teorien at denne ble brukt som et oppholdssted for dyr. Innhengninger fra historisk tid fra Island, som ble brukt blant annet som melkefold, viser store likhetstrekk med anlegget fra EBA og disse kan sannsynligvis ha hatt lignende funksjon (ibid).

Kveg var utvilsomt verdifulle og ble kanskje satt på fjøs som beskyttelse mot tyveri og rovdyr. Innestalling gir også bedre tilgang til melkekyr, selv om melking kunne like enkelt utføres i en innhengning. Dessuten er det gjennom de siste århundrenes avl at kyr produserer den mengden melk de gjør i dag. Før dette var det kun i de månedene med mye og næringsrikt gress, og rett etter kalving, at kyrne kunne gi melk nok til menneskelig forbruk (Barker 1999: 277). Det var strengt tatt ikke nødvendig å ta kyrne inn om sommeren for å melkes. Siden kyrne mest sannsynlig ikke ga melk om vinteren, er det tenkelig at det kan være andre årsaker til at dyrene bokstavelig talt ble husdyr.

Ettersom yngre bronsealder var slutten på en varmeperiode, kan det ha vært nødvendig å holde dyrene inne som beskyttelse mot kulde. Enkelte steder i Sør-Skandinavia finnes bevis på at dyr ble tatt inn allerede i EBA, da klimaet var relativt varmt og tørt og innefôring og fjøs klimatisk sett strengt tatt ikke burde være nødvendig. Dessuten er det funnet langhus med fjøs i Nederland og Nordvest-Tyskland som er datert til 2000 – 1500 f. Kr., da klimaet på kontinentet var langt bedre enn i dag (Myhre 2002: 101).

Å ta dyrene inn kan være grunnet i et endret forhold mellom mennesker og dyr. Skillevegger, for å skille dyrene fra menneskene, er et viktig element. De er et betydningsfull og synlig element i huset og demonstrerer og understreker at huset har forskjellige deler med forskjellige funksjoner (Rasmussen 1999: 287). De viser til behovet for en kontrollert oppdeling. Å ta dyrene inn i huset, reflekterer tilhørighet og eierskap i den forstand at husdyrene blir medlemmer av husholdet (ibid). Dermed kan det godt tenkes at man tok dyrene inn av ideologiske og/eller religiøse grunner. Kyr var verdifulle for å skape og opprettholde sosiale relasjoner i form av festmåltider og som gaver, som igjen var en måte å vedlikeholde sin egen sosiale status. Det er blitt hevdet at kveget kulturelt sett inntok en særstilling, spesielt i jernalderssamfunnet, hvor antall kyr var avgjørende for den enkelte bondes sosiale anseelse (Royman 1999: 291). Dess større fjøs, dess mer kveg og høyere sosial posisjon. Kyr var altså verdifulle for å skape og opprettholde sosiale relasjoner og til å vedlikeholde sosial status. Man kan kanskje si at dyrene fikk en ”ny” verdi ved innestalling.

7.2.3 Sekundære produkter

Sekundære produkter er varer eller ytelser man får fra husdyrene uten å ta livet av dem. På denne måten er det mulig å få høyere avkastninger av husdyrene, siden produktene er fornybare. Ved å utnytte sekundære produkter er det mulig å bygge opp et produksjonsoverskudd i større grad enn om en bare har dyr for kjøttet og skinnets skyld (Sherratt 1997: 159). Sekundærproduktrevolusjonen kom samtidig med befolkningsvekst, intensivering av jordbruket og utvidelse av bebyggelsen (Sherratt 1997: 188f).

Hva kan sies om bruken av sekundære produkter i bronsealderen?

- Ardspor er indikasjoner på at trekkdyr ble brukt for å gjøre jorden mer produktiv. Til dette ble det trolig brukt hest eller ku/okse.
- Av svin, hest, ku, sau og geit får man fibre som kan brukes til tekstiler, og i denne sammenheng er sauens ull spesielt viktig. Jeg mener at vevloddene deponert i vestenden av det toskipede huset på Talgje viser viktigheten av å utnytte ull til veving av tekstiler. Vevloddene er de eldste som hittil er funnet i Norge og er en bekræftelse på tidlig bruk av denne type sekundære produkter.
- Melk kan omformes til en rekke produkter som kan lagres uten at dyret trenger å slaktes (Sherratt 1997: 159). Melking gir fire til fem ganger mengden proteiner og fett av samme mengde fôr, enn om man kun benytter seg av kjøttet fra kuen (ibid: 182). Melking gir i tillegg en jevn strøm av produkter som kan lagres, for eksempel ost og smør, og på denne måten er det mulig å bygge seg opp et produksjonsoverskudd (ibid: 159).

7.2.4 Hvorfor omlegging av husdyrholdet?

Antallet av sau, geit, kveg, hester og svin i husholdet kommer an på hva bonden fant mest fordelaktig med tanke på avkastning. Jeg mener at siden man gikk over til en økt bruk av småfe, må dette være fordi det ble sett på som mest lønnsomt. Hva som var mer eller mindre lønnsomt for menneskene i bronsealderen med tanke på husdyr, er det ikke mulig å gi et definitivt svar på. Det ligger trolig en lang rekke faktorer bak dette valget.

I neolitikum og den eldste delen av bronsealderen kjennetegnes kvegholdet av mobilitet. Flokkene med gjeterne vandret omkring i landskapet og var ikke direkte knyttet til husene (Björhem & Staaf 2006: 154). Dette kan man anta siden det ikke var vanlig med hus med en tydelig stalldel i denne perioden. Ut ifra den sosiale sammensetningen på gårdene, så vi at de store hallbygningene som var vanligst i EBA huset større grupper mennesker enn de mindre langhusene hovedsakelig funnet i YBA. Kanskje var menneskene som bodde i disse hallbygningene delt opp i mindre grupper som hadde hver sine oppgaver. Gruppen som tok seg av dyrene, gjeterne, har trolig hatt et annet bevegelsesmønster enn folk som arbeidet på jordene eller inne i huset. Gjeterne kan dermed ha vært en mer eller mindre selvstendig

økonomisk virksomhet i husholdet; ikke som en konkurrerende gruppe, men som en gruppe mennesker som hadde en annen oppgave i forhold til resten av husholdet (ibid).

Muligens ligger det mer økologiske grunner bak justeringen av husdyrholdet i form av et intensivert jordbruk, et fastere eiendomssystem og en utvidet bebyggelse med muligens mer fastlåste beiteområder. Mobiliteten som preget kvegholdet kan dermed ha blitt redusert. Da områder som tidligere ble brukt som beite nå ble brukt til dyrket mark, måtte man reise lenger med dyrene for å finne egnet beite. Sau og geit er lettere å forflytte enn kveg og kan bringes til mer perifere områder.

Det er blitt foreslått at vektleggingen av storfe kan være rettet mot metallhandelen (Earle 2002: 308). På Bjerre lokalitet 6 var det mest vanlige flintredskapet skrapere som viser slitasje etter skinnbearbeiding (Earle 2002: 318). Storfe ble holdt blant annet på grunn av skinnen som var en verdifull handelsvare. Kuhuder var et velstandssymbol i Danmark og ellers i Europa (Rasmussen 1999; Royman 1999). At Egtvedpigen ble lagt på et kuskin, er med på å underbygge denne tanken. Denne type kveghold baserer seg dermed ikke hovedsakelig på sekundære produkter, men er heller en spesialisering som skaffer familien luksusvarer for å opprettholde egen status. Som nevnt tidligere, kan sekundære produkter gi et produksjonsoverskudd i større grad enn om en har dyr for kjøttet og skinnets skyld. Kanskje la man om husdyrholdet som en følge av et ønske om en større økonomisk avkastning.

7.3 Utnyttelse av utmarksressurser

Langhusene i bronsealderen fantes i områder med dyrkbar jord. Men sjøen, fjellet og skogen var aldri langt borte, og jakt, sanking og fiske var nok en viktig del av livsgrunnlaget. Til tross for at en omfattende jordbruksekspanasjon fant sted i løpet av bronsealderen, ble fremdeles utmarksressurser utnyttet like fullt, kanskje til og med mer enn før. Arkeologisk materiale viser at store deler av landskapet ble brukt til jakt etter ressurser. Samtidig som bronsealderens langhus viser utnyttelse av utmarksressurser fra jakt, sanking og fiske (jf. nedenfor), viser funn fra ikkepermanente bosetninger bruk av jordbruksprodukter som korn og husdyrhold i form av tamdyr.

Organisk materiale funnet i forbindelse med bronsealderens langhus indikerer at man har hatt en blandet økonomi. I tillegg til jordbruk og husdyrhold har en trolig også drevet med jakt,

fangst og fiske. Hasselnøttskall og fiskebein er indikasjoner på dette i Rogaland (Hemdorff 1993b; Soltvedt *et al* 2007: 48). Ingen direkte bevis på utnyttelse av vilt i form av osteologisk materialet er funnet i forbindelse med bronsealderens langhus i Rogaland. Mengder av brent bein er funnet, men disse lar seg ikke med sikkerhet bestemmes til spesifikke arter (Hemdorff 1993b; Skare 1998b; Hufthammer 2004) På lignende bosetninger andre steder i Sør-Skandinavia, hvor bevaringsforholdene er gode, er det blitt påvist vilt. Materialet fra vilt utgjør her en prosentvis liten del i forhold til tamdyr (Nyegaard 1990: 103). Jeg vil tro at dersom bevaringsforholdene hadde tillatt det, ville en også i Rogaland funnet en lignende fordeling av beinmateriale. På bosetninger som ikke er betegnet som permanente og som har en annen karakter enn langhusene, er det funnet materiale som indikerer husdyrhold. Dette gjelder den åpne bosetningen på Slettabø og i det u-formede huset på Løbrekk (Sæther 2007: 41, 49f). I tillegg er det funnet korn på den sistnevnte lokaliteten (ibid).

Prescott har fremstilt en langsiktig modell av den endrede bruken av landskapet fra neolitikum til yngre bronsealder (Prescott 1995). Undersøkellesområdet strekker seg fra nederst ved fjorden til høyfjellet i Sogn. Bevegelse mellom disse områdene fant sted henholdsvis sent på våren/tidlig sommer og sent på høsten. Utnyttelsen av utmarksressurser ble intensivert i løpet av YBA, da større deler av høyfjellet ble tatt i bruk. Bosetningsmaterialet ligger i et naturmiljø som tilsynelatende er marginalt i forhold til en pastoralagrar tilpasning (Prescott 1990: 152). Allsidig fangst er gjenspeilet i beinmaterialet fra den store YBA boplassen Urutlekråi (970 m.o.h.). Her ble det funnet 1200 beinfragmenter fra fugl og pattedyr, med hovedvekt av reinsdyr (ibid: 153f). Bein fra tamdyr er også påvist, og et pollendiagram viser beitepåvirkning. I Skrivarhelleren er det funnet dyreknokler fra både vilt og tamdyr. Sel og en rekke saltvannsfisk er funnet i en heller 790 m.o.h. Påvisning av enkelte skjellarter viser kontakt helt ut til ytterkysten. Funn av korn er en sikker indikasjon på kontakt med korndyrkende miljø. Folk fra indre Sogn har med andre ord hatt tilgang til ressurser fra både kyst og høyfjell. I Sogn ser man en ekspansjon i YBA i form av et meget markant oppsving i funnfrekvens (ibid: 155). I løpet av bronsealderen ser man en økning i antall lokaliteter og en ekspansjon høyere til fjells. I tillegg blir lokalitetene mer komplekse, idet det skjer en økning både innen vilt- og pastoral produksjon (Prescott 1999: 218). Den pastorale produksjonen i høyfjellet i Sør-Norge kan ses i sammenheng med den historiske seterbruken (ibid). Siden mange labile bosetninger er funnet der det ble drevet seterdrift i historiske tid, er det blitt foreslått at gjeting og sommermelking har sin opprinnelse i denne perioden (Myhre 2004: 34). Den viktigste grunnen til å drive seterdrift, er at ellers marginale områder gir verdifulle

ressurser i form av melk (Sherratt 1997: 160). Hensikten var å øke gårdens produksjonsoverskudd ved å utnytte beiteareal over et større område og på steder som ikke ga mulighet til fast bosetning. Ekspansjonen i YBA var primært grunnet i økonomisk utvikling og sosiale faktorer. Fra og med SN har samfunnet og økonomien en dynamikk som tidligere ikke var tilstede. Vi får et mer økonomisk betinget handlingsmønster og en mer sammensatt sosial struktur, hvilket medfører en viss sosial differensiering. Denne utviklingen synes å akselerere i slutten av YBA (Prescott 1990: 157). En strategi og en økonomi basert på sekundære produkter kan videre ha fungert som økonomisk motor for denne ekspansive utviklingen (ibid: 158). De labile bosetningene i Rogaland kan på samme måte som i Sogn ha vært en del av den økonomiske strategien de fastboende brukte for å tilegne seg et bredere spekter av økonomiske ressurser.

7.4 Oppsummering

I løpet av EBA fikk korndyrking større betydning i områder hvor husdyrhold hadde dominert. Frem mot overgangen til YBA begynte man flere steder å dyrke nye typer korn som krevde mer næring. Dette vitner om en intensiv dyrking på permanente åkrer. Samtidig ser man en fortetning av bebyggelsen, en systematisk rydning av marken, samt omlegging av husdyrholdet og en mer ekstensiv bruk av utmarksressurser. Dette kan ha ført til overskuddsproduksjon. Dette var nok ikke en storproduksjon, men snarere en differensiert produksjon hvor overskuddet kunne brukes utover lokalsamfunnets primære behov. Som vist i kapittel 4, ble det funnet små lagerbygningene på boplassene på Austbø og på Forsand Disse kan vise til behovet for lagring i forbindelse med produksjon og distribusjon av varer. I YBA ser man en omlegging av husholdningen, fra store, kollektive økonomiske enheter til mindre, individuelle enheter. Intensiveringen av jordbruket, omleggingen av husdyrholdet og den økte bruken av fjellheimen kan ha ført til et produksjonsoverskudd som igjen er kan ha gitt økt sosial differensiering.

8 Gård og samfunn

I de foregående kapitlene er det blitt presentert hvordan selve huset kan være en indikator på sosial struktur. Vi har også sett at en endring i økonomi kan føre til sosiale omveltninger. Gjennom husenes oppbygning og en endret økonomi kan man spore en overgang fra et kollektivt samfunn bestående av store økonomiske enheter til et mer individualistisk samfunn der mindre hushold var ansvarlig for egen økonomi. Annet arkeologisk materiale støtter opp under dette. Nedenfor kommer jeg nærmere innpå dette.

8.1 Nye eiendomsforhold – fra kollektive til private bruksenheter

På Appale i Mälardalen i Sørøst-Sverige er det gjort observasjoner som er blitt tolket som følgene av en overgang fra kollektive til individuelle bruksenheter. Endringen kan sees i hvordan de enkelte husholdene kastet søppelet sitt. Her fantes en bronsealderbebyggelse delt opp i to hovedfaser, en eldre fra 1200-1000 f.Kr. og en yngre fra 800-700 f. Kr. I midten av den eldste bebyggelsen lå det to rydningsrøyser som er blitt tolket som avfallshauger. De dannet et symbolsk midtpunkt i bebyggelsen (Ullén 1994: 249ff). I de senere periodene ble haugene flere og betydelig mindre. I tillegg hadde disse en direkte tilknytning til flere av husene. Søppelet ble nå plassert i mer perifere områder, men samtidig i nærheten av de individuelle husholdningene (Ullén 1994: 253). I den eldste fasen av bronsealderen hadde menneskene på boplassen trolig en felle norm på hvor søppelet skulle kastes, nemlig i sentrum av boplassen. Når avfallet senere i stedet ble deponert i nærheten av hver enkelt husholdning, virker det som det var den enkelte økonomiske enheten som selv avgjorde hvor det var mest passende å kaste søppelet.

8.1.1 Gjerder og rydningsrøyser som eiendomsmarkør

De relativt små, romoppdelte langhusene (periode V-VI) var konstruert for mindre familieenheter og deres husdyr, og blir betegnet som selvstendige økonomiske enheter (Løken 1998a: 120). Muligens eide innbyggerne her også egne marker for korndyrking og sanking av vinterfôr (ibid). Spor etter gjerder viser seg allerede i YBA, og disse er manifestasjoner på eiendommen og viktigheten av jordbruket (Juhl 2001: 10). Eksempler på gjerder er funnet flere steder i forbindelse med jernalderbosetninger, som for eksempel på gårdsanlegget fra FVT på Ullandhaug (Myhre 1980). På Håbakken Vest i Time kommune er det funnet rester

etter et gjerde som sannsynligvis kan dateres til YBA. Dette omgir trolig et område som har vært dyrket mark i tilknytning til en bebyggelse fra samme periode. Det ble funnet stolpehull fra både veggstolper og takbærende stolper, men det ble ikke påvist stolpehull som utvetydig tilhørte samme huskonstruksjon (Juhl 1999: 10).

8.1.2 Graver som eiendomsmarkør

Gravene fra eldre bronsealder er med på å underbygge tanken om en kollektiv samfunnsstruktur. De store haugene fra EBA lå ofte i utkanten av bebyggelsen (Tesch 1993: 209), og kunne dermed reflektere grensene til området som storfamiliene eide sammen. Gravenes plassering i landskapet kan ha fungert som en eiendomsmarkør, og størrelsen på disse kan ha vært en måte å monumentalisere fellesskapet på og den makten storfamiliene disponerte. Hallene fungerte trolig som et ideologisk sentrum for kollektivet. Det er påfallende at idet hallene forsvinner og man går over til mindre og smalere langhus, så forsvinner også de store, godt synlige gravhaugene. Man gikk i stedet over til den mer anonyme branngravskikken (jf. 8.2). Dette underbygger antakelsen om at man i løpet av YBA fikk en oppsplitting av storfamiliene til fordel for selvstendige jordbruksfamilier med individuell bruksrett på jord. Kremasjonsgravene fra YBA lå nemlig nær bebyggelsen og markerte trolig den enkelte gruppes bånd til området.

8.2 En endret gravskikk

Introduksjonen av metall har overalt i Europa ført til maktkonsentrasjoner og dannelse av eliter. I Danmark kan store høvdinghaller ses samtidig som metallet ble innført rundt 2000 f. Kr., og man fortsetter med slike haller i EBA. Nå markerte og legitimerende samfunnslederne, eller høvdingene, seg gjennom å bygge store gravhauger (Earle 1997: 197). Materialiseringen av makt som gjenspeiles gjennom hallene, kan på lignende måte kanaliseres gjennom gravhaugene, og den vidstrakte bruken av metall til kultiske formål (Nielsen 1999: 162f). I løpet av YBA fant det sted omfattende endringer i gravskikk i store deler av Europa. De homogene kremasjonsgravene erstattet nemlig de tidligere inhumasjonsgravene som ofte inneholdt mye gravgods (Levy 1979: 49; Harding 1994: 320). Inhumasjonsgravene fra EBA ble ofte markert med en haug av stein og/eller jord. Kjennetegnet hos mange av disse gravene er at de inneholdt en mannlig kriger og hans utstyr (Treherne 1995: 105). Gravgods som drikkeutstyr, tekstiler, toalettsaker, hesteutstyr med vogn og våpen er vanlige funn i slike

graver på kontinentet, selv om en slik full utrustning er en sjeldenhet. I YBA gikk denne gravskikken ut av bruk, og branngravskikken ble nå enerådende.

I siste del av eldre bronsealder ser vi en betydelig nedgangsperiode i kulturene i det østre Middelhavet. I Hellas ble de mykenske palassene ødelagt, mens Egypt, Syria, Palestina og Kypros opplevde flere angrep som brakte alvorlige ødeleggelser i hele regionen (Harding 1994: 304f; Popham 1994: 277ff). Med dette fulgte omfattende endringer i det politiske spillet, som igjen førte til endrede handelsveier og nye handelsallianser blant bronsealderens eliter. Samtidig blomstret en ny og mektig kultur i Sentral-Europa. Denne kulturen brant sine døde og la dem i flatmarksgraver, gjerne på store gravfelt. Kulturen ble av dette kalt Urnefeltkulturen og spredte seg over store deler av Europa fra Russland i øst til Frankrike i vest, England i nord og Italia i sør (Harding 1994: 305ff; Johansen 2000: 145). Kjerneområdet til Urnefeltkulturen lå i Sentral-Europa, der Ungarn og Tyskland ligger i dag. Det er lett å tenke seg at branngravskikken var et resultat av en ny religiøs tankegang. I stedet for å gravlegge den døde ubrent med mye gravgods, ble den dødes aske lagt i en urne med kun noen få personlige gjenstander, gjerne en rakekniv eller en miniatyrutgave av et våpen (Johansen 2000: 145). Urnefeltkulturens voldsomme ekspansjon var i første rekke tuftet på en velutviklet økonomi, basert på en forbedret bronseteknologi og bergverksdrift (ibid: 146).

Overgangen fra skjelettgraver til urnegraver kom omtrent samtidig i hele Sør-Skandinavia. Nå ble asken til den døde og de brente beinrestene lagt ned i en urne. Som oftest er urnegravene knapt synlige over markoverflaten. De store gravhaugene og gravrøysene fra eldre bronsealder dominerte fortsatt det åpne landskapet og stod i sterk kontrast til flatmarksgravene som nå ble bygget. Branngravsurnene kunne også bli lagt ned sekundært i ytterkanten av eldre storhauger (Johansen 2000: 147). I løpet av YBA ble groper med brente bein vanlig. Ved påvirkning fra urnefeltkulturen sluttet man i periode V å rense beina, og begravde bålrester og bein i groper eller brannflak (Brønsted 1977: 334). Branngravskikken var nå så godt som lik i hele Sør-Skandinavia. Endringen i gravskikken var altså ikke en brå overgang, men skjedde gradvis over tid.

På kontinentet fant likbrenning sted allerede i SN og EBA (Kaliff 1992: 59). I Norge skjedde overgangen fra inhumasjonsgraver til branngraver noe senere, og man fikk en gradvis endring i gravminnenes form. I de første branngravene ble nemlig brente, rensede bein lagt i kister som var store nok til å kunne romme en voksen mann (Melheim 2006: 59). De eldste

branngravene i Norge passer denne beskrivelsen godt. En av de eldste gravene er funnet i Lunde i Søgne kommune på Sørlandet og er fra 1600-1500 f.kr, altså EBA I (Johansen 2000: 144). I gravhaugen som var bygget av jord og stein, lå en kremert kvinne. Hennes brente ben lå i et stort gravkammer av flate steinheller. Gravkammeret var 2,2 m langt og 0,65 m bredt. I graven var det kun nedlagt en bronsedolk. Dette er interessant, fordi denne gjenstanden først og fremst blir forbundet med mannsgraver. I Rogaland er det funnet branngraver allerede i EBA II og III. Disse befinner seg for eksempel på Klepp, Egersund, Karmøy og Sola (Møllerop 1963: 28). I Øst-Norge fantes det også branngroper allerede i EBA II. I Midtfeltet på Hunn i Østfold ble det funnet nedlagt en urne med brente bein som gav en datering til 1430-1265 f. kr. (Anfinset 2006: 30). Formen var en rund steinsetting og det var ingen funn av gravgaver som med sikkerhet kan settes i sammenheng med graven.

Kan vi si noe om idéforestillingen bak disse uniforme kremasjonsgravene? Ved å bruke kremasjon viste menneskene at de hadde en oppfatning, eller en forventning, om at det var en tilværelse etter døden. Innenfor hinduismen er kremasjonen en måte å sette sjelen fri fra den jordiske kroppen, for at den skal kunne fortsette i kretsløpet og bli en ny kropp eller komme til gud/opphavet (Kaliff 1992: 64). I det antikke Hellas brant man også kroppen for å frigjøre sjelen, men sjelen gikk fra å være i den jordiske kroppen til å eksistere i den underjordiske skyggeverden (ibid)

I mye av bronsealderkunsten er solsymbolikken tydelig. Vi finner dem på helleristninger, forskjellige bronsegjenstander og muligens også gjennom branngravsskikken. Branngravene kan knyttes til religioner der dyrking av solen stod sentralt. Kremasjonen kan være en måte å få den døde til å bli en del av solens livgivende kraft. Gjennom gravbålet representerte ilden solen, og solen slapp sjelen fri så den igjen kunne gå inn i naturens kretsløp. Ved hjelp av ilden foregikk det altså en transformasjon. Menneskenes jordlige kropp ble omformet til aske, som igjen inngikk i det økologiske kretsløpet. Kremasjonsritualer kunne være knyttet til spesielle tidspunkt på året og kan dermed ha hatt noe med årstidsvekslingene og gjenfødelse å gjøre (Kaliff 1992: 64). Døden var livets vinter, men sjelen overlevde og fikk nytt liv – kanskje i en annen kropp (ibid: 75), eller som en del av kretsløpet. Denne måten å tenke på passer godt inn i det jordbrukssamfunnet vi har i bronsealderen, siden tanker om årstiden, kretsløp og gjenfødelse må ha vært veldig viktig i et samfunn som var fundamentalt avhengig av jordens avling. Kanskje ble dette spesielt viktig i yngre bronsealder idet jordbruket ble intensivert.

8.2.1 Graver som en indikasjon på en ny samfunnsorganisasjon

Gravskikken kan ha endret seg på grunn av nye politiske forhold. Det er kjent at materiell kultur kan skifte mening når den sosiale konteksten endres (Vandkilde 2000: 9). Begravelsesritualer representerer et idealisert bilde av den sosiale strukturen (ibid: 41). De store gravhaugene er synlige uttrykk for sosial status i motsetning til de mer anonyme branngravene. Hauggravene ble laget for at et stort publikum skulle kunne skue disse gjennom generasjoner og gjerne fra lang avstand. Haugene passer godt inn i det storfamiliefellesskapet som eksisterte i eldre bronsealder. Disse massive monumentene i landskapet var selve symbolet på dette kollektive samfunnet. Ikke bare viste de samfunnets vilje til å iverksette det ressurskrevende arbeidet med å bygge gravhaugene. Også gjennom forfedrene i haugene utstrålte de samfunnets rett til bruken av landet (Earle 2002: 290). Ved branngravene var det synlige uttrykket ikke lenger like viktig. Muligens var det seremonien rundt selve begravelsen som stod i sentrum. I periode V sluttet man å rense beina, og begravde nå bålrester og bein i groper eller brannflak. Tanken bak dette må være at dødeomsorgen fra nå av lå i selve brenningen, og oppsamlingen (Brøndsted 1977: 334). Dette kan ha vært en måte å kamuflere de økende sosiale ulikhetene på, gjennom en tilsynelatende likhet i gravskikk og gjennom kollektive rituelle investeringer. Man kan også si at endringen i gravskikken gjenspeilet det nye jordbrukssamfunnet, da branngravskikken knyttes til solkult eller fruktbarhetskult. Med et intensivert jordbruk kunne denne idéforestillingen bli forsterket. Det er naturlig å tenke seg at da jordbruket ble viktigere, ble også idéforestillingene rundt jordbruket forsterket.

En annen forklaring på den endrede gravskikken, er at synet på kroppen kan ha endret seg. I gravene fra EBA ble kroppen lagt ubrent ned i graven som den var, sammen med personlig utstyr. Dermed ble personen, eller i alle fall minnet etter personen, liggende i haugen og ville fortsatt være en del av samfunnet. Med den økte økonomiske spesialiseringen og sosiale differensieringen vi ser i YBA, var det kanskje innsatsen en gjorde i livet som hadde betydning og ikke ettermålet i like stor grad. Ilden var nemlig den raskeste måten å destruere kroppen på, og mangelen på gravgods i disse gravene sier oss at det materielle med graven ikke lenger var like viktig.

8.3 Den tidligste gården allerede i bronsealderen?

Hva som en riktig definisjon på en gård i forhistorisk tid, har lenge vært diskutert. En definisjon er formulert av Sandnes (1979) ” Navngitt lokalitet med bygninger der folk og husdyr har permanent tilhold eller vinteropphold, med utnytting av jord og planteproduksjon ”. I tillegg bør en gård være en uavhengig økonomisk enhet som er tydelig avgrenset fra andre tilsvarende bosetninger (Mikkelsen 1999: 179). Hva som definerer en tydelig avgrenset økonomisk enhet, er noe problematisk. Gjerder er ofte brukt som et kjennetegn på gården, siden disse tydelig markerer gårdens eiendomsgrenser. Funn av gjerder er mangelfulle i forbindelse med bronsealderbosetninger. Dermed har de tidligste gårdene ofte blitt forbundet med førromersk jernalder, da gjerder med sikkerhet er påvist (ibid: 180f).

Det har tidligere blitt antatt at forløperen til den historiske gården kom som en følge av at klimatiske endringer i førromersk jernalder tvang mennesker og dyr innendørs, noe som igjen førte til behovet for innefôring (Pedersen 1999: 45). Man mente at bosetningene var mer labile før dette klimaskillet, og dermed også mindre permanente. Bare ved heldige tilfeller kunne disse gjenspores arkeologisk. Endringen i bosetningene er også blitt forklart ut ifra intensivering av jordbruket. Grunnen til at man ikke fant bronsealdergården, var at man i denne perioden drev med en mer ekstensiv jordbrukstype. Tidlig på 1980-tallet ble det utført systematiske undersøkelser av rydningsrøyser på Østlandet for å forsøke å kartlegge eventuelle åkersystemer. Radiokarbondateringer viste at åkrene hovedsakelig var blitt ryddet i perioden mellom 1000 f. Kr. og 300 e. Kr., og fra denne perioden av har bosetningene i disse områdene vært mer eller mindre kontinuerlige (Pedersen 1999: 46). Det ble funnet bronsealderhus i området med rydningsrøyser, og disse husene hadde mange likhetstrekk med de såkalte historiske gårdene (ibid: 50). En endring innen jordbrukssystemet har således skjedd mye før det man tidligere har antatt. De økonomiske komponentene til den historiske gården kan ha blitt utviklet allerede i bronsealderen. På Forsand har man for eksempel funnet spor etter åkerrydning så tidlig som i bronsealderen (Prøsch-Danielsen 1996).

De økonomiske og sosiale endringene som fant sted ved innføringen av jordbruket, gjenspeiles gjennom langhusene på de faste bosetningene. Det er påstått at de faste bosetningene fra bronsealderen er forløperen til gårdene man finner i jernalderen og middelalderen, siden de alle ligger i områder med god jordbruksjord. Røttene til gården man finner i historisk tid må trekkes mer enn 4000 år tilbake i tid (Myhre 2004: 36, Prescott 1995,

Løken 1997). Siden det er funnet mulige gjerder fra YBA, kan det tenkes at gården fantes allerede da.

8.4 Mot et individualistisk samfunn

Lotte Hedeager mener å finne kimen til en individualiseringsprosess i Skandinavia i førromersk jernalder (Hedeager 1992: 196). Individualisering vil si at tradisjonelle, kollektive idealer og sosiale systemer blir erstattet av nye systemer og idealer som favoriserer enkeltgrupper og enkeltindivider (ibid). Fra førromersk jernalder finner man langhus som har tydelig romoppdeling, en boligdel og en fjøsdel. Dette ser Hedeager som en indikasjon på at husene nå var ment for familien og ikke slekten. Kanskje begynte denne prosessen allerede i YBA idet vi får de todelte langhusene.

Da de økonomiske enhetene ble mindre, hadde de enkelte sosiale gruppene i samfunnet større mulighet til å hevde seg. Mye tyder på at vi får en økt individualisering så tidlig som i YBA. Da gårdsdriften gikk fra å være kollektiv og slektsbasert til å bli styrt av enkelte mindre familieenheter, får man en mer individualiserende produksjonsform som har et vesentlig utviklingspotensial. Basisen for produksjonsfremgangen man ser i løpet av bronsealderen, var at enkelte familier kunne tilegne seg bruksretten til større jordområder. Oppdelingen av bruksretten i flere mindre områder gjør det altså mulig for enkelte familier å øke deres produksjonsbasis (Hedeager 1992: 197). Dette er ingrediensene for å utvikle et mer stratifisert samfunn. Man kan si at i løpet av yngre bronsealder konsoliderte makten seg, og bestemte grupper i samfunnet ble i stand til å opprettholde kontrollen over tilegnede privileger (Hedeager 1992: 87).

At enkelte hushold kunne hevde seg over andre hushold og dermed utvikle et mer stratifisert samfunn, kan en muligens se et glimt av på Forsandmoen. Som vi har sett (jf. 4.5.1) finnes det her små bygninger fra YBA med ildsted, en type miniatyrlanghus. Bygningene har en brukstid som faller sammen med de mindre langhusene med todeling. Langhus med en slik todeling blir lengre fra midten av førromersk jernalder. De små bygningene kan ha hatt en funksjon knyttet til gårdsdriften som i førromersk jernalder ble flyttet fra de enkeltstående småbygningene og inn i langhusene (Løken 1998a: 118). Kanskje var "miniatyrlanghusene" bebodd av en sosial gruppe som ikke eide eget storfe. Dersom dette er riktig, kan disse små husene være en indikasjon på en sosial stratifisering i bronsealderssamfunnet på Forsandmoen

etter at hallene er ute av bruk (ibid: 119). Beboerne kan ha vært av et sosialt sjikt som ikke eide husdyr. Kanskje hadde beboerne en annen og muligens en dårligere økonomi og lavere sosial posisjon i samfunnet enn beboerne i de større, samtidige bygningene?

Det finnes en sammenheng mellom befolkningsvekst og økt sosial stratifisering, og forholdet mellom mann og kvinne avhenger av de samme faktorene (Jensen 1979: 164). Ble kvinnene en mer synlig sosial gruppe i løpet av bronsealderen? Groseth argumenterer for at romlig nærhet mellom helleristninger og offerfunn i Skienområdet har hatt spesiell sosial betydning ved overgangen til YBA som uttrykk for kjønnsrelasjoner (Groseth 2000: 18). Helleristningsfelt og områder med økseofferfunn har mest sannsynlig i EBA hatt en kollektiv betydning. De samme stedene kan i YBA kanskje ha hatt betydning for enkelte sosiale grupper, og landskapet blir dermed i større grad kjønnnet. Det viser seg at jorden rundt helleristningsfeltene i Skienområdet ikke egnet seg særlig godt til jordbruk, men de var gode beitemarker (Groseth 2000: 16). Hvis vi antar at det var kvinner som tok seg av gjetingen og produksjonen av sekundærprodukter, var det disse som i større grad enn menn beveget seg i helleristningsområdene. Da kan man si at helleristningene gikk fra å være et middel for hele samfunnet til å bare ha betydning for en sosial gruppe, nemlig kvinnene (ibid). Groseth mener også å se at dette kjønnsaspektet underbygges ved å fokusere på endringene i offerfunnenes karakter og plassering i YBA. Han mener offerøksene fra SN og EBA er grupper offer. Økser fra yngre bronsealder er også funnet i samme område. Men ikke langt fra disse ble det i tillegg funnet et større bronseoffer i en steinur der alt utelukkende er kvinnegjenstander. Nystadfunnet, som det heter, består blant annet av to halsringer, fire fibulaer og et hengekar (ibid). Disse to ulike ofringene var kanskje ikke ment å være for hele samfunnet, men kun for forskjellige sosiale grupper: kvinner eller menn. Illustrasjonen under viser en bronsealderkvinne som gjeter en flokk kyr (Figur 3):

Figur 5 Bronsealderscene. Hentet fra www.arkikon.no

Rominndelingen av husene kan også være med på å underbygge at samfunnet ble mer kjønnet i løpet av bronsealderen. Fysiske skillevegger i huset kan nemlig tyde på en oppdeling av arbeidsoppgaver. Hvis man igjen antar at det var kvinnene som hadde ansvar for dyrene, var det kvinnene som hadde ansvaret og kontrollen i fjøset. Med mer ansvar kommer ofte mer makt. I EBA gravlegges både kvinner og menn med rikt gravgods, og dette har gitt opphavet til tolkningen om høvdingslekter med rike og mektige personer av begge kjønn (Jensen 2002: 193ff). Som vi har sett, forsvinner det rike gravgodset fra gravene i det man går over til en ny gravskikk. I stedet kan det se ut som man nå i økende grad nedla bronse i depoter. I begynnelsen av EBA var det særlig våpen og redskaper som ble lagt ned i myrene. Men antallet slike offer minsker i løpet av perioden, samtidig som mengden smykker øker og blir enerådende mot slutten av YBA (Skogstrand 2006: 51). Det kan dermed være grunnlag for å påstå at samfunnet ble i større grad kjønnet i løpet av bronsealderen. Dette er basert på at kvinnene gjette, hadde ansvar for dyr, og var de eneste som brukte det som ble tolket som kvinnesmykker.

Det endrede sosiale forholdet mellom menn og kvinner kan reflektere de øvrige endringene som skjedde i YBA. Vi fikk en oppsplitting av storfamiliens fellesskap i løpet av EBA. I YBA ble gårdene delt opp i mindre økonomisk enheter. En klarere arbeidsfordeling på gårdene vil trolig være et naturlig utfall av dette. Dermed hadde kvinnene mulighet for å få

mer makt og det er reelt å tenke seg at ”husfruen”, som vanligvis blir forbundet med jernalderen, fikk sitt maktgrunnlag allerede i yngre bronsealder.

8.5 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist at arkeologisk materiale knyttet til bosetningene kan være med på å underbygge den sosiale organiseringen som gjenspeiles i husmaterialet. Det vil si at man i løpet av bronsealderen får mindre, men flere økonomiske enheter. En indikasjon til en slik endring er det mulig å se ut ifra måten man håndterte søppel på Appale i Sverige. Nemlig fra kollektive bruksenheter med felles søppelhaug, til mindre økonomiske enheter med avfallshauger i nærheten av hver enkelt husholdning. I tillegg var gravene i den eldste delen av bronsealderen store og monumentale og lå ofte i utkanten av bebyggelsen på steder som gjorde dem lett synlige. Disse var en materialisering og legitimering av samfunnsledernes makt, samtidig som de var eiendomsmarkører for tilsynelatende store områder. Det er grunnlag for å anta at en økonomisk spesialisering og en økt individualisering har ført til større sosiale ulikheter i løpet av BA. De mer anonyme branngravene som blir enerådende i løpet av YBA, virker kamuflerende på slike ulikheter.

9 Avslutning

9.1 Sammendrag og konklusjon

Målet med denne oppgaven var å undersøke om man ut ifra bronsealderhusene i Rogaland kunne si noe om økonomi og sosial struktur. Det blir hevdet at hus og gårder sannsynligvis er det beste kildematerialet til vår forståelse av bronsealderen samfunn. Dette fordi; ved å studere denne type arkeologisk materiale kommer nært innpå hverdagslivet til menneskene som levde i bronsealderen. Nærere enn hva man kommer ved hjelp av studier av eksempelvis graver, depoter og helleristninger. Disse var først og fremst rituelle og religiøse handlinger, trolig utført av en liten gruppe mennesker til bestemte tider av året.

Spørsmål jeg ønsket å få svar på ved denne undersøkelsen var hva husets oppbygning og inndeling kunne si om økonomi og sosial struktur. Ved hjelp av de konstruksjonsmessige egenskapene i husene, påviste jeg tenkelige rom- og aktivitetsområder. Ut ifra denne undersøkelsen kom jeg fremtil at Rogaland sine bronsealderhus ikke kan tvinges inn i et strengt kronologisk rammeverk. Endringer i husenes utforming finner allikevel sted i løpet av bronsealderen.

I den tidligste perioden av bronsealderen (EBA I), var langhusene toskipede. Disse kunne ut ifra omtalte egenskaper deles inn i to rom- eller aktivitetsområder. Fysiske skillevegger ble kun påvist i ett tilfelle. Skilleveggen, plasseringen av takbærende stolper og makrofossiler indikerer at denne type hus trolig var delt opp i en boligdel og en økonomidel. Etter mitt syn reflekterer den manglende fysiske oppdelingen av hus i *gruppe 1* den kollektive identiteten til husholdet. Dette mener jeg fordi manglende skillevegger antakelig betyr; at det i husene ikke fantes begrensninger av individenes mulighet til å bevege seg fritt rundt i huset.

I EBA II- YBA V viser en ny hustype seg i det arkeologiske materialet. Denne type hus er større og bredere enn de øvrige langhusene i bronsealderen og kan bli betegnet som hallbygninger. I flere av disse er det påvist skillevegger, men allikevel er rommene i husene store og åpne. Enkelte av husene har påvist konsentrasjoner av korn, som leder meg til å anta et denne delen ble brukt som en form for lager. Boligdelen i hallbygningene er betydelig romslige, og har trolig rommet en stor gruppe mennesker. Jeg mener at disse massive

bygningene i seg selv er en synlig manifestasjon på den kollektive identiteten til husholdet og den maken disse disponerte.

Mot slutten av yngre bronsealder virker det som om de store, brede husene ikke lenger blir bygget. Nå bodde man i stedet i mindre, smalere hus. Ofte har disse husene en standardisert todeling i midtpartiet. På denne måten blir huset delt opp i to omtrent like store rom. Sammenlignende husstudier i Jylland har vist at disse husene mest sannsynlig var delt inn i en boligdel og en fjøsdel. Dersom denne antagelsen er riktig blir boligdelen liten, da husene er relativt små og halvparten ble brukt til fjøs.

Hvorfor skjer disse endringene i huskonstruksjon? Jeg mener at en ervervsendring kan være en viktig faktor til endringene i byggeskikk. Vi har sett at det finnes arkeologisk materiale som indikerer en fortetning av bebyggelsen, en systematisk rydning av mark, samt omlegging av husdyrholdet og en mer ekstensiv bruk av utmarksressurser. Dette kan ha ført til overskuddsproduksjon, uten at det er snakk om storproduksjon, men snarere en differensiert produksjon hvor overskuddet kan brukes utover lokalsamfunnets behov.

Etter mitt syn reflekterer alltid hus den sosiale strukturen til beboerne. Når et samfunn er i endring, vil også måten en bygger hus på endres. Husmaterialet fra Rogaland indikerer en omlegging av husholdningen fra kollektive økonomiske enheter, til mindre individuelle enheter. Dermed kan det konkluderes med at Rogalands bronsealderhus er en god kilde til forståelse av både økonomi og sosial struktur.

9.2 Summary

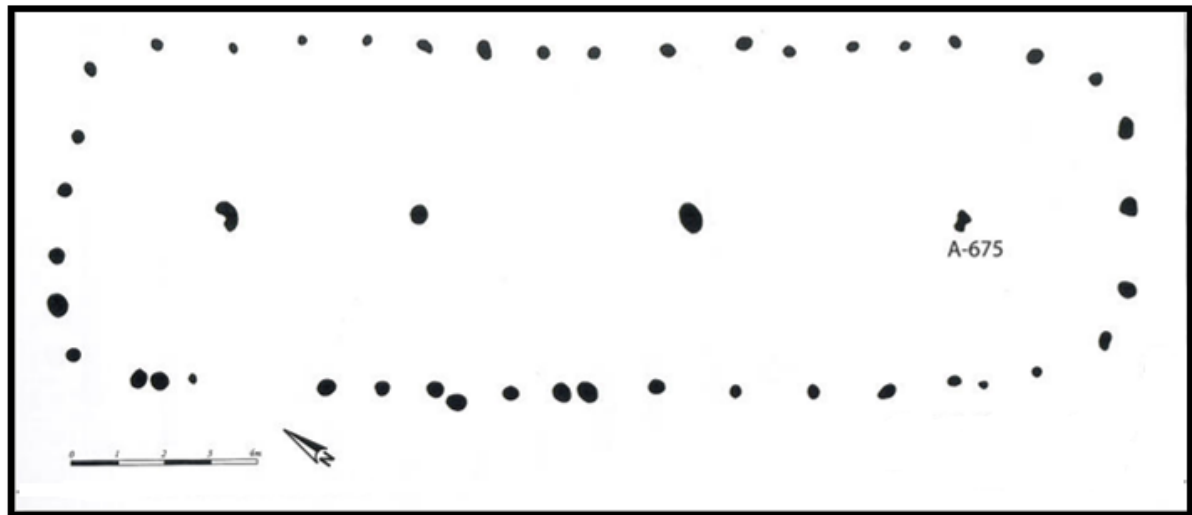
This paper concerns Bronze Age longhouses in Rogaland County in South-western Norway and whether these can shed light on economy and social structure or not. It has been stated that houses and farms are the best sources of information in our understanding of Bronze Age societies because they provide insight to the everyday life of Bronze Age people. Often graves, depots and rock art are used to interpret economy and social structure, but since these primarily are results of religious and ritual events I believe that houses can offer a more wide-ranging picture of the life in the Bronze Age.

I've emphasised properties such as size, shape, partitions, entrances and the dispersal of roof bearing post. Other features like hearths and the distribution of macrofossils were also

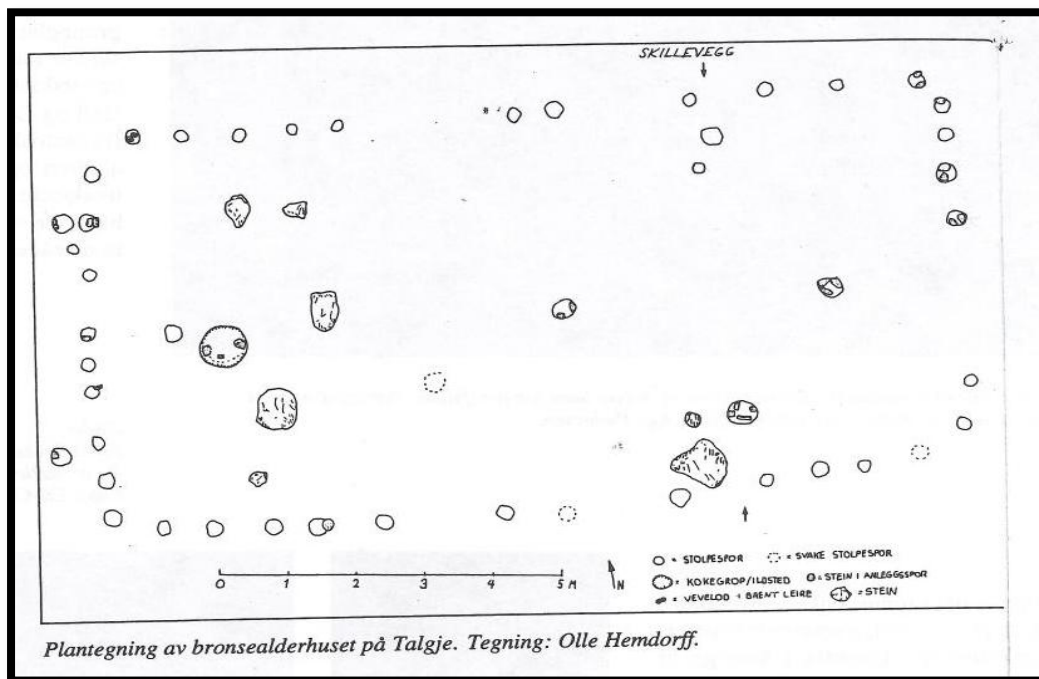
considered. All in all I have described thirty houses on the bases of these properties. I have found that Bronze Age houses cannot be put into a strict chronological sequence, although some changes can be seen. In the earliest period of the Bronze Age in Rogaland the houses were two aisled. They had infrequently physical partitions, but the houses could possibly have had one living area in addition to an area possibly used for storage purposes. In my opinion the lack of a consistent use of division walls, which means no restrictions when it comes to the individual's right to move freely around, shows the importance of the collective identity of the household. In early Bronze Age period II-V large longhouses, also called halls, are not unusual. These houses have to some extent a more frequent use of partition walls, but even though these divisions are apparent, the rooms are still generous. Occasionally one can identify rooms/areas that could have been used for storage purposes comparable to those seen in the two aisled houses. However, the domestic quarters of these houses must have been open and spacious. This leads me to assume that the large hall-like houses were probably occupied by a large group of people. The massive houses in its own right were most likely visible manifestations of the collective identity of the household and the power that the community possessed. In late Bronze Age period VI it seems the large houses were no longer built and the longhouses became smaller, often with a standardized division in the midsection of the house which divide the house into two separate rooms. Comparative house studies from Jutland show that these houses were divided in a domestic area and an economy area, possibly a byre. This is not evident in other houses, neither the two aisled nor the large hall-like houses in Rogaland. In view of the fact that the houses get considerable smaller during the late Bronze Age, and that half of the floor space was used for animals, it is safe to assume that a smaller group of people would dwell in these house compared to the large hall-like buildings. Why do these changes in building tradition occur? I believe that houses at all times reflect the social organisation of the people that inhabits them. When a society changes, the houses do as well. The smaller houses that tend to become common in the late Bronze Age are dwellings intended for smaller economic units with ownership of their own animals. Consequently it is possible to see a change from a society consisting of large cooperating family groups to smaller individualised households. The reason for this change in social organisation is embedded in the economic changes that take place during the Bronze Age.

Appendiks 1 – plantegninger

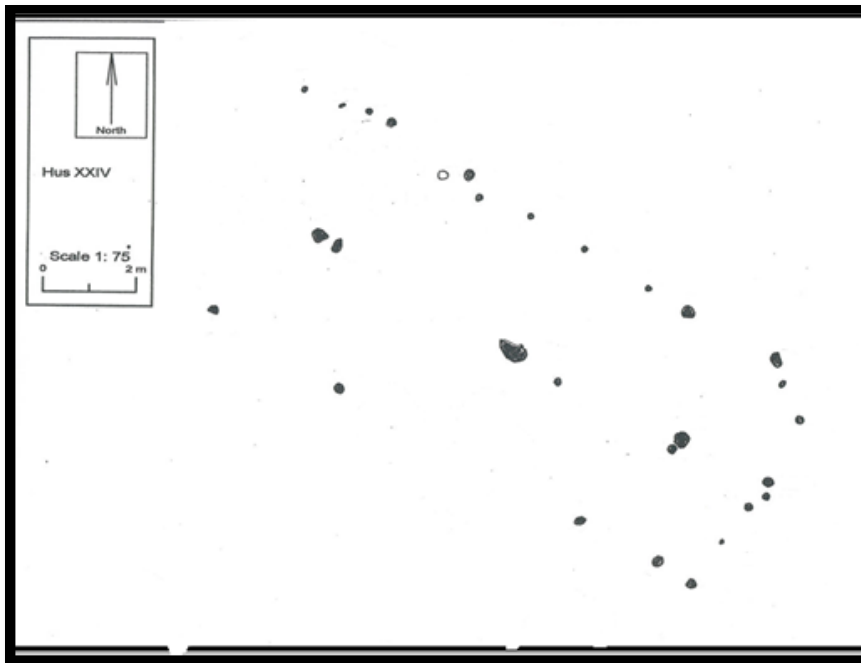
Gruppe 1:

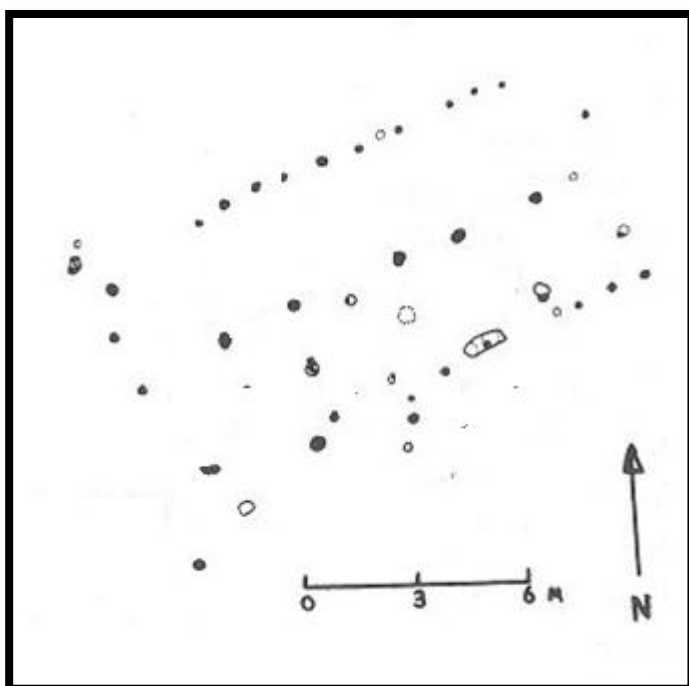
Kvåle hus I. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Soltvedt *et. al* 2007: 33

Talgje. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Hemdorff 1993: 24

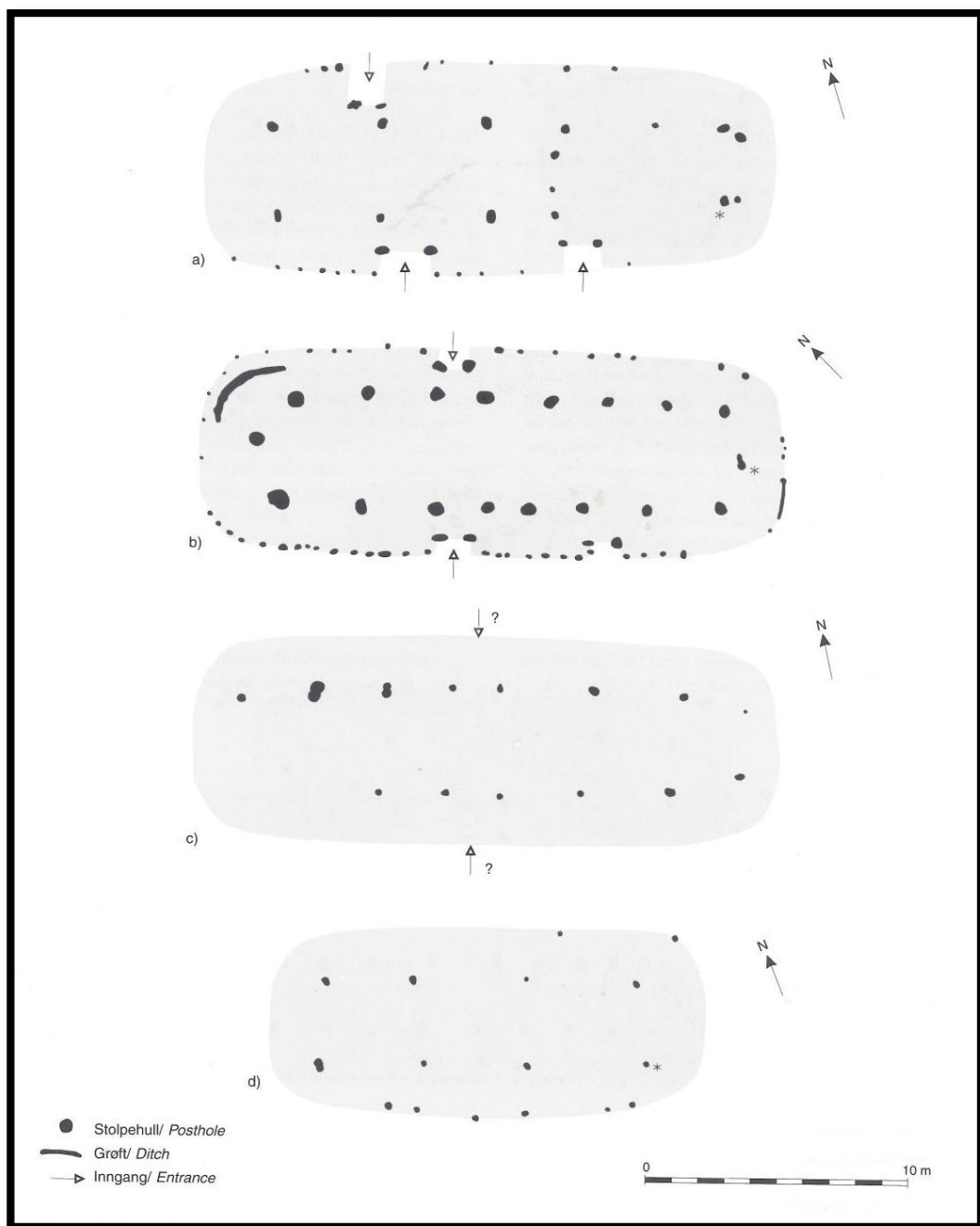

Skeie hus XXIV. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Skare 1998b

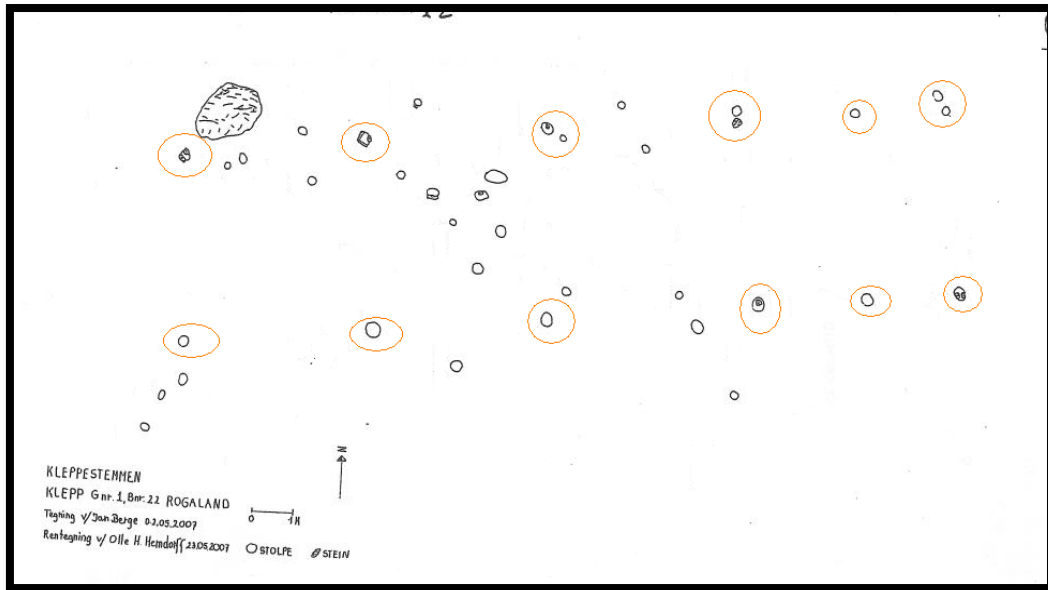

Kidlingeberget hus B. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Hulth 1997: 25.

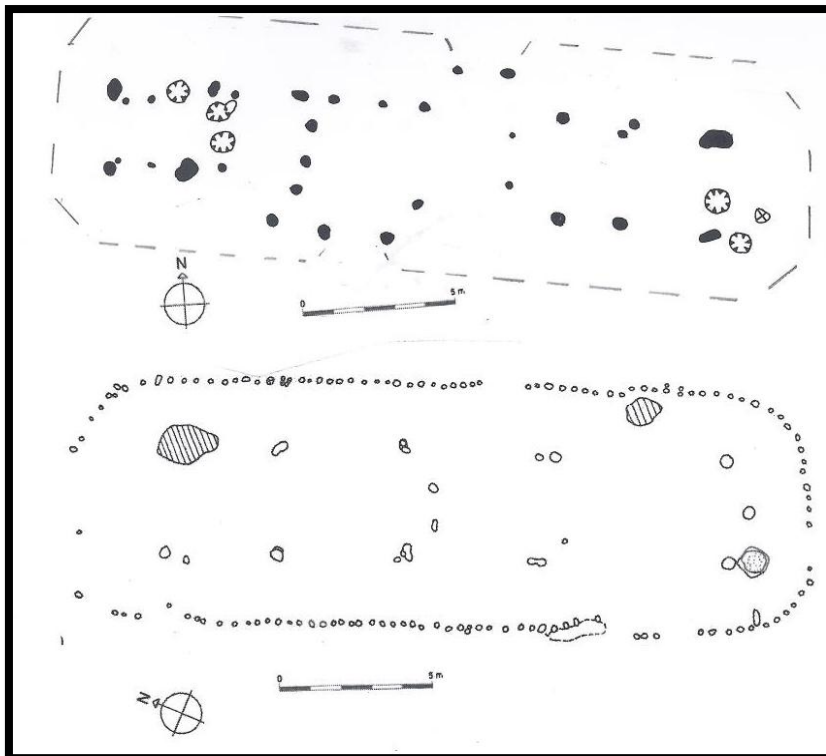
Gruppe 2:

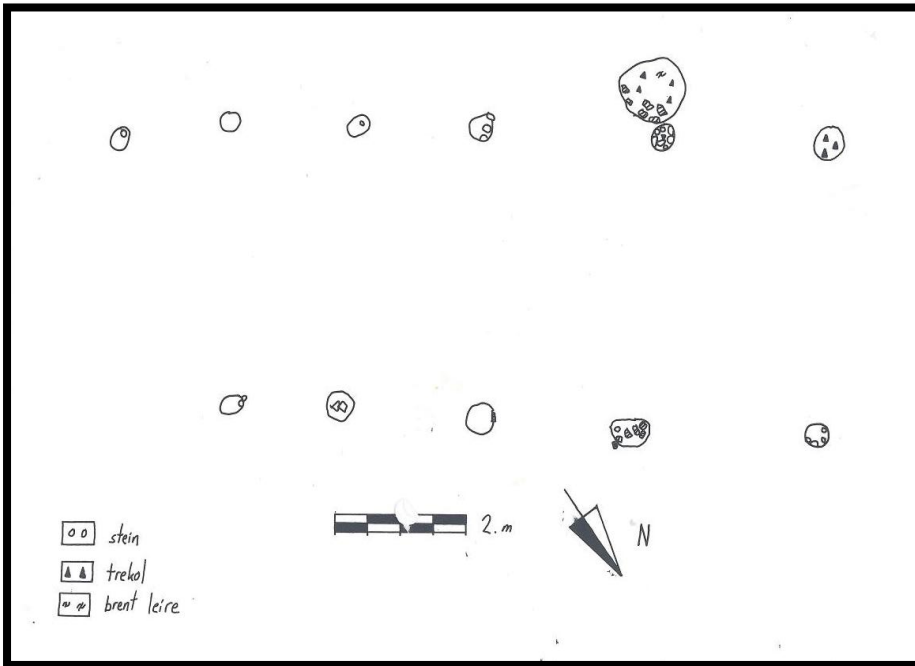
Forsand hus XXXIIB (a), LIX (b), LXXV (c) og XC (d) (Øverst til nederst). Plantegningen er hentet og tilpasset fra Løken 1998: 109.

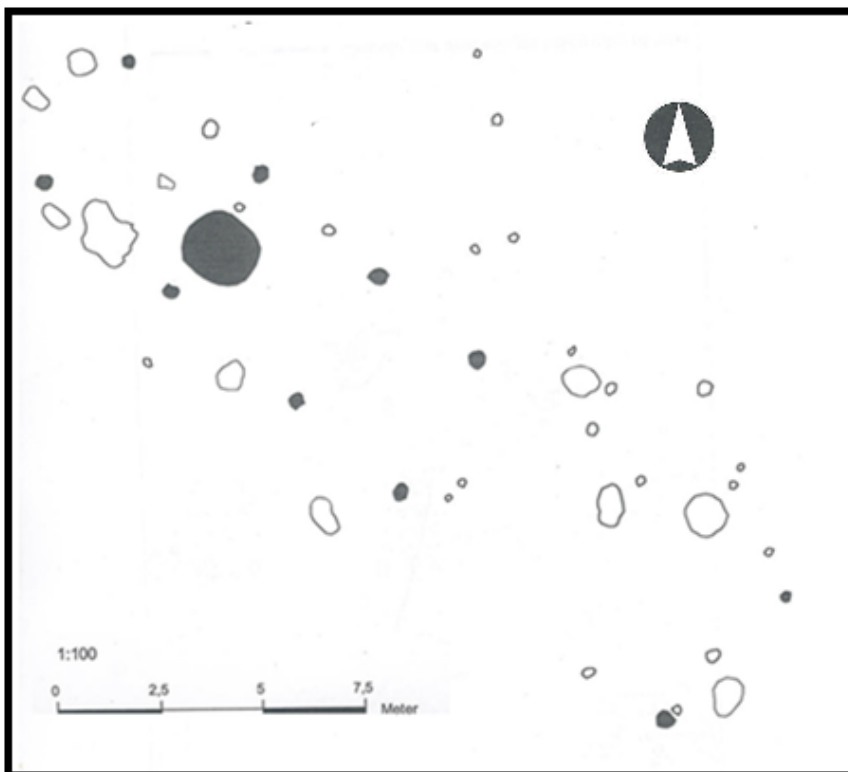
Kleppestemmen hus II. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Berge 2007: vedlegg 11, s. 6.

Austbø hus I (øverst) og hus II. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Juhl 2001: 46.

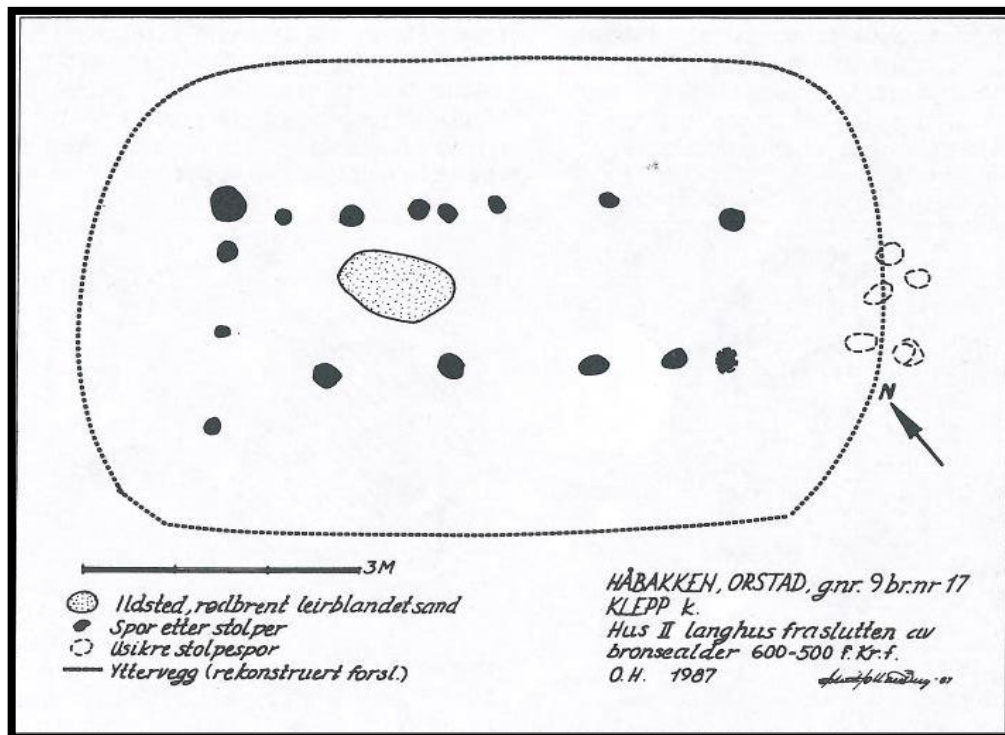
Skeiane hus I. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Pilskog *et al* 1998.

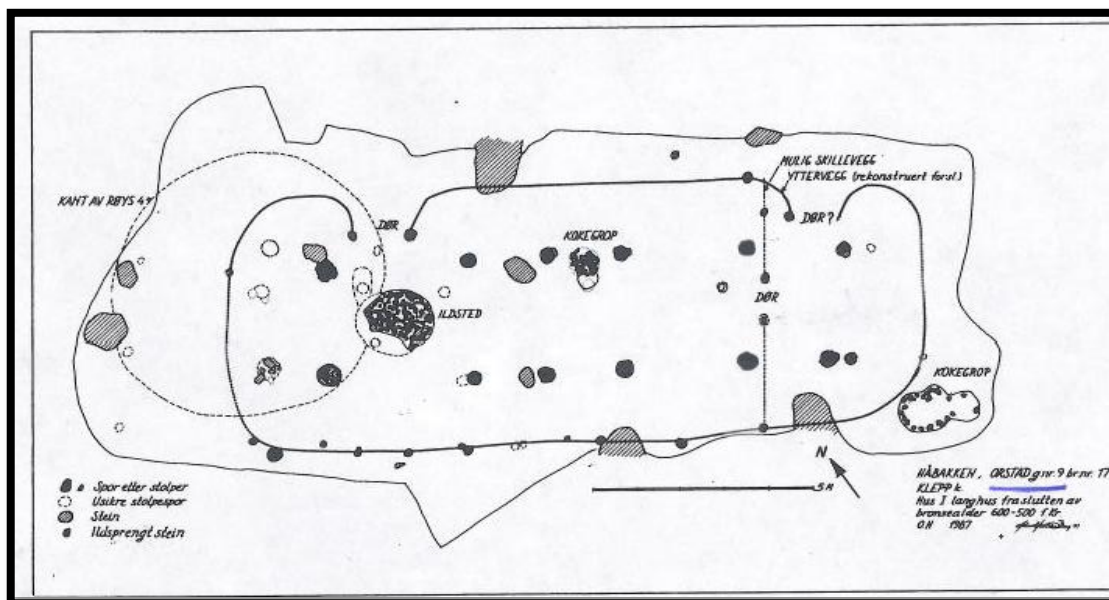
Kleppevarden hus I. Plantegninger er hentet og tilpasset fra Dahl 2007

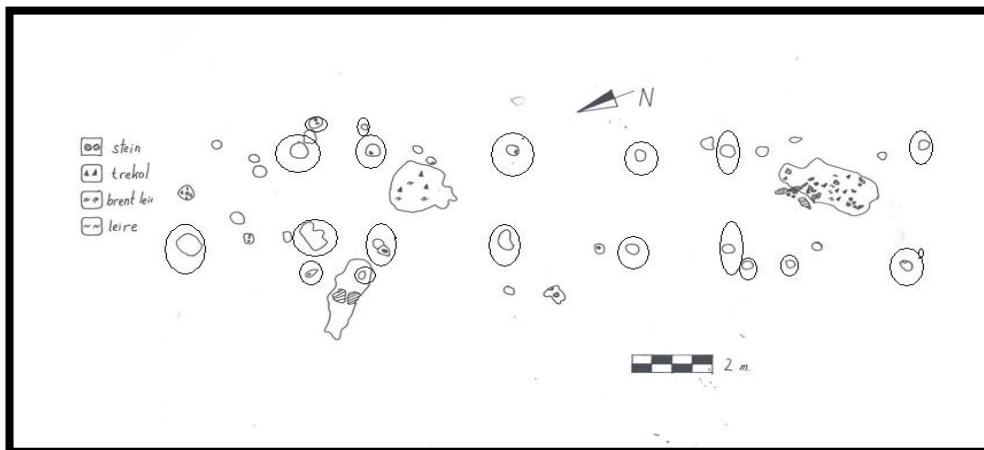
Gruppe 3

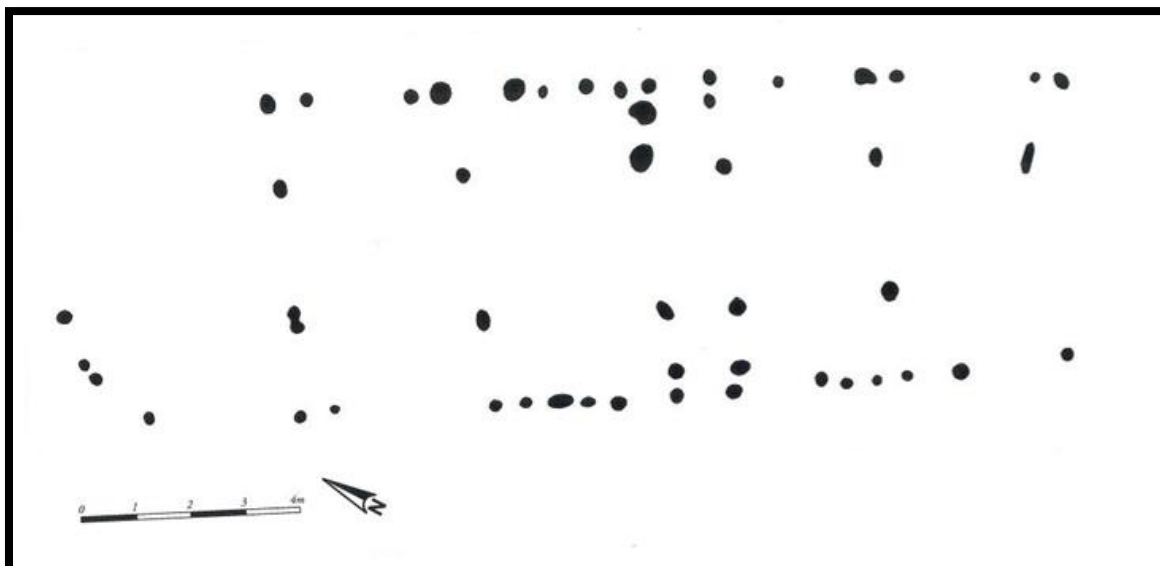
Hus II Håbakken. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Hemdorff 1987: 233

Hus I Håbakken. Plantegninger er hentet og tilpasset fra Hemdorff 1987: 230

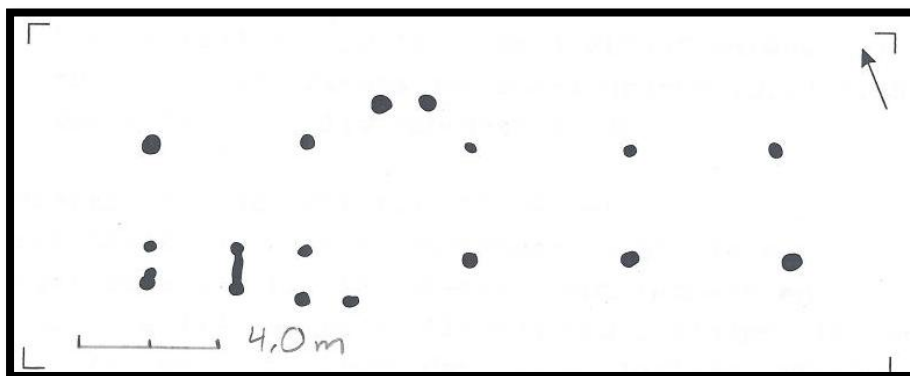
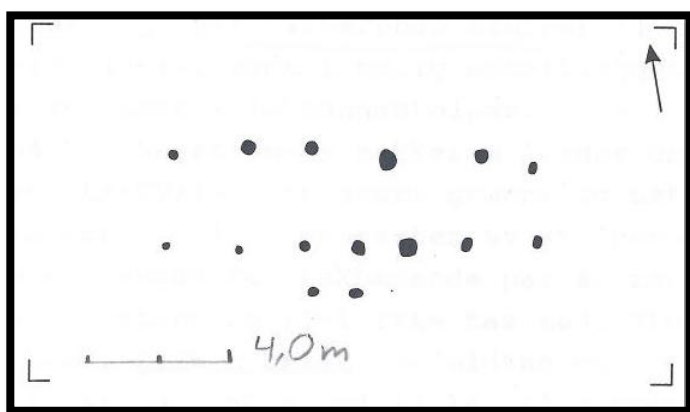
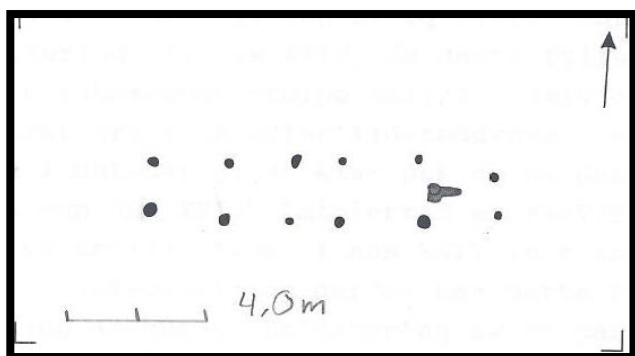

Skeiane hus II. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Pilskog *et al* 1998

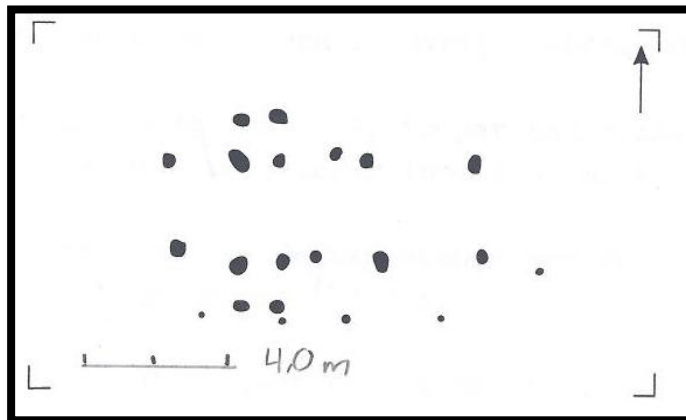
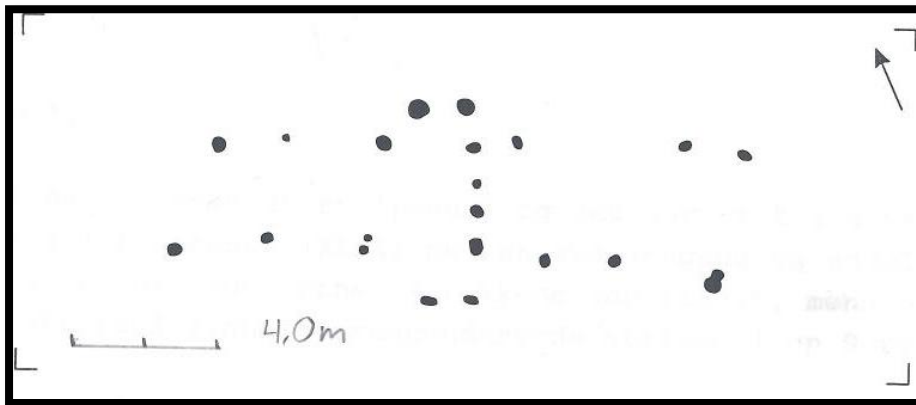
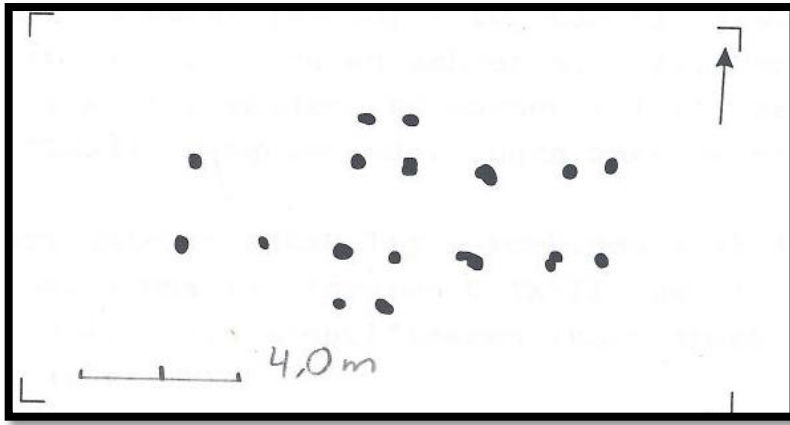

Kvåle hus III. Plantegningen er hentet og tilpasset fra Soltvedt *et al* 2007: 46

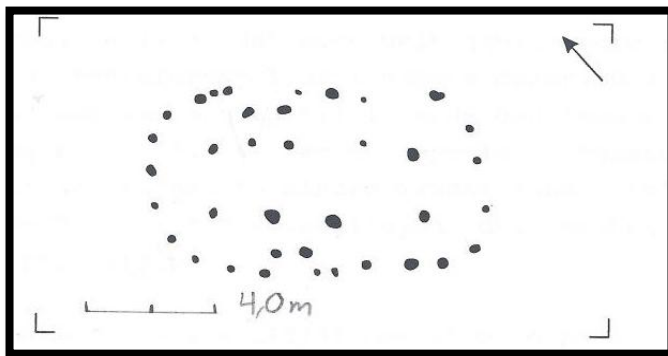
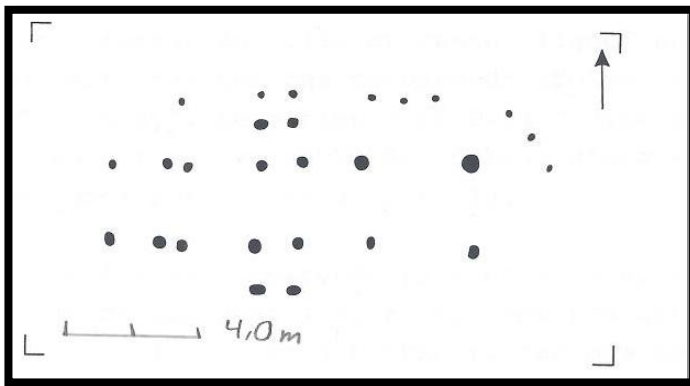
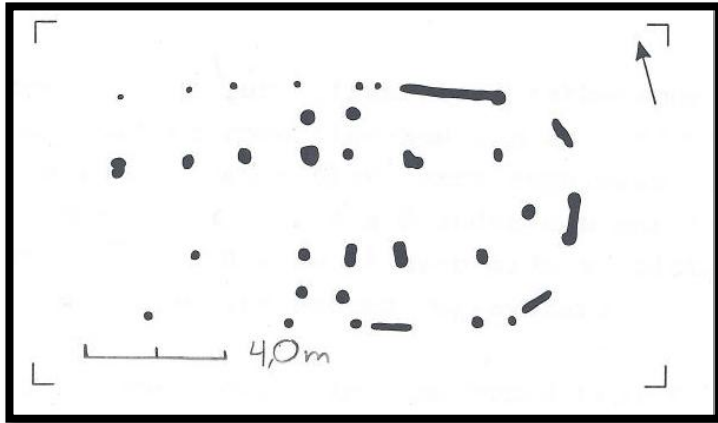

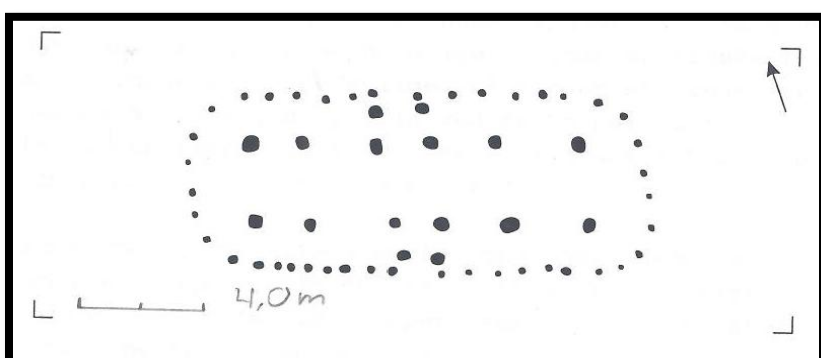
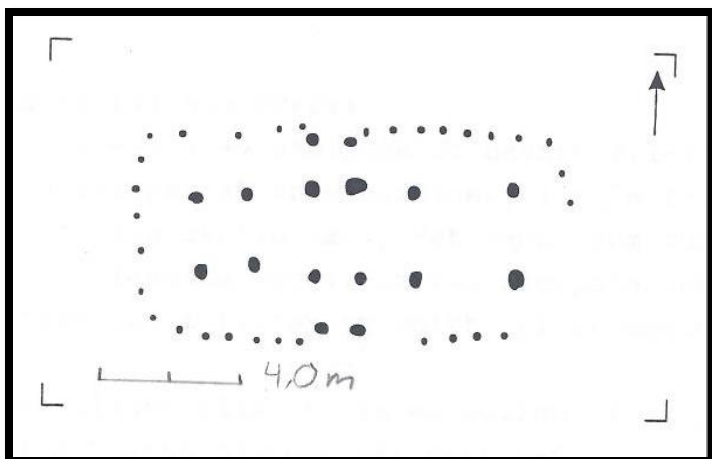
Hus Forsand XXV, LXXIV og XLVIII (øverst til nederst). Plantegningene er hentet og tilpasset fra Løken 2003.

Forsand hus CLXXXVIII, XLIX, CCXIX (øverst til nederset. Hentet fra Løken 2003

Hus Forsand XLV, LX og CCXII (øverst til nederst). Plantegningene er hentet og tilpasset fra Løken 2003

Hus Forsand CCXV og XXXI (øverst til nederst). Plantegningene er hentet og tilpasset fra Løken 2003

Appendiks 2 - dateringer, makrofossiler og referanser

Matrikkel	Hus nr.	Materiale	Anleggs nummer	Lab. nummer	Ukalibrert (BP)	Kalibrert (f. Kr.)	Kalibrert med OxCal v4,0 Bronk Ramsey (2007) 68,2%	Merknader	Makrofossiler	Referanser
Østabø gnr. 43, bnr 1, Talgje, Finnøy	I	Trekull	C-1/2	Ua-3312	3190± 70	1570-1420	1600-1394	Avviket i prøven fra anlegg C-1/27 skyldes at den ble tatt etter at stolpehullet ble tatt opp som preparat og ble dermed sannsynligvis forurenset av karbon fra skummassen fra preparatet (Hemdorff 1993b)	Naken bygg (<i>Hordeum vulgare</i> var. <i>Nudum</i>), hvete (<i>Triticum sp.</i>), agnekledd bygg (<i>Hordum vulgare</i>).	Hemdorff 1993a; 1993b; Soltvedt 1994
		Makrofossil	C-1/2	Ua-3313	3280± 65	1650-1500	1632-1464			
		Trekull	C-1/27	Ua-3314	2815±55	1060-920	1047-9036			
		Trekull	C-1/41	Ua-3315	3450±60	1860-1710	1877-1690			
		Makrofossil	C-1/41	Ua-3316	3380±60	1770-1610	1750-1541			
		Trekull	C-1/46	Ua-3317	3330±60	1700-1550	1684-1531			
Skeie gnr. 5, bnr.10 og 36. Hundvåg, Stavanger	XXI V	Trekull bjørk	A-1216	TUa-2187	3415±60	1755-1625	1868-1629	Pga. avviket mellom TUa- 1287 og 1286 ble det sendt inn en tredje prøve som viste seg å styrke den eldste dateringen (Griffin og Sandvik 2000)	Naken bygg (<i>Hordeum vulgare</i> var. <i>Nudum</i>), hvete (<i>Triticum sp.</i>), bygg (<i>Hordum sp.</i>), havre (<i>Avena sp.</i>)	Skare 1998b; Sandvik & Griffin 2000
		Trekull bjørk	A-1732	TUa- 2186	2985±60	1300-1115	1313-1125			
		Trekull bjørk	A-1215	Ua-14130	3410±55	1880-1640	1861-1628			
Kidlingeberget gnr. 35, bnr. 10. Røyneberg. Sola	B	Trekull bjørk	Stolpehull II/2	TUa-1801	3255±65	1610-1435	1610-1455		Naken bygg (<i>Hordeum vulgare</i> var. <i>Nudum</i>) og hvete (<i>Triticum sp.</i>)	Hulth 1997; Soltvedt et. al 2007
		Makrofossil (hvete)	Stolpehull II/12	TUa-1862	3405±65	1750-1620	1868-1617			
		Trekull bjørk	Stolpehull II/11	TUa-1800	3255±60	1605-1435	1610-1456			
		Trekull bjørk	Stolpehull II/10	TUa-1799	3405±64	1750-1620	1867-1618			
		Trekull bjørk	Stolpehull II/7	TUa-1797	3270±60	1610-1450	1620-1461			
		Makrofossil	Stolpehull II/9	TUa-1858	3505±55	1885-1740	1892-1752			
		Trekull bjørk	Stolpehull II/9	TUa-1798	3490±95	1920-1680	1931-1691			
		Trekull bjørk	Stolpehull II/62	TUa-1859	3310±65	1675-1515	1668-1519			
Nordheim gnr. 19, bnr. 11, Kvåle, Time	I	Hvete		TUA-3391	3455±50	1870-1685	1877-1693		Naken bygg (<i>Hordeum vulgare</i> var. <i>Nudum</i>), emmerhvete (<i>Triticum dicicum</i>), agnekledd bygg (<i>Hordum vulgare</i>), hvete (<i>Triticum sp.</i>)	Bade & Juhl 1997; Soltvedt et.al. 2007
		Makrofossil (naken bygg)		TUa-3382	3435±65	1865-1675	1877-1668			
		Makrofossil (naken bygg)		TUa-3390	3335±50	1680-1525	1683-1536			

Matrikkel	Hus nr.	Materiale	Anleggs nummer	Lab. nummer	Ukalibrert (BP)	Kalibrert (f. Kr.)	Kalibrert med OxCal v4,0 Bronk Ramsey (2007) 68,2%	Merknader	Makrofossiler	Referanser
Nordheim gnr. 19, bnr. 11, Kvåle, Time.	III	Makrofossil		TUa-3398	3390±50	1740-1620	1746-1621	Norges hittil eldste treskipede langhus.	Naken bygg (<i>Hordeum vulgare</i> var. <i>Nudum</i>), emmerhvetete (<i>Triticum dicicum</i>), agnekledd bygg (<i>Hordum vulgare</i>), hvete (<i>Triticum sp.</i>)	Bade & Juhl 1997; Soltvedt et.al. 2007
		Makrofossil (bygg)		TUa-3399	3395±50	1740-1620	1749-1623			
		Makrofossil		TUa-3400	3455±60	1875-1680	1879-1692			
Kleppe, gnr. 1, bnr. 22, Kleppestemmen, Klepp.	II	Trekull bjørk	A-69	TUa-6812	3335±35	1675-1525	1682-1538			Berge 2007
		Trekull bjørk/selje/osp	A-74	TUa-6813	3200±35	1510-1420	1498-1437			
		Trekull bjørk	A-72	TUa-6814	3365 ±35	1685-1610	1731-1616			
Austbø gnr. 7, bnr. 7, Hundvåg, Stavanger.	I	Trekull	A-M1 eller A-H	T-8888	3320±120	1740-1450	1745-1456		emmerhvetete (<i>Triticum dicicum</i>), agnekledd bygg (<i>Hordum vulgare</i>)	Hemdorff 1989; Gjerland 1991; Juhl 2001
		Trekull	A-M1 eller A-H	T-8881	3040±110	1430-1120	1420-1129			
			Ildsted	T-10124	3320±150	1860-1420				
Skeiane gnr. 40, bnr. 246, Sandved, Sandnes.	I	Makrofossil	A-318	TUa-2293	3222±54	1522-1423	1601-1431		Bygg (<i>Hordeum sp.</i>), havre (<i>Avena sp.</i>),	Pilskog 1998; Pilskog et al 1998; Sandvik 1999
		Trekull	A-324	Beta-123521	2910±110	1260-930	1264-942			
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XLV	Trekull bjørk/or	A-10	TUa-7074	3140±90	1520-1260	1512-1303			Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XLI X							Datert etter type til periode II		Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XXX I									Løken 2003
Austbø gnr. 7, bnr. 7, Hundvåg, Stavanger.	II	Korn og trekull	AN, AM eller AE	T-8880	3155±70	1520-1310	1505-1320	Siden huset er 3-skipet kan man med stor sannsynlighet se bort ifra den avvikende prøven	emmerhvetete (<i>Triticum dicicum</i>), agnekledd bygg (<i>Hordum vulgare</i>)	Hemdorff 1989; Gjerland 1991; Juhl 2001
		Korn og trekull	AN, AM eller AE	T-8887	3150±80	1520-1310	1512-1316			
		Korn og trekull	AN, AM eller AE	T-8895	3840±105	2470-2140	2465-2146			

Matrikkel	Hus nr.	Materiale	Anleggs nummer	Lab. nummer	Ukalibrert (BP)	Kalibrert (f. Kr.)	Kalibrert med OxCal v4,0 Bronk Ramsey (2007) 68,2%	Merknader	Makrofossiler	Referanser
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XXX IIB	Makrofossil bygg	A-76	Tua-311	3275±65	1680-1450	1627-1461		Bygg (<i>hordeum sp.</i>)	Løken 2003
		Makrofossil bygg	A-49	Tua-429	3245±60	1610-1430	1607-1449			
		Makrofossil bygg	A-29	Tua-306	3230±65	1580-1445	1606-1432			
		Makrofossil bygg	A-75	Tua-422	3185±65	1530-1390	1526-1398			
		Makrofossil bygg	A-75	Tua-419	3210±45	1520-1435	1516-1435			
		Makrofossil bygg	A-75	Tua-418	3175±50	1520-1400	1498-1412			
		Makrofossil bygg	A-75	Tua-420	3185±45	1515-1410	1498-1423			
		Makrofossil bygg	A-30	Tua-307	3150±65	1495-1395	1500-1321			
		Makrofossil bygg	A-33	Tua-308	3135±65	1480-1365	1495-1317			
		Makrofossil bygg	A-52	Tua-309	3125±65	1470-1350	1491-1315			
		Makrofossil bygg	A-77	Tua-312	3070±75	1430-1210	1428-1219			
		Makrofossil bygg	A-75	Tua-421	3080±50	1410-1260	1415-1298			
		Makrofossil bygg	A-78	Tua-313	3040±65	1400-1130	1405-1214			
		Trekull furu	A-75	T-8240	2990±70	1380-1120	1371-1126			
Makrofossil bygg	A-56	Tua-310	3015±65	1380-1120	1384-1133					
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	CCX II	Trekull bjørk	A-13	T-9513	2870±110	1260-900	1211-915			Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XLV III	Trekull bjørk/hegg	A-6	T-7075	2790±75	1010-830	1019-838			Løken 2003

Matrikkel	Hus nr.	Materiale	Anleggs nummer	Lab. nummer	Ukalibrert (BP)	Kalibrert (f. Kr)	Kalibrert med OxCal v4,0 Bronk Ramsey (2007) 68,2%	Merknader	Makrofossiler	Referanser
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	LIX	Makrofossil bygg	A-92	Tua-305	3115±85	1500-1260	1494-1271		Bygg (<i>hordeum sp.</i>)	Løken 2003
		Makrofossil bygg	A-92	Tua-303	3030±95	1410-1120	1408-1131			
		Makrofossil bygg	A-92	Tua-301	2995±85	1380-1090	1380-1123			
		Makrofossil bygg	A-92	Tua-302	2900±90	1260-940	1256-976			
		Makrofossil bygg	A-92	Tua-304	2815±85	1110-830	1112-847			
		Trekull bjørk/or	A-92	T-7069	2780±100	1050-820	1047-822			
		Makrofossil bygg	A-80	Tua-315	2725±60	920-810	920-813			
		Makrofossil bygg	A-11	Tua-428	2655±60	900-790	895-791			
		Makrofossil bygg	A-4	Tua-314	2555±65	810-540	802-551			
		Betula	A-74	T-7892	2330±80	800-200	701-213			
		Makrofossil bygg	A-16	Tua-583	2495±60	780-520	769-539			
		Trekull hassel/bjørk	A-4	T-7068	2390±110	760-380	751-388			
Gauselbakken sør gnr. 14, bnr (?), Gausel, Stavanger	VI	Makrofossil bygg	A-2	Tua-581	2265±70	400-200				Børshheim et. al. 2002
		Trekull bjørk	A-1426	T-14146	2725±65	1010-790	925-810			
		Trekull bjørk	A-1674	T-14154	2385±65	800-350	729-393			
		Trekull bjørk	A-1689	T-14155	2775±75	1130-800	1005-836			
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	LXX IV	Trekull bjørk	A-10	T-7896	2600±80	900-540	841-551			Løken 2003
Skeiane gnr. 40, bnr 246, Sandved, Sandnes	II		A- 130	Beta-123520	2740±70	930-815	972-816		Bygg (<i>hordeum sp.</i>), Nøtteskall	Pilskog <i>et al</i> 1998; Pilskog 1998; Sandvik 1999
			A-295	TUa-2310	2580±85	810-550	829-544			
		Makrofossil	A-922	Tua-2294	2195±60	365-165	362-197			
Kleppe gnr. 1, bnr. 6, kleppevarden, Klepp.	I	Trekull	2AS 2224	Beta-222361	2840±40	1110-900	1051-927	Keramikk som ble funnet i grop (A-1255) like utenfor huset er datert etter type til periode V-VI. Gropen er blitt tolket som tilhørende til huset selv om karbondateringene tilsier at huset er eldre II- IV		Dahl 2007a; 2007b
		Trekull	2AS 3262	Beta-222362	3040±40	1400-1190	1386-1262			
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XXV	Trekull eik	A-9	T-6388	2410±160	780-380	770-387			Løken 2003

Matrikkel	Hus nr.	Materiale	Anleggs nummer	Lab. nummer	Ukalibrert (BP)	Kalibrert (f. Kr.)	Kalibrert med OxCal v4,0 Bronk Ramsey (2007) 68,2%	Merknader	Makrofossiler	Referanser
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	XC	Makrofossil (bygg)	A-3	Tua-420	3155±60	1520-1320	1499-1326		Bygg (<i>hordeum sp.</i>)	Løken 2003
		Makrofossil (bygg)	A-3	Tua-425	3150±60	1500-1320	1497-1325			
		Makrofossil (bygg)	A-3	Tua-427	3145±55	1500-1310	1494-1326			
		Makrofossil (bygg)	A-3	Tua-423	3115±80	1500-1260	1493-1293			
		Makrofossil (bygg)	A-3	Tua-426	2930±70	1260-1010	1259-1026			
		Makrofossil	A.3	T-7883	2400±150	770-380	763-386			
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	LXX V							Datert til YBA-V-VI ut ifra støpeform i kleber Funn nr. 1698 og 1699		Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	LX	Trekull bjørk	A-9	T-7880	2340±150	800-200	749-208			Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	CLX XXV II	Trekull furu	A-10	T-9517	2455±105	760-400	751-414			Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	CCX V	Trekull bjørk	A-11	T-9512	2620±115	920-520	915-545			Løken 2003
Berge gnr. 41, bnr. 37, Forsand	CCX IX	Trekull bjørk/or	A-1	T-9538	2340±130	800-200	746-209			Løken 2003
Orstad gnr. 9, bnr 17, Håbakken, Klepp.	I	Trekull	Sentralildsted	T-7144	2470±100	800-400				Hemdorff 1987
		Trekull	Sentralildsted	T-7145	2610±80	840-780				
		trekull	Takb. stolpe	T-7146	2380±150	780-260				
Orstad gnr. 9, bnr 17, Håbakken, Klepp.	II									Hemdorff 1987
Gauselbakken sør gnr. 14, bnr (?), Gausel, Stavanger.	IV	Trekull bjørk	A-1711	T-14156	2365±70	800-350	731-380			Børsheim et. al. 2002
		Trekull bjørk/hassel	A-1652	T-14147	2360±65	800-350	724-380			
		Trekull hassel	A-1392	T-13793	2320±85	800-150	520-209			
		Trekull bjørk/hassel	A-1425	T-14145	2555±70	830-410	804-547			
		Trekull bjørk	A-1653	T-14148	2645±65	980-750	896-779			

Figurliste

Figur 1: Oversiktskart over bronsealderens langhus i Rogaland. Hentet og tilpasset fra www.googleearth.com

Figur 2: Periodeinndeling hentet fra Vandkilde *et al* 1996

Figur 3. Rekonstruksjonsforslag til et toskipet langhus. Hentet fra www.arkikon.no

Figur 4: Treskipet langhus byggeprinsipp. Hentet fra www.arkikon.no

Figur 5: Bronsealdercene. Hentet fra www.arkikon.no

Litteraturliste

- Anfinset, N. 2006: Midtfeltet på Hunn: Impulser og kulturkontakt? I: R. Barndon *et al.* (red), *Samfunn, symboler og identitet – Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*. UBAS Nordisk 3. Bergen: Universitetet i Bergen, Arkeologisk institutt. s. 27-41.
- Artursson, M. 2005a: *Byggnadstradition och bebyggelsestruktur under senneolitikum och bronsålder: Vestre Skåne i ett skandinaviskt perspektiv*. Lund: Riksantikvarieämbetet.
- Artursson, M. 2005b: Byggnadstradition. I: P. Lagerås & B. Strömberg (red.), *Bronsålderbygd 2300 – 500 f. Kr.* Lund: Riksantikvarieämbetet.
- Bade, R & Juhl, K. 1997: *Innberetning til topografisk arkiv. Frigivningsbetingete undersøkelser på Håbakken Vest, Nordheim gnr. 19, bnr. 11, Time kommune, Rogaland*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Bakka, E. 1993: Kulturtilhøve og regionale skilnader i vestnorsk bronselader. I: B. Solberg (red), *Minneskrift Egil Bakka. Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum* nr. 7, s. 90-117. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Bakkevig, S. 1981: Kjemisk arkeologi – om fosfatanalyse. *Frå haug ok heidni* nr 4, bd. 8, s. 308-315.
- Bakkevig, S. 1992: Prehistoric Cereal Rising at Forsandmoen, South-Western Norway: Changes between the Bronze Age and the Iron Age. *Laborativ Arkeologi* nr. 6, s. 49-55.
- Bakkevig, S. 1998: Problemer i bronsealderens korndyrking på Forsandmoen, Rogaland, SV-Norge. I: T. Løken (red.), *Bronsealder i Norden – regioner og interaksjon*. Foredrag ved det 7. Nordiske bronsealdersymposium i Rogaland 31. August – 3. September 1995. *AmS-Varia* 33, 55-62. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Bang-Andersen, S. 1983: Håheller. *Frå haug ok heidni* nr 4, bd. 9, s. 239-247.
- Barker, G. 1999: Cattle keeping in ancient Europe: to live together or apart? I: C. Fabech & Ringtved J. (red), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 273-280.

- Bech J-H. 1997: Bronze Age settlement on raised sea beds at Bjerre, Thy, NW-Jutland. I: J.J. Assendorp (red), *Forschungen zur bronzzeitlichen Besiedlung in Nord- und Mitteleuropa: internationales Symposium vom 9.-11. Mai 1996*. Internationale Archäologie 38. Espelkamp: Marie Leidorf.
- Bech J-H. 2004: The Thy Archaeological Project – Results and Reflections from a Multinational Archaeological Project. I: H. Thrane (red), *Diachronic settlement studies in the metal ages: report on the ESF workshop Moesgård, Denmark, 14-18 October 2000*. Højbjerg: Jutland Archaeological Society, s. 45-60.
- Bech, J-H & M. Mikkelsen 1999: landscape, settlement and subsistence in Bronze Age Thy, NW Denmark. I: C. Fabech & Ringtved J. (red), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 69-78.
- Bech, J-H & Olsen H. A-L et al. In press: Bronze Age houses from Thy (kap. 4). I: J-H. Bech, B.V. Eriksen & K. Kristiansen (red), *Bronze Age Settlement Structure and Land Use in Thy, North Denmark – primarily based on settlements from Bjerre Enge, Northern Thy*.
- Bech, J-H. & Rasmussen M. In press. Thy and the world outside – regional Bronze Age variation in a North Sea perspective (kap 2). I: J-H. Bech, B.V. Eriksen & K. Kristiansen (red), *Bronze Age Settlement Structure and Land Use in Thy, North Denmark – primarily based on settlements from Bjerre Enge, Northern Thy*.
- Becker, C. J. 1971: Früheisenzeitliches Dörfchen bei Grøntoft, West-jütland. 3. Vorbericht: Die Ausgrabungen 1967-68. *Acta Archaeologica* 42, 80-110.
- Berge, J. 2007: *Undersøking av hustomter frå slutten av yngre steinalder og eldre bronsealder, Kleppe, gnr. 1, bnr. 22, "Kleppstemmen, Klepp kommune. Oppdragsrapport B*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Bertelsen B.J. et al 1996: *Bronzealderens bopladser i Midt- og Nordvestjylland*. Skive: De arkæologiske museer i Viborg Amt.
- Björhem, N. & Staaf, M. B. 2006: *Långhuslandskapet. En studie av bebyggelse och samhälle från stenålder till järnålder*. Malmöfynd nr. 8. Malmö: Malmö kulturmiljö.
- Björhem, N. & Ståfvestad, U. 1989: *Fosie IV: Byggnadstradisjon och bosättningsmönster under senneolitikum*. Malmöfynd 5. Malmö: Malmö museer.
- Björhem, N. & Ståfvestad, U. 1993: *Fosie IV: Bebyggelse under brons- och järnålder*. Malmöfynd 6. Malmö: Malmö museer.

- Bloch, M. The resurrection of the house amongst the Zafimaniry of Madagascar. I: J. Carsten & Hugh-Jones, S. (red.), *About the house – Lévi-Strauss and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 69-83.
- Bronk, R. C. 2008: *OxCal v4.0*. (dataprogram for radiokarbonkalibrering basert på atmospheric data fra Stuiver et al. 1998) http://c14.arch.ox.ac.uk/oxcalhelp/hlp_contents.html
- Brück, J. & Goodman, M. 1999: *Making places in the prehistoric world: themes in settlement archaeology*. London: UCL Press.
- Brøgger, A. W. 1925: *Det norske folk i oldtiden*. Oslo: Aschehoug
- Brøndsted, J. 1977: *De Ældste tider: Danmark indtil år 600*. København: Politikens forlag.
- Bukkemoen, G. B. 2007: Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren I elder jernalder. I: L. Hedeager (red), *Sjøreiser og stedsidentitet – Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder*. OAS vol 8. Oslo: Unipub Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier, Universitetet i Oslo
- Børsheim R.L. & Soltvedt E-C. 2002: Gausel – utgravingene 1997-2000. *AmS-Varia 39*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Bårdseth, G. A. & Sandvik, P. U. 2007: Kapittel 8. Borge vestre. Gardsbusetjing frå yngre bronsealder og førromersk jernalder (lokalitet 3 og 19). I: G. A. Bårdseth (red.), Kulturhistorisk museum fornminneseksjonen. Hus og gard langs E6 I Råde kommune. *Varia 65*, Oslo: Universitetet i Oslo, s. 57-122.
- Carsten, J. & Hugh-Jones, S. 1995: Introduction. I: J. Carsten & Hugh-Jones, S. (red.), *About the house – Lévi-Strauss and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-46.
- Childe, G. 1925: *The dawn of European civilization*. London : Kegan Paul.
- Dahl, I. B. 2007a: *RV-44 – Omkjøringsvei, Kleppe, Delrapport Kleppevarden, Kleppe gnr. 1, bnr. 6, Klepp k. Oppdragsrapport B*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Dahl, I. B. 2007b: Kleppevarden som møtested, bosted, gravsted og produksjonssted i et 4000-årig perspektiv. *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 3- 11.

- Diinhoff, S. 2005: Den vestnorske agrarbosætning. Fra stenalder til forlkevandringstid. Arkæologiske resultater fra et tiår med fladeafdækninger på Vestlandet. I: M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy & L. Prøsch-Danielsen (red), *AmS-Varia* 43. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger. s. 77-87.
- Diinhoff, S. 2007: Fremre Øygarden: En bosætning med bronzestøbning fra ældre bronzealder ved gården Kvamme i Lærdal. Rapport fra arkæologiske undersøgelser 2000. *Arkeologiske rapporter fra Bergen museum, nr. 2/2007*. Bergen: Bergen museum
- Earle, T. 1997: *How Chiefs Comes to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Earle, T. 2002: *Bronze Age Economics. The beginnings of political economies*. Boulder, Colo: Westview Press
- Egelund, P. M. & Brønd, J. 2008: Bondestenalder og bronzealder på Kongehøj ved Askov. Fund af hustomter og gravanlæg fra 2500-500 f.Kr. *Museumsavisen – Museumsforeningen Sønderkov*, nr. 47, årg. 28, s 17-27.
- Ethelberg, P. et al 2000: *Det Sønderjyske Landbruks Historie. Sten- og bronzealder*. Haderslev: Winds bogtrykkeri A/S.
- Fokkens, H. 1999: Cattle and martiality: changing relations between man and landscape in the late Neolithic and the Bronze age. I: C. Fabech & J. Ringtvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 319-328.
- Gjerland, B. 1989: Bronsealderhus og steinalderbuplasser på Austbø, Hundvåg. *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 311-314.
- Gjerland, B. 1991: *Supplerande undersøking på Austbø lok 20, Hundvåg, Stavanger kommune*. Innberetning til topografisk arkiv. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Gjessing, H. 1921: Setesdalen i forhistoriske tid. I: Aall H. (red), *Norske bygder I*, s. 30-45. Bergen: John Grieg
- Grieg, S. 1934: *Jernalderhus på Lista*. Oslo: Aschehoug.
- Groseth, L.2000. Relasjoner i bronsealderen. *Primitive tider* nr. 17, s. 4-21.

- Gröhn, A. 2004: Positioning the Bronze Age in social theory and research context. *Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°*, Vol. 47. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hagen, A. 1953: Studier i jernalderens gårdssamfunn. *Universitetets Oldsakssamlingers Skrifter IV*. Oslo: Universitetets oldsaksamling.
- Harding, A. 1994: Reformation in Barbarian Europe, 1300-600 BC. I: B, Cunliffe (red), *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Hawkes, C. 1954: Archaeological Theory and Method. Some suggestions from the Old World. *American Anthropologist* nr. 56, s. 155-168.
- Hedeager, L. 1992: *Danmarks jernalder – mellem stamme og stat*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Helliesen, T. 1909: Oldtidslevninger i Stavanger amt. *Stavanger Museums Aarshefte 1908* nr. IV, s. 1-24
- Hemdorff, O. 1987: Langhus fra slutten av bronsealderen funnet på Håbakken, Klepp. *Frå haug ok heidni* nr. 3, s. 228-235.
- Hemdorff, O. 1989: *Innberetning til topografisk arkiv. Innberetning om arkeologisk undersøkelse af lokalitet 20 på Austbø gnr. 7, bnr. 7, Hundvåg, Stavanger kommune*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hemdorff, O. 1993a: Hus fra eldre bronsealder funnet på Talgje. *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 23-26.
- Hemdorff, O. 1993b: *Innberetning om de arkeologiske undersøkelser på Østabø gnr. 43. Bnr. 1 Talgje, Finnøy kommune*. Innberetning til topografisk arkiv. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hodder, I. 1982: *Symbols in Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hufthammer, A. K. 1995: Tidlig husdyrhold i Vest-Norge. I: K.A. Bergsvik *et al.* (red), *Steinalderkonferansen i Bergen 1993*. Bergen: Arkeologisk institutt, Bergen museum, Universitetet i Bergen s. 203-219.
- Hufthammer, A. K. 2004: *Analyse av beinmaterialet fra utgravingene på Forsand*. Arkiv ved arkeologisk museum (Am). J.nr. 99/02942-97, Ark. nr. 613. Stavanger: Arkeologisk museum.

- Hulth, H. 1997: Jåttå och Røyneberg - förhistoriska boplatser längs nya huvudvattenledningen. *Frá haug ok heidni* nr. 4, s. 21-27.
- Hvass, S. 1985: Hodde: et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder. *Arkæologiske studier bd. nr. 7*. København: Universitet i København
- Høgestøl, M. 1995: Arkeologiske undersøkelser i Rennesøy kommune, Rogaland, Sørvest-Norge. *Ams-Varia 23*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Jansen, K. 1971: Huleboere i steinalderen. *Frá haug ok heidni* nr. 2, s. 141-146.
- Jensen, J. 1979. Oldtidens samfund. Tiden indtil år 800. *Dansk sosial historie 1*. Gyldendal, København.
- Jensen, J. 1982: *The prehistory of Denmark*. London: Routledge.
- Jensen, J. 2002: *Danmarks Oldtid. Bronzealder 2.000-500 f. Kr.* København: Nordisk forlag A/S
- Johansen, Ø. K. 2000: *Bronse og makt. Bronsealderen i Norge*. Oslo: Andresen & Butenschøn.
- Johnsen, T. & C. Prescott 1993: Late Neolithic house at Stokkset, Sande in Sunnmøre. I: B. Solberg (red) *Minneskrift Egil Bakka. Arkeologiske Skrifter fra Historisk Museum* nr. 7, s. 70-90. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Juhl, K. 1999: Gardsdrift gjennom 3000 år i Time kommune. *Frá haug ok heidni* nr. 3, s. 7-17.
- Juhl, K. 2001: Austbø på Hundvåg gennem 10 000 år. *AmS-Varia 38*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Kaliff, A. 1992: *Brandgravskick och föreställingsvärd: en religionsarkeologisk diskussion*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Kent, S. 1990: A cross cultural study of segmentation, architecture, and the use of space. I: S. Kent (red.), *Domestic architecture and the use of space: an interdisciplinary cross-cultural study*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 127- 152.
- Komber, J. 1989: Jernalderens gårdshus. En bygningsteknisk analyse. *AmS-Varia 18*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger

- Komber, J. 1998: Det nordiske bronsealderhusets form og konstruksjon. Den teoretiske bakgrunn for rekonstruksjon av bronsealderhuset på Forsand, Sørvest-Norge. I: T, Løken (red.), *Bronsealder i Norden – regioner og interaksjon*. Foredrag ved det 7. Nordiske bronsealdersymposium i Rogaland 31. August – 3. September 1995. *AmS-Varia* 33. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger, s. 45-54.
- Kristiansen, K. & Larson T. B. 2005: *The rise of Bronze Age society. Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kristiansen, K. 1986: Ideology and Material Culture: an archaeological perspective. I: E, Mikkelsen, D. Stensdal Hjelvik og S. Welinder (red.), Det 4. Nordiske bronsealder-symposium på Isegran 1984. *Varia* 12. Oslo: Univsersitetets Oldsaksamling, s. 144-156.
- Kristiansen, K. 1987: From stone to bronze – the evolution of social complexity in Northern Europe, 2300-1200 BC. I: E. Brumfield & T. Earle (red.), *Specialization, Exchange and Complex Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 30-51.
- Kristiansen, K. 1991: Chifdoms, states, and systems of social evolution. I: T. Earle (red.), *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 14-43.
- Kristiansen, K. 1993: Erhvervsstrategi, bebyggelse og økologi i bronsealderen – nye resultater fra Nordvestjylland. I: L.Forsberg & T.B. Larson (red), *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder: rapport från det 6e Nordiska bronsålderssymposiet, Nämforsen 1990*. Umeå: Arkeologisk Institution, Umeå Universitet. Umeå, s. 27-34.
- Kveiborg, J. 2008: Fårehyrder, kvægbønder eller svineavlere. En revurdering af jernalderens dyrehold. *Kuml* 2008. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, s. 59-95.
- Levy E. J. 1979: Evidence of Social Stratification in Bronze Age Denmark. *Journal of Field Archaeology*, Vol. 6, No. 1. pp 49-56. Boston Mass.: Boston University
- Lund, E. H. 1951: *Fangst-boplussen i Vistehulen*. Stavanger: Stavanger Museum.
- Löfgren, O. 1982: Kvinnofolksgöra – om arbetsdeling i bondesamhället. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3, s. 6-14.
- Løken, T. 1987a: Forsand i Rogaland: Forhistorisk jordbruksbosetning i et langtidsperspektiv. *Jord og gjerning* 1987. *Årbok for Norsk Landbruksmuseum*, s. 45-62.

- Løken, T. 1987b: En bronsealderboplass med koksteinsrøys og huskonstruksjon på Løbrekk i Strand. *Frá haug ok heidni* bd. 11, nr. 2, s. 190-194.
- Løken, T. 1987b: Forsand: nå også med den første kjente bronsealderlandsby i Norge. *Frá haug ok heidni* bd. 11, nr. 3, s. 236-243.
- Løken, T. 1988: Forsand i Rogaland – bebyggelses-sentrum gjennom 2000 år. *AmS-Småtrykk 21*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Løken, T. 1989: Rogalands bronseladerboplasser - sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I: J. Paulsen (red), Rapport fra 5. Nordiske bronsealdersymposium, på Sandbjerg slott 1987. *Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter* nr. 24, s. 141-147. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Løken, T. 1990: Førhistorisk landsby på Forsandmoen – med sammenhengende busetnad frå yngre bronsealder til folkevandringstid – kastar nytt lys over eldre norsk bosetjingshistorie. I: T. Schmidt (red.), *Namn og eldre busetnad, rapport fra NORNAS femtande symposium på Hamar 9.- 11. juni 1988*, 175-185. Uppsala.
- Løken, T. 1997a: Det forhistoriske huset. I: H. Schjeldrup & N.G. Brekke (red), *Hus på vestkysten gjennom 4000 år*. Bergen: Fortidsminneforeningen, s. 6-17.
- Løken, T. 1997b: Det forhistoriske huset i Rogaland – belyst ved flateavdekkende utgravinger. I: O. Kyhlberg (red.), *Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 33, s. 169- 184.
- Løken, T. 1998a: Hustyper og sosial struktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge. I: T. Løken (red.), *Bronsealder i Norden – regioner og interaksjon*. Foredrag ved det 7. Nordiske bronsealdersymposium i Rogaland 31. August – 3. September 1995. *AmS-Varia 33*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger, s. 107-121.
- Løken, T. 1998b: Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronseladeren i Opstad i Tune, Østfold, vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke 21*, s. 173-195. Oslo.
- Løken, T. 2001b: Forsands forhistorie. *Frá haug ok heidni* nr. 3, s. 6-19.
- Løken, T. 2003: *Utgravningsrapport for Forsandprosjektet 1980-1990. Forsand gnr. 41 og Berge gnr. 37. Forsand kommune. Innberetning til topografisk arkiv*. Stavanger: Arkeologisk museum Stavanger.

- Løken, T. 2005: Maskinell flateavdekking – historikk og potensial. Konstruksjonsspor og byggeskikk. Maskinell flateavdekking – metodikk, tolking og forvaltning. I: M. Høgestøl, L. Selsing, T. Løken, A. J. Nærøy & L. Prøsch-Danielsen (red), *AmS-Varia* 43. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger. s. 9-13.
- Løken, T. *et al* 1996: Maskinell flateavdekking og utgravning av forhistoriske jordbruksboplasser – en metodisk innføring. *AmS-Varia* 26. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Magnus, B. & Myhre, B. 1976: Forhistorien – Fra jegergrupper til høvdingsamfunn. I: K. Mykland (red), *Norges Historie*. Oslo: Cappelen Forlag AS.
- Melheim, A.L. 2006: Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge. I: C. Prescott (red.), *Myter og religion i bronsealderen*. Oslo: Oslo academic press.
- Mikkelsen, D. K. 1999: Single farm or village? Reflections on the settlement structure of the Iron Age and the Viking Period. I: C. Fabech & J. Ringvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 177-193.
- Myhre, B. 1972: Funn, fornminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland fjellbygd. *Stavanger museums Skrifter* bd 7. Stavanger: Stavanger museum.
- Myhre, B. 1980: Gårdsanlegget på Ullandhaug. 1: Gårdshus i jernalder og tidlig middelalder i Sørvest-Norge. *AmS - Skrifter* nr. 4. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Myhre, B. 1981: Soga om Sola og Madla. Stavanger. *AmS-Småtrykk* 10. Stavanger: Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Myhre, B. 1984: Bosetning og gårdsnavn på Jæren. Bebyggelsers og bebyggelsesnavns alder. I: V. Dalberg (red.), *Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder: NORNA's niende symposium i København 25-27 oktober 1982. NORNA – rapporter* 26. Uppsala, s. 169-198
- Myhre, B. 1992: Utgravningen på Ullandhaug 25 år etter, Gammel gård gjenoppstår. Fra gamle tufter til levende museum. *AmS-Småtrykk* 26. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger. s. 23-30.
- Myhre, B. 2002: Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr. – 800 e.Kr. I: B. Myhre & I. Øye (red) *Norges landbrukshistorie 1, 4000 f. Kr. – 1350 e. Kr. Jorda blir levevei*. Oslo: Det norske samlaget, s. 14-61.

- Myhre, B. 2004: Agriculture, Landscape and Society ca. 4000 BC-AD 800. I: R. Almås (red). *Norwegian agricultural history*. Trondheim: Tapir Academic Press, s.11-209.
- Møllerop, O. 1962: Fra Rogalands Eldre Bronsealder. *Stavanger Museum Årbok 1962*. Stavanger: Stavanger museum, s. 5-59.
- Nielsen, P.O. 1999: Limesgård and Grødbygård. Settlements with house remains from the Early, Middle and Late Neolithic on Bornholm. I: C. Fabech & J. Ringtvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 149-166.
- Nordeide, L. 2003: *Heimen i eldre jernalder: tradisjon og endring i eit husmateriale: ei analyse av treskipa langhus frå Hornnes, Førde i Sunnfjord*. Hovudoppgåve i arkeologi, Universitetet i Bergen
- Nyegaard, G. 1990: Kirkebjerg-bopladsen ved Voldtofte, Sydvest-Fyn, i Zooarkæologisk belysning. I: L. Forsberg & T.B. Larson (red), *Økonomi og næringsformer i nordisk bronsalder: rapport frå det 6e Nordiska bronsalderessymposiet, Nämforsen 1990*. Umeå: Arkeologisk Institution, Umeå Universitet. Umeå, s. 93-104.
- Olausson, D. 1990: Hav och äng, skog och åker. Bronsaldersbondens levnadssätt i södra Sverige. I: L. Forsberg & T.B. Larson (red), *Økonomi og næringsformer i nordisk bronsalder: rapport frå det 6e Nordiska bronsalderessymposiet, Nämforsen 1990*. Umeå: Arkeologisk Institution, Umeå Universitet. Umeå, s. 93-104.
- Olausson, M. 1997: Hus och tomt I Uppland och Södermanland under yngre bronsalder och äldre järnålder. I: O. Kyhlberg (red.), *Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid. Bebyggelsehistorisk tidskrift* Nr 33, s. 95- 115.
- Olausson, M. 1999: Herding and stalling in Bronze Age Sweden. I: C. Fabech & J. Ringtvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 319-328.
- Olsen, B. 2002: *Fra ting til tekst. Teoretisk perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Olsen, H. A-L. 2002: *Husdyrhold*. Skalk nr. 4, s. 5-10
- Olsen, H. A-L. 2007: Gård i flammer. *Skalk* nr. 5, s. 3-10
- Olsen, H. A-L: In Press. The Bronze age site at Klostergård, central Thy (kap. 31). I: J-H. Bech, B.V. Eriksen & K. Kristiansen (red), *Bronze Age Settlement Structure and Land*

Use in Thy, North Denmark – primarily based on settlements from Bjerre Enge, Northern Thy.

- Opedal, A. 1999: Arkeologiens gårdsforskning og utformingen av en norsk identitet. *AmS-Varia* 35. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Pedersen, E.A. 1999: Transformations to sedentary farming in eastern Norway: AD 100 or 1000 BC? I: C, Fabech & J. Ringtvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 45-52.
- Petersen, J. 1933: Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fra historisk tid til middelalder. *Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter* 23. Oslo: Aschehoug.
- Petersen, J. 1936: Gamle gårdsanlegg i Rogaland. Fortsettelse. *Institutt for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter* 31. Oslo: Aschehoug.
- Pilskog, F. 1998: Arkeologisk utgraving på Sandved i Sandnes kommune – smakebitar frå undersøkinga sommaren 1998. *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 13-16.
- Pilskog, F. et al. 1998. *Innberetning til topografisk arkiv. Rapport om den arkeologiske undersøkinga på Sandved, Skeiane 40/246 og Brueland 41/22, Sandnes k., Rogaland fylke*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Popham, M. 1994: The Collaps of Aegean Civilization at the End of the Late Bronze Age. I: B, Cunliffe (red), *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Prescott, C. 1990: Rapport fra periferien. Nyere undersøkelser i Sogn. I: L. Forsberg & T.B. Larson (red), *Ekonomi och näringsformer i nordisk bronsålder: rapport från det 6e Nordiska bronsålderssymposiet, Nämforsen 1990*. Umeå: Arkeologisk Institution, Umeå Universitet. Umeå, s. 93-104.
- Prescott, C. 1994: Paradigm gained – Paradigm lost? 150 years of Norwegian Bronze Age research. *Norwegian Archaeological Review*, Vol 27. No. 2 p. 87-109.
- Prescott, C. 1995: *From Stone Age to Iron Age: a study from Sogn, western Norway*. BAR International Series 603. Oxford: Hadrian Books.
- Prescott, C. 1999: Long-term patterns of non-agrarian exploitation in southern Norwegian highlands. I: C, Fabech & J. Ringtvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings*

- of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 213-224.
- Prøsch-Danielsen, L. & Simonsen, A. 2005: Økosystemer i endring: tidlig jordbrukspåvirkning innen kystlyngheibeltet i Sørvest-Norge. *AmS-Skrifter 44*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Prøsch-Danielsen, L. 1996: Vegetasjonshistoriske undersøkelser av felt med rydningsrøyer på Forsand gnr. 41, brnr. 6, Forsand i Rogaland. NIKU oppdragsmelding 010. Oslo.
- Ramqvist, P. H. 1983: *Gene. On the origin, function and development of sedentary Iron Age settlement in Northern Sweden*. Archaeology and Environment 1. Umeå: Department of Archaeology, University of Umeå.
- Rapoport, A. 1969: *House form and culture*. Foundations of Cultural Geography Series. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Rasmussen, M & C. Adamsen 1993: Bebyggelsen. I: Hvass & Storgaard (red.), *Da klinger i muld... 25 års arkæologi i Danmark*. Århus: Jysk Arkæologisk Selskab, s. 136-141.
- Rasmussen, M. 1999: livestock without bones. The long-house as contributor to the interpretation of livestock management in the Southern Scandinavian Early Bronze Age. I: C. Fabeck & J. Ringvedt (red.), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 281-290.
- Reimer, PJ, MGL Baillie, E Bard, A Bayliss, JW Beck, CJH Bertrand, PG Blackwell, CE Buck, GS Burr, KB Cutler, PE Damon, RL Edwards, RG Fairbanks, M Friedrich, TP Guilderson, AG Hogg, KA Hughen, B Kromer, G McCormac, S Manning, C Bronk Ramsey, RW Reimer, S Remmele, JR Southon, M Stuiver, S Talamo, FW Taylor, J van der Plicht and CE Weyhenmeyer, 2004, IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0-26 cal kyr BP, *Radiocarbon*, 46 (3) 1029-1058
- Renfrew, C. & Bahn, P. 2004: *Archaeology. Theories, Methods and Practice*. London: Thames and Hudson.
- Rolfen, P. 1976: Hustuffer, grophus og groper fra eldre jernalder ved Oddernes kirke, Vest-Agder. *Universitetets oldsakssamling Årbok 1972-74*, s. 65-82.
- Ross, K. 1993: *Kvinnans roll i bronsålderens jordbrukssamhälle*. Uppsala: Uppsala Universitet

- Royman, N. 1999: Man, cattle and the supernatural in the Northwest European plain. I: C, Fabech & J. Ringvedt (red), *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*. Moesgård: Jutland Archaeological Society, s. 291-300.
- Rønne, O. 2003: Stenrød- boplass med spor fra nøstvetfasen, senneolitikum, bronsealder og eldre jernalder. I: H. Glørstad (red.), Svinesundprosjektet 2, Utgravninger avsluttet i 2002. *Universitetets Kulturhistoriske Museer, Varia 55*, s. 187-223.
- Sandnes, J. 1979: noen aktuelle forskningsoppgaver og problemstillinger i eldre bosetningshistorie. I: R. Fladby & J. Sandnes (red.), *På leiting etter den eldste gården*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 165-167.
- Sandvik, P. U. & Griffin, K. 2000: *Oppdragsrapport. Analysar av plantemakrofossilar i jordprøver fra den arkeologiske utgravinga på Skeie gnr. 5, brn. 10 og 36, Stavanger kommune, Rogaland, i 1997 og 1998*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Sandvik, U. P. 1999: *Oppdragsrapport. Analysar av plantemakrofossilar i jordprøver fra Sandved, Skeiane gnr. 40, bnr. 246 og Brueland gnr. 41, bnr. 22, Sandnes kommune, Rogaland*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Shelderup, H. 1997: Byggeskikk og byggemåter. Det vestnorske grindverket, en sammenhengende byggetradisjon på mer enn 3500år, og stavline, skjelterverk og gammekonstruksjoner. I: H. Schjeldrup & N.G. Brekke (red), *Hus på vestkysten gjennom 4000 år*. Bergen: Fortidsminneforeningen, s. 18-24.
- Sherratt, A. 1997: *Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Shetelig, H. 1909: En ældre jernalders gaard paa Jæderen. *Bergens Museums Aarbog* nr. 5, s. 6-18. Bergen: Bergen museum.
- Shetelig, H. 1925: *Norges forhistorie*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Serie A Forelesninger. Oslo.
- Shetelig, H. 1930: *Fra oldtiden til omkring 1000 e. Kr. Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Bd. 1. Oslo : Aschehoug.
- Skare, K. 1998a: Vikingene på Skeie – kongens naboer? *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 17-20.

- Skare, K. 1998b: *Innberetning til topografisk arkiv. Rapport om arkeologisk undersøkelse på Skeie, gnr. 5, bnr. 10, 36, Hundvåg, Stavanger kommune, Rogaland*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Skare, K. 1999: *Romlig organisering og sosial struktur. En studie av langhuset fra yngre romertid og folkevandringstid i Rogaland*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Skjølsvold, A. 1977: Slettabøboplassen. Et bidrag til diskusjon om forholdet mellom fangst- og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder. *AmS-Skrifter 2*. Stavanger: Arkeologisk Museum i Stavanger.
- Skogstrand, L. 2006: I krig og evighet? Kjønnsideologisk forestilling i yngre bronsealder og eldre førromersk jernalder belyst gjennom graver og helleristninger i Østfold. I: C. Prescott (red.), *Kjønnsideologi og kosmografi i den østnorske bronsealder*. OAS vol. 6. Oslo: Oslo Academic Press.
- Soltvedt E-C. *et al* 2007: Bøndene på Kvålehodlene. Boplass-, jordbruks- og landskapsutvikling gjennom 6000 år på Jæren, SV Norge. *AmS-Varia 47*. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Soltvedt, E-C. 1994: *Makrofossilanalyse, Østabø gnr. 43 Talgje, Finnøy kommune*. Innberetning til topografisk arkiv. Stavanger: Arkeologisk museum i Stavanger.
- Steinsland, G. 2005: *Norrøn religion: myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax forlag A/S
- Stoklund, B. 1972: *Bondegård og byggeskikk før 1850*. Dansk historisk fællesforenings håndbøger. København.
- Stuiver, M., Reimer, P.J., Bard, E., Beck, W., Burr, G.S., Hughen, K.A., Kromer, B., McCormac, G., van der Plicht, H. & Spurk, M. 1998: INTCAL98 radiocarbon age calibration, 24,000-0 cal BP. *Radiocarbon 40* (3), 1041-83.
- Sæther, K. 2007: *From settlement to way of life. A socio-economic analysis of Rogaland's Early Bronze Age settlements*. Masteroppgave i arkeologi. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Tesch, S. 1993: *Houses, Farmsteads, and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpinge Area, in Scania, Southern Sweden*. Uppsala: Uppsala University Press.

- Treherne, P. 1995: The Warrior's beauty: the masculine body and self-identity in Bronze Age Europe. *Journal of European Archaeology*, vol. 3 (1). London : Sage Publications and the European Association of Archaeologists
- Trigger, B. G. 2006: *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tsigaridas, Z. 1997: Undersøkelser på Skeie, Hundvåg – en storgård fra yngre jernalder? *Frå haug ok heidni* nr. 4, s. 16-20.
- Ullèn, I. 1994: Power of a case study. Interpretation of a late-Bronze Age settlement in central Sweden. *Journal of European archaeology*. Vol. 2, Hefte 2, s. 249-262.
- Vandkilde, H. 1990: Material Culture and Scandinavian Archaeology: A Review of the Concepts of Form, Function, and Context. I: D. Olausson & H. Vandkilde (red.), Form, Function & Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology. *Acta Archaeologica Lundensia, No. 31*, s. 3-49.
- Vandkilde, H. *et al* 1996: Radiocarbon dating and the chronology of Bronze Age southern Scandinavia. I: K. Randsborg (red.), Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC. *Acta archaeologica Vol. 67*, s. 183-198.
- Viklund, K. 1998: Cereals, Weeds and Crop Processing in Iron Age Sweden. Methodological and interpretive aspects of archaeobotanical evidence. *Archaeology and Environment 14*. Umeå: Umeå Universitet.
- Waterbolk, H. T. 1975: Evidence of cattle stalling in excavated pre- and protohistoric houses. I: A.T. Clason (red.), *Archaeozoological studies*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company, s. 383-394.
- Waterson, R. 1995: Houses and hierarchies in island Southeast Asia. I: J. Carsten & Hugh-Jones, S. (red.), *About the house – Lévi-Strauss and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 46-68.